

Γιαν Ντεμπόρ

Η
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΟΥ
ΘΕΑΜΑΤΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΕΚΔΟΣΗ Ε

Γιγ Ντεμπόρ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΟΥ ΘΕΑΜΑΤΟΣ

Μετάφραση: Πάνος Τσαχαγέας - Νίκος Β. Αλεξίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Πρόλογος στην τέταρτη ιταλική έκδοση της "Κοινωνίας του Θεάματος".	7
I.	Ο ολοκληρωμένος διαχωρισμός	23
II.	Το εμπόρευμα σαν θέαμα	37
III.	Ενότητα και διαίρεση μέσα στη φαινομενικότητα	47
IV.	Το προλεταριάτο σαν υποκείμενο και σαν αναπαράσταση	59
V.	Χρόνος και ιστορία	99
VI.	Ο θεαματικός χρόνος.	115
VII.	Η Χωροταξία	125
VIII.	Η άρνηση και η κατανάλωση μέσα στην κουλτούρα	133
IX.	Η υλοποιημένη ιδεολογία.	151
	Γλωσσάρι	157
	Ευρετήριο	158

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΩΝ

Η παρούσα μετάφραση έγινε απ' το γαλλικό πρωτότυπο (**Editions Champ Libre, Paris 1971**) σε αντιπαραβολή με την αμερικάνικη (διορθωμένη) μετάφραση (μεταφραστές **Perlman και Supak, Black & Red, P.O. Box 02374, Detroit, Michigan 48202, 1977**) και την αντίστοιχη ιταλική (μεταφραστής **Paolo Salvadori, Vallecchi editore, Firenze, 1979**).

Το κείμενο τηρήθηκε πιστά μ' εξαίρεση κάποιες αλλαγές σε τίτλους βιβλίων, τους οποίους ο συγγραφέας παρέθεσε από γαλλικές μεταφράσεις και που κατά τη γνώμη μας έπρεπε να δοθούν στο πρωτότυπο (**L' Image — The Image, La cité à travers l' Histoire — The city in History, La Poursuite du Millénaire — The Pursuit of the Millennium, L' homme de cour ("Ο Αυλικός") — O-ráculo manual y arte de prudencia, Socialisme théorique et Socialdémocratie pratique ("Θεωρητικός Σοσιαλισμός και Πρακτική Σοσιαλδημοκρατία") — Die Voraussetzungen der Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie**). Επίσης χρησιμοποιήσαμε τον όρο "πραγματοποίηση" στις περιπτώσεις "πραγματοποίηση της φιλοσοφίας", "πραγματοποίηση της τέχνης", αντί του σωστού όρου "πραγμάτωση", επειδή έχει καθιερωθεί, προφανώς από άγνοια, στην Ελλάδα από την ως τώρα μεταφραστική πρακτική. (Στη χεγκελιανή διαλεκτική ο όρος **Realisierung** — πραγμάτωση — σημαίνει την υλοποίηση στην πράξη αφηρημένων ιδεωδών, ενώ ο όρος **Realization** — πραγματοποίηση — σημαίνει ότι κάτι αποκτά πραγματική υπόσταση. Στη γαλλική γλώσσα, ελλείπει δυο διαφορετικών όρων, ο όρος **réalisation** εμπεριέχει και τις δυο έννοιες.)

Special ευχαριστίες στους Γιάννη Ευαγγελίδη και Βάσω Κυριακοπούλου για την αποφασιστική συμβολή τους στην προσπέλαση διάφορων μεταφραστικών "σκοπέλων".

Μεταφράσεις αυτού του βιβλίου, που εκδόθηκε στο Παρίσι γύρω στα τέλη του 1967, έχουν ήδη κυκλοφορήσει σε καμιά δεκαριά χώρες' και συνήθως έγιναν περισσότερες από μία στην ίδια γλώσσα από ανταγωνιστές εκδότες' και σχεδόν πάντα ήταν κακές. Οι πρώτες μεταφράσεις ήταν παντού ανακριβείς και λανθασμένες, με εξαίρεση την Πορτογαλία και, ίσως, τη Δανία. Οι μεταφράσεις που εκδόθηκαν στα ολλανδικά και στα γερμανικά είναι καλές μετά τη δεύτερη προσπάθεια, αν και αυτή τη φορά, ο γερμανός εκδότης παρέλειψε να διορθώσει μια πληθώρα τυπογραφικών λαθών. Στα αγγλικά και στα ισπανικά, θα χρειαστεί μια τρίτη μεταφραστική προσπάθεια για να μάθουν τι έχω γράψει. Ωστόσο, το χειρότερο συνέβηκε στην Ιταλία όπου ο εκδότης Ντε Ντονάτο είχε ήδη εκδώσει απ' το 1968 την πιο τερατώδη απ' όλες και η οποία βελτιώθηκε, εν μέρει μόνο, απ' τις δυο ανταγωνιστικές μεταφράσεις που ακολούθησαν. Εξάλλου, την ίδια εποχή, ο Πάολο Σαλβαντόρι πήγε και βρήκε στα γραφεία τους τους υπεύθυνους αυτού του εκτρώματος, τους χτύπησε και μάλιστα, κυριολεκτικά, τους έφτυσε στη μούρη: γιατί έτσι χρειάζεται φυσικά να φέρονται οι καλοί μεταφραστές όταν συναντάνε κακούς μεταφραστές. Περιττό να πούμε ότι η τέταρτη ιταλική μετάφραση που έγινε απ' τον Σαλβαντόρι είναι επιτέλους εξαιρετική.

Αυτή η εξωφρενική ανεπάρκεια τόσων μεταφράσεων (για τις οποίες, αν εξαιρέσουμε τις τέσσερις ή πέντε καλύτερες, δεν έλαβα γνώση) δε σημαίνει ότι αυτό το βιβλίο είναι πιο δυσνόητο από οποιοδήποτε άλλο που άξιζε όντως τον κόπο να γραφτεί. Ούτε ότι αυτή η μεταχείριση επιφυλάσσεται ειδικά στα ανατρεπτικά έργα, επειδή στην περίπτωση τους οι πλαστογράφοι δεν κινδυνεύουν τουλάχιστον να συρθούν στα δικαστήρια απ' το συγγραφέα ή επειδή οι ηλιθιότητες που θα προστεθούν στο κείμενο θα διευκολύνουν κάπως τις απόπειρες ανασκευής των αστών ή γραφειοκρατών ιδεολόγων. Μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μεταφράσεων που εκδίδονται τα τελευταία χρόνια, ακόμα κι όταν πρόκειται για κλασικά έργα, γίνονται κατά τον ίδιο τρόπο απ' οποιαδήποτε χώρα κι αν προέρχονται. Η μισθωτή διανοητική εργασία τείνει φυσιολογικά να ακολουθεί το νόμο της βιομηχανικής παραγωγής

της παρακμής, όπου το κέρδος του επιχειρηματία εξαρτάται απ' την ταχύτητα εκτέλεσης και την κακή ποιότητα των χρησιμοποιούμενων πρώτων υλών. Αυτή η παραγωγή, ομιά απώλαγμένη από κάθε, έστω επιφανειακό, σεβασμό της καλαισθησίας του κοινού, αφού με τον οικονομικό συγκεντρωτισμό της και τον ολοένα τελειότερο τεχνολογικό της εξοπλισμό, κυριάρχησε μονοπωλιακά στην χωρίς ποιότητα παρουσία της προσφοράς σε όλο το χώρο της αγοράς, κατάφερε να κερδοσκοπήσει με αυξανόμενη θρασύτητα πάνω στη βάση της αναγκαστικής υποταγής της ζήτησης και της απώλειας γούστου που συνεπάγεται για το σύνολο της πελατείας της προς το παρόν. Η άποψη που κυριαρχεί είναι ότι, είτε πρόκειται για κατοικία, κρέας από σταβλισίο βόδι, ή το προϊόν της αμάθειας ενός μεταφραστή, μπορούμε να αποκτήσουμε στο εξής, πολύ γρήγορα και μ' ελάχιστο κόστος, αυτό που στο παρελθόν απαιτούσε αρκετό χρόνο ειδικευμένης εργασίας. Είναι αλήθεια, άλλωστε, ότι οι μεταφραστές έχουν ελάχιστους λόγους να κοπιάσουν για το νόημα ενός βιβλίου, και μάλιστα εκ των προτέρων, για να μάθουν την υπό συζήτηση γλώσσα, τη στιγμή που όλοι σχεδόν οι σημερινοί συγγραφείς γράφουν κι οι ίδιοι με έκδηλη βιασύνη βιβλία που τόσο σύντομα θα θεωρούνται ξεπερασμένα. Γιατί να μεταφράσουν καλά αυτό που δε θα διαβαστεί και που δεν άξιζε ούτε καν να γραφτεί; Απ' αυτή την πλευρά, της ειδικής αρμονίας του, το θεαματικό σύστημα είναι τέλειο' από άλλες πλευρές καταρρέει.

Ωστόσο, η συνηθισμένη αυτή πρακτική της πλειοψηφίας των εκδοτών δεν ισχύει για την περίπτωση της "Κοινωνίας του Θεάματος", που ενδιαφέρει ένα τελείως διαφορετικό κοινό και προορίζεται για μια εντελώς διαφορετική χρήση. Υπάρχουν διάφορα είδη βιβλίων, ξεκάθαρα πολύ πιο διαχωρισμένα απ' ότι στο παρελθόν. Πολλά δεν ανοίγονται καν και μερικά αντιγράφονται στους τοίχους. Αυτά τα τελευταία αντλούν τη δημοτικότητα και την πειστικότητά τους απ' το γεγονός ακριβώς ότι οι τιποτένιες εκκλήσεις του θεάματος δεν αναφέρονται σ' αυτά ή κάνουν μόνο κάποιες παροδικές ασήμαντες νύξεις. Τα άτομα που πρόκειται να παίξουν τη ζωή τους με βάση μια ορισμένη περιγραφή των ιστορικών δυνάμεων και της χρήσης τους, έχουν βέβαια την επιθυμία να εξετάζουν οι ίδιοι τα ντοκουμέντα, μεταφρασμένα με αυστηρή ακρίβεια. Αναμφίβολα, στις σημερινές συνθήκες υπερπληθωρικής παραγωγής και υπερσυγκεντρωτικής διανομής βιβλίων, όλοι σχεδόν οι τίτλοι γνωρίζουν την επιτυχία, ή, συχνότερα, την αποτυχία, στις λίγες μόνο βδομάδες που ακολουθούν την έκδοσή τους. Σχεδόν όλοι όσοι ασχολούνται με τη σύγχρονη εκδοτι-

κή δραστηριότητα, στηρίζουν πάνω σ' αυτό την πολιτική τους της βεβιασμένης αυθαρεσίας και του τετελεσμένου γεγονότος, που ταιριάζει αρκετά στα βιβλία για τα οποία θα γίνει λόγος μια φορά μόνο και όπως-όπως. Το βιβλίο μου δεν έχει αυτό το "προτέρημα", κι είναι τελείως μάταιο να μεταφράζεται άρπα-κόλλα αφού η ίδια δουλειά θα ξαναγίνεται πάντα από άλλους, κι οι κακές μεταφράσεις του θα υποσκελίζονται ακατάπανστα από καλύτερες.

Ένας γάλλος δημοσιογράφος που έγραψε πρόσφατα ένα ογκώδες βιβλίο, το οποίο αναγγέλθηκε σαν ικανό να αναζωογονήσει την πάλη των ιδεών, εξήγησε, λίγους μήνες μετά, την αποτυχία του, με βάση το γεγονός ότι εκείνο που έλειπε ήταν, δήθεν, περισσότερο οι αναγνώστες παρά οι ιδέες. Δήλωνε λοιπόν ότι στην κοινωνία μας ο κόσμος δε διαβάζει κι ότι αν ο Μαρξ δημοσίευε σήμερα το "Κεφάλαιο", θα πήγαινε κάποιο βράδυ να εξηγήσει τις προθέσεις του σε κάποια τηλεοπτική φιλολογική εκπομπή και την άλλη μέρα κανείς πα δε θα μιλούσε γι' αυτό. Αυτή η διασκεδαστική πλάνη προδίδει ξεκάθαρα την προέλευσή της. Προφανώς, αν κάποιος εκδώσει στις μέρες μας ένα αληθινό βιβλίο κοινωνικής κριτικής, σίγουρα θα αποφύγει να πάει στην τηλεόραση ή σε άλλες συζητήσεις τέτοιου είδους' έτσι ώστε, δέκα ή είκοσι χρόνια αργότερα, να μιλάνε ακόμα για το βιβλίο του.

Για να πούμε την αλήθεια, δεν πιστεύω ότι υπάρχει κανένας στον κόσμο που να μπορεί να ενδιαφερθεί για το βιβλίο μου, εκτός από κείνους που είναι εχθροί της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης πραγμάτων και που δρουν έμπρακτα με βάση αυτή την τοποθέτηση. Η βεβαιότητά μου ως προς αυτό, καλά θεμελιωμένη στη θεωρία, επικυρώθηκε απ' την εμπειρική παρατήρηση των σπάνιων κι ασήμαντων κριτικών ή υπαινιγμών που προκάλεσε, ανάμεσα σ' αυτούς που κατέχουν, ή προσπαθούν ακόμα να αποκτήσουν, την εξουσία να μιλούν δημόσια μέσα στο θέαμα, ενώπιον άλλων που σιωπούν. Αυτοί οι διάφοροι ειδικοί των φαινομενικών συζητήσεων που αποκαλούμε ακόμα, καταχρηστικά πάντως, πολιτιστικές ή πολιτικές, έχουν ευθυγραμμίσει αναγκαστικά τη λογική και την κουλτούρα τους με τη λογική και την κουλτούρα του συστήματος που τους χρησιμοποιεί κι αυτό όχι μόνο γιατί έχουν επιλεγεί απ' αυτό αλλά κυρίως γιατί ποτέ δε διαπαιδαγωγήθηκαν από κάτι άλλο. Απ' όλους εκείνους που αναφέρθηκαν σ' αυτό το βιβλίο για να αναγνωρίσουν τη σπουδαιότητά του, δεν είδα ούτε έναν μέχρι σήμερα που να τόλμησε να πει, έστω ακροθιγώς, περί τίνος πρόκειται: το μόνο που τους ενδιέφερε στην πραγματικότητα, ήταν να μη δώσουν την εντύπωση ότι το α-

γνοούσαν. Ταυτόχρονα, όλοι εκείνοι που του βρήκαν κάποιο ψεγάδι, δείχνουν σαν να μη βρήκαν κανένα άλλο, αφού δεν ανέφεραν τίποτα για οτιδήποτε άλλο. Κάθε φορά όμως, το συγκεκριμένο ψεγάδι ήταν αρκετό για να ικανοποιήσει αυτόν που το ανακάλυπτε. Ο ένας παρατήρησε ότι αυτό το βιβλίο δεν έθιγε το πρόβλημα του Κράτους· ο άλλος ότι δεν έπαιρνε καθόλου υπόψη του την ύπαρξη της ιστορίας· κάποιος άλλος το απέρριψε σαν παράλογο και ακατανόητο εγκώμιο της απόλυτης καταστροφής· ένας άλλος το καταδίκασε σαν μυστικό εγχειρίδιο της πολιτικής όλων των κυβερνήσεων που σχηματίστηκαν μετά την εμφάνισή του. Καμιά πενηνταριά ακόμα κατέληξαν αμέσως σε εξίσου παράδοξα συμπεράσματα μέσα στον ίδιο ύπνο της λογικής. Και είτε τ' αναφέρουν αυτά σε περιοδικά, βιβλία ή μπροσούρες, που γράφτηκαν "επί του ότου", ο ίδιος τόνος ιδιοτροπίας αδυναμίας χρησιμοποιήθηκε απ' όλους, ελλείπει καλύτερου. Αντίθετα, απ' ότι γνωρίζω, αυτό το βιβλίο βρήκε, ως τώρα, τους καλύτερους αναγνώστες του στα εργοστάσια της Ιταλίας. Οι Ιταλοί εργάτες, που μπορούν σήμερα να χρησιμεύουν σαν παράδειγμα στους συντρόφους τους όλων των άλλων χωρών, χάρη στη συστηματική αποχή απ' τη δουλειά, τις άγριες απεργίες τους, που καμιά ιδιαίτερη παραχώρηση δεν τις σταματάει, τη σαφή άρνησή τους της εργασίας, την περιφρόνησή τους για το νόμο και όλα τα κρατιστικά κόμματα, γνωρίζουν αρκετά καλά το θέμα μέσα απ' την πρακτική, ώστε μπόρεσαν να επωφεληθούν απ' τις θέσεις της "Κοινωνίας του Θεάματος", ακόμα κι όταν τις διάβαζαν σε μέτριες μεταφράσεις.

Πολύ συχνά, οι σχολιαστές προσποιήθηκαν ότι δεν καταλαβαίνουν για ποια χρήση θα μπορούσε να προορίζεται ένα βιβλίο που δεν ήταν δυνατόν να καταταχθεί σε κάποια απ' τις κατηγορίες της διανοητικής παραγωγής, τις οποίες θέλει να έχει σε υπόληψη η κυρίαρχη κοινωνία και που δε γράφτηκε απ' τη σκοπιά κανενός απ' τα εξειδικευμένα επαγγέλματα που αυτή εννοεί. Έτσι οι προθέσεις του συγγραφέα εμφανίστηκαν σκοτεινές. Δεν υπάρχει ωστόσο τίποτα το μυστηριώδες. Ο Κλαούζεβιτς στο "La Campagne de 1815 en France" ("Η εκστρατεία του 1815 στη Γαλλία") παρατηρούσε: "Σε κάθε στρατηγική κριτική, η ουσία είναι να ταυτιστείς με τον τρόπο σκέψης των πρωταγωνιστών· είναι αλήθεια ότι αυτό είναι συνήθως πολύ δύσκολο. Η συντριπτική πλειοψηφία των στρατηγικών κριτικών θα εξαφανιζόταν εντελώς, ή θα περιοριζόταν σε πολύ λεπτές διαφορές αντίληψης, αν οι συγγραφείς τους ήθελαν και μπορούσαν να ζήσουν νοερά όλες τις καταστάσεις στις οποίες βρέθηκαν οι πρωταγωνιστές."

Το 1967, θέλησα ν' αποκτήσει η Internationale Situationniste ένα θεωρητικό βιβλίο. Η I.S. ήταν τότε εκείνη η εξτρεμιστική ομάδα που προσπάθησε περισσότερο να επαναφέρει την επαναστατική αμφισβήτηση στη σύγχρονη κοινωνία· εύκολα μπορούσε να δει κανείς ότι η ομάδα αυτή, έχοντας ήδη επιβάλλει τη νίκη της στο πεδίο της θεωρητικής κριτικής κι έχοντας επιδώσει επιδέξια αυτή τη νίκη στο πεδίο της πρακτικής κινητοποίησης, προσέγγιζε τότε το αποκορύφωμα της ιστορικής της δράσης. Χρειαζόταν λοιπόν η παρουσία ενός τέτοιου βιβλίου μέσα στις ταραχές που θα έκαναν σε λίγο την εμφάνισή τους κι οι οποίες θα το κληροδοτούσαν κατόπιν στην τεράστια ανατρεπτική συνέχεια που δε θ' αργούσαν να γεννήσουν.

Είναι γνωστή η έντονη τάση των ανθρώπων να επαναλαμβάνουν ανώφελα απλοποιημένα αποσπάσματα παλιών επαναστατικών θεωριών, η φθορά των οποίων παραμένει αθέατη σ' αυτούς, εξαιτίας του απλού γεγονότος ότι δεν προσπαθούν να τις εφαρμόσουν σε κάποιο αποτελεσματικό αγώνα, προκειμένου να μεταβάλλουν τις συνθήκες στις οποίες βρίσκονται πραγματικά· έτσι καταλήγουν να μην καταλαβαίνουν καθόλου πως αυτές οι θεωρίες μπόρεσαν, με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας, να εφαρμοστούν σε συγκρούσεις άλλων εποχών. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία, για όποιον εξετάζει ψυχρά το ζήτημα, ότι εκείνοι που θέλουν πραγματικά ν' ανατρέψουν μια κατεστημένη κοινωνία, οφείλουν να διατυπώσουν μια θεωρία που να εξηγεί σε βάθος αυτή την κοινωνία, ή τουλάχιστον να δίνει την εντύπωση ότι προσφέρει μια ικανοποιητική ερμηνεία. Απ' τη στιγμή που αυτή η θεωρία θα διαδοθεί κάπως, με την προϋπόθεση ότι αυτό θα συμβεί κατά τη διάρκεια συγκρούσεων που θα ταραξουν τη δημόσια γαλήνη, και πριν ακόμα κατανοηθεί επακριβώς η δυσαρέσκεια που υπάρχει παντού διάχυτη, θ' αυξηθεί και θα οξυνθεί εξαιτίας και μόνο της αόριστης γνώσης ύπαρξης μιας θεωρητικής καταδίκης της τάξης πραγμάτων. Στη συνέχεια, όλοι οι προλετάριοι μπορούν να γίνουν στρατηγοί, αρχίζοντας να διεξάγουν οργισμένα τον πόλεμο για την ελευθερία.

Χωρίς αμφιβολία, μια γενική θεωρία προορισμένη για το σκοπό αυτό, πρέπει αρχικά να αποφυγεί να εμφανιστεί σαν θεωρία ολοφάνερα ψεύτικη. Επομένως δεν πρέπει να διακινδυνεύσει να ανατραπεί απ' τη συνέχεια των γεγονότων. Πρέπει επίσης να είναι μια εντελώς αναφομοίωτη θεωρία. Πρέπει να μπορεί να διακηρύξει ότι το ίδιο το κέντρο του υπάρχοντος κόσμου είναι κακό, αποκαλύπτοντας την ακριβή του φύση, προς μεγάλη έκπληξη και αγανάκτηση όλων εκείνων που το βρίσκουν καλό. Η θεωρία του θεάματος πληρεί και τις

δυο αυτές προϋποθέσεις.

Η πρώτη αρετή μιας σωστής κριτικής θεωρίας είναι ότι γελοιοποιεί άμεσα όλες τις άλλες. Έτσι, το 1968, ενώ τα άλλα οργανωμένα ρεύματα — που μέσα στην κίνηση της άρνησης απ' την οποία άρχισε ο εκφυλισμός των μορφών κυριαρχίας εκείνης της εποχής, υπεράσπιζαν την ίδια την καθυστέρηση και τις μικροφιλοδοξίες τους — δε διέθεταν ένα βιβλίο σύγχρονης θεωρίας, ούτε καν αναγνώριζαν τίποτα το σύγχρονο στην ταξική εξουσία που επρόκειτο να ανατρέψουν, οι σιτουασιοννιστές μπόρεσαν να προτείνουν τη μόνη θεωρία της επίφοβης εξέγερσης του Μάη' τη μόνη που κατανόησε τα νέα έκδηλα σημάδια δυσανεκτικότητας που κανείς δεν είχε αναφέρει. Ποιος θρηνεί για τη συναινεση; Τη δολοφονήσαμε. Cosa fatta capo ha. (Κάθε τέλος και αρχή -Σ.τ.Μ.).

Δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα, το 1952, τέσσερα-πέντε ελάχιστα ευυπόληπτα πρόσωπα απ' το Παρίσι αποφάσισαν να αναζητήσουν το ξεπέρασμα της τέχνης. Φάνηκε, λοιπόν, διαμέσου της αίσιας κατάληξης μιας τολμηρής πορείας προς αυτή την κατεύθυνση, ότι οι παλιές αμυντικές γραμμές που συνέτριψαν τις προηγούμενες επιθέσεις της κοινωνικής επανάστασης, είχαν υπερφίλαγγιστεί κι υπερκεραστεί. Βρήκαν έτσι την ευκαιρία να εξαπολύσουν μια νέα επίθεση. Το ξεπέρασμα της τέχνης είναι το "βορειοδυτικό πέραςμα" της γεωγραφίας της αληθινής ζωής, που η αναζήτησή του κράτησε πάνω από έναν αιώνα, ξεκινώντας κυρίως απ' τη μοντέρνα αυτοκαταστρεφόμενη ποίηση. Οι προηγούμενες απόπειρες όπου τόσοι εξερευνητές χάθηκαν, δεν κατέληξαν ποτέ άμεσα σε μια τέτοια προοπτική. Ίσως γιατί απέμενε κάτι ακόμα να καταστρέψουν απ' την παλιά καλλιτεχνική επικράτεια και κυρίως γιατί η σημαία των επαναστάσεων έμοιαζε να κρατιέται παλιότερα από άλλα, πιο έμπειρα χέρια. Αλλά ποτέ, επίσης, αυτή η υπόθεση δεν είχε υποστεί έναν τόσο ολοκληρωτικό εκτροχιασμό και δεν είχε εγκαταλείψει τόσο άδειο το πεδίο της μάχης, όσο την εποχή που πήραμε θέσεις μάχης. Πιστεύω ότι η υπενθύμιση αυτών των περιστάσεων είναι η καλύτερη εξήγηση που μπορεί να δοθεί στις ιδέες και το στυλ της "Κοινωνίας του Θεάματος". Κι ως προς αυτό, αν θελήσει κάποιος να τη διαβάσει, θα διαπιστώσει ότι τα δεκαπέντε χρόνια που πέρασα μελετώντας την καταστροφή του κράτους, δεν τα ξόδεψα ούτε στον ύπνο, ούτε παίζοντας.

Δεν υπάρχει ούτε μια λέξη σ' αυτό το βιβλίο που να πρέπει ν' αλλάξει και τίποτα δε διορθώθηκε στις δώδεκα ανατυπώσεις που έγιναν στη Γαλλία, εκτός από τρία-τέσσερα τυπογραφικά λάθη. Υπερηφανεύομαι, γιατί αποτελώ ένα πολύ σπάνιο, σύγχρονο παρά-

δειγμα ανθρώπου που έγραψε χωρίς να διαψευστεί αμέσως απ' τα γεγονότα, και δεν εννοώ να διαψευστεί όχι εκατό ή χίλιες φορές όπως οι άλλοι, αλλά ούτε μία. Δεν αμφιβάλλω ότι η επιβεβαίωση που συναντούν όλες οι θέσεις μου θα συνεχιστεί μέχρι το τέλος του αιώνα κι ακόμα πιο πέρα. Ο λόγος είναι απλός: κατάλαβα τους συστατικούς παράγοντες του θεάματος "μέσα στην πορεία της κίνησης και συνεπώς απ' την εφήμερη πλευρά τους", εξατάζοντας, δηλαδή, στο σύνολό της, την ιστορική κίνηση που μπόρεσε να εγκαθιδρύσει αυτή την τάξη πραγμάτων την οποία σήμερα αρχίζει να διαλύει. Απ' αυτή την άποψη, τα έντεκα χρόνια που πέρασαν απ' το 1967, και των οποίων τις συγκρούσεις μπόρεσα να γνωρίσω από πολύ κοντά, δεν ήταν παρά μια στιγμή της αναγκαίας συνέχειας αυτού που είχε γραφτεί, μολονότι αυτά τα χρόνια σημαδεύτηκαν απ' την εμφάνιση κι αντικατάσταση, μέσα στο ίδιο το θέαμα, έξι-εφτά γενεών στοχαστών, περισσότερο ή λιγότερο συγκροτημένων. Όλο αυτό τον καιρό, το θέαμα δεν έκανε τίποτ' άλλο απ' το να προσεγγίζει με μεγαλύτερη ακρίβεια την έννοιά του, και η πραγματική κίνηση της άρνησής του δεν έκανε τίποτ' άλλο απ' το να αυξάνεται τόσο σε έκταση όσο και σε ένταση.

Στην πραγματικότητα, εκείνο που απέμενε στην ίδια τη θεαματική κοινωνία ήταν να προσθέσει αποδείξεις και παραδείγματα, πιο τρανταχτά και πιο πειστικά, τα οποία, κατά τη γνώμη μου, αυτό το βιβλίο δεν είχε ανάγκη. Βλέπουμε, λοιπόν, την πλαστοποίηση να πολλαπλασιάζεται και να φθάνει ως το εσωτερικό της κατασκευής των πιο συνηθισμένων πραγμάτων, σαν μια γλοιώδης ομίχλη που σπασφρεύεται στο επίπεδο κάθε καθημερινής ύπαρξης. Βλέπουμε τον τεχνικό και αστυνομικό έλεγχο των ανθρώπων και των φυσικών δυνάμεων, έλεγχο του οποίου τα σφάλματα μεγαλώνουν εξίσου γρήγορα με τα μέσα του, να τείνει στο απόλυτο, φθάνοντας ως την τρέλα της τηλεπαρακολούθησης. Βλέπουμε το κρατικό ψέμα να αναπτύσσεται καθ'αυτό και διεαυτό, έχοντας τόσο πολύ ξεχάσει τον ανταγωνιστικό του δεσμό με την αλήθεια και την αληθοφάνεια ώστε να μπορεί να ξεχνάει τον ίδιο του τον εαυτό και να αντικαθίσταται απ' τη μια στιγμή στην άλλη. Η Ιταλία είχε πρόσφατα την ευκαιρία να θαυμάσει αυτή την τεχνική, με αφορμή την απαγωγή και την εκτέλεση του Άλντο Μόρο, μια τεχνική που έφτασε εκεί στο υψηλότερο μέχρι σήμερα σημείο της, που βέβαια θα ξεπεραστεί σύντομα, εκεί ή αλλού. Η εκδοχή των ιταλικών αρχών δεν έγινε ούτε μια στιγμή πιστευτή, ενώ οι εκατό διαδοχικές διορθώσεις της μάλλον τη χειροτέρεψαν παρά τη βελτίωσαν κι ενώ όλοι οι σχολιαστές θεώρησαν

χρέος τους να την αποδεχτούν δημόσια. Δεν είχε την πρόθεση να είναι πιστευτή, αλλά να είναι μόνη στο προσκήνιο' κι έπειτα να ξεχαστεί, όπως ακριβώς ένα κακό βιβλίο.

Ήταν μια μυθολογική όπερα με μεγαλόπρεπα τεχνάσματα όπου ήρωες τρομοκράτες μεταμορφώθηκαν σε αλεπούδες για να παγιδέψουν το θύμα τους, σε λιοντάρια για να μη φοβούνται τίποτα από κανένα όσο καιρό το κρατούσαν και σε αρνάκια ώστε να βλάψουν έτσι στο ελάχιστο, το καθεστώς που προσποιούνταν ότι προκαλούσαν. Μας λένε ότι ήταν τυχεροί γιατί είχαν να κάνουν με την πιο ανίκανη αστυνομία κι επιπλέον είχαν καταφέρει να διεισδύσουν χωρίς κόπο στις ανώτερες βαθμίδες της. Αυτή η εξήγηση δεν είναι καθόλου διαλεκτική. Μια επαναστατική οργάνωση που θα κατάφερνε να φέρει ορισμένα απ' τα μέλη της σ' επαφή με τις Κρατικές υπηρεσίες ασφαλείας, εκτός κι αν τους είχε βάλει πολλά χρόνια νωρίτερα, ώστε να εκτελούν ευσυνειδήτα το έργο τους, μέχρι να έρθει η μεγάλη ευκαιρία για να τα χρησιμοποιήσει, θα έπρεπε να έχει υπόψη της την πιθανότητα χειραγώγησης των ιδίων της των χειραγωγών' κι επομένως δε θα είχε αυτή την ολύμπια σιγουριά της ατιμωρησίας που χαρακτηρίζει τον αρχηγό του επιτελείου των "ερυθρών ταξιαρχιών". Αλλά το ιταλικό κράτος έκανε κάτι καλύτερο με την ομόφωνη συναίνεση των υποστηρικτών του. Σκέφτηκε, όπως θα έκανε και κάθε άλλο, να βάλει πράκτορες των ειδικών του υπηρεσιών στα παράνομα τρομοκρατικά δίκτυα όπου θα μπορούσαν εύκολα στη συνέχεια να εξασφαλίσουν μια γρήγορη εξέλιξη ως την ηγεσία εξουδετερώνοντας καταρχήν τους ανωτέρους τους. Όπως ακριβώς έκανε, για λογαριασμό της τσαρικής Οχράνα, ο Μαλινόφσκι, που εξαπάτησε ακόμα και τον πανούργο Λένιν, ή ο Άτσεφ, που απ' τη στιγμή που βρέθηκε επικεφαλής της "οργάνωσης μάχης" του σοσιαλεπαναστατικού κόμματος, επέκτεινε την κυριαρχία του ως το σημείο να αναλάβει ο ίδιος τη δολοφονία του πρωθυπουργού Στολίπιν. Μια μόνο ατυχής συγκυρία στάθηκε εμπόδιο στην καλή θέληση του Κράτους: οι ειδικές υπηρεσίες του είχαν μόλις διαλυθεί. Απ' ό,τι ξέρουμε, μια μυστική υπηρεσία δε διαλύεται ποτέ όπως, λογουχάρη, διασκορπίζεται το φορτίο ενός γιγάντιου πετρελαιοφόρου κοντά στις ακτές, ή μια διαρροή απ' τη σύγχρονη βιομηχανική μονάδα παραγωγής στο Σεβέζο. Αλλάζει απλά όνομα, διατηρώντας τα αρχεία της, τους χαφιεδες της και τους ευνοούμενους υπαλλήλους της. Έτσι στην Ιταλία η S.I.M. (Υπηρεσία Στρατιωτικών Πληροφοριών) του φασιστικού καθεστώτος, διαβόητη για τα σαμποτάζ και για τις δολοφονίες της στο εξωτερικό, έγινε στο χριστιανοδημοκρατικό καθεστώς S.I.D. (Υ-

πηρεσία Πληροφοριών Άμυνας). Εξάλλου, όταν προγραμματίσαν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή ένα είδος πρότυπου δόγματος των "ερυθρών ταξιαρχιών", θλιβερή καρικατούρα όλων αυτών που, όπως νομίζουν, σκέφτονται και κάνουν εκείνοι που απεργάζονται την εξαφάνιση αυτού του Κράτους, ένα λάθος του υπολογιστή — είναι, βέβαια, αλήθεια ό,τι αυτές οι μηχανές εξαρτώνται απ' το ασυνείδητο αυτών που τις προγραμματίζουν — έδωσε στη μόνη ψευδο-έννοια που επαναλαμβάνουν αυτόματα οι "ερυθρές ταξιαρχίες", τα ίδια αρχικά S.I.M., που αυτή τη φορά σημαίνουν "Διεθνής Εταιρία Πολυεθνικών". Αυτή η "βουτηγμένη στο ιταλικό αίμα" S.I.D., χρειάστηκε να διαλυθεί πρόσφατα γιατί, όπως ομολογεί το Κράτος "κατόπιν εορτής", είναι εκείνη που, απ' το 1969, εκτελούσε άμεσα, πιο συχνά με βόμβες, αλλά όχι πάντα, την αλυσίδα των σφαγών που ανάλογα με την εποχή τις απέδιδαν στους αναρχικούς, στους νεοφασίστες ή στους καταστασιακούς. Τώρα που οι "ερυθρές ταξιαρχίες" κάνουν ακριβώς την ίδια δουλειά, και για μια φορά τουλάχιστον, με μια πολύ ανώτερη επιχειρησιακή δεξιότητα, δεν μπορεί βέβαια να τις πολεμήσει, γιατί έχει διαλυθεί. Σε μια μυστική υπηρεσία άξια του ονόματός της, κι η διάλυσή της ακόμα είναι μυστική. Δεν μπορούμε λοιπόν να ξέρουμε σε τι ποσοστό του προσωπικού της δόθηκε τιμητική σύνταξη, τι ποσοστό προορίστηκε για τις "ερυθρές ταξιαρχίες", ή δανείστηκε στο Σάχη της Περσίας για να πυρπολήσει έναν κινηματογράφο του Αμπαντάν, και τέλος πόσοι εξοντώθηκαν διακριτικά από ένα Κράτος που πιθανότατα αγανάκτησε μαθαίνοντας ότι είχαν συχνά υπερβεί τις οδηγίες του, ένα Κράτος για το οποίο είναι γνωστό ότι δε θα διστάσει ποτέ να δολοφονήσει τους γιούς του Βρούτου, προκειμένου να γίνουν σεβαστοί οι νόμοι του, αφού του η αδιάλλακτη άρνησή του να διανοηθεί έστω και την παραμικρότερη παραχώρηση για να σώσει τον Μόρο, απέδειξε ότι διαθέτει όλες τις πάγιες αρετές της δημοκρατικής Ρώμης.

Ο Τζόρτζιο Μπόκα, που θεωρείται ο καλύτερος σχολιαστής του ιταλικού τύπου, κι ο οποίος το 1975 υπήρξε το πρώτο θύμα του "Veridique Rapport" ("Φιλαλήθης Πραγματεία") του Censor, παρασύροντας αμέσως στο λάθος του όλο το έθνος ή τουλάχιστον το προικισμένο στρώμα των δημοσιογράφων, δεν απογοητεύθηκε απ' το επάγγελμα εξαιτίας αυτής της ατυχούς αποκάλυψης της ηλιθιότητάς του. Και ίσως είναι καλύτερα γι' αυτόν που αποδείχτηκε τότε η βλακεία του μέσα από έναν τόσο επιστημονικό πειραματισμό γιατί, διαφορετικά, θα μπορούσαμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι ότι φοβήθηκε ή πληρώθηκε για να γράψει το Μάιο του 1978 το βιβλίο του

“Moro - Una tragedia Italiana”, όπου σπεύδει να καταπιεί, χωρίς να παραλείψει ούτε μία, τις μυθοπλασίες που κυκλοφορούσαν και τις ξερνύει αμέσως, δηλώνοντας ότι είναι έσοχες. Μια στιγμή μόνο κατάφερε να θίξει την ουσία του θέματος, απ’ την ανάποδη βέβαια, όταν γράφει: “Σήμερα, τα πράγματα έχουν αλλάξει. Οι εξτρεμιστικές εργατικές ομάδες, έχοντας πίσω τους την ερυθρή τρομοκρατία, μπορούν ν’ αντιστρατεύονται ή να προσπαθούν ν’ αντιστρατευθούν, τη συνδικαλιστική πολιτική. Όποιος έχει παραβρεθεί σε εργατική συνέλευση εργοστασίων όπως η Άλφα Ρομέο της Αρέζε, θα έχει δει ότι οι ομάδες των εξτρεμιστών, που δεν αριθμούν πάνω από εκατό άτομα, καταφέρνουν εντούτοις να κλέβουν την παράσταση και να εκτοξεύουν κατηγορίες και ύβρεις, που το κομμουνιστικό κόμμα είναι αναγκασμένο ν’ ανέχεται.” Το γεγονός ότι οι επαναστάτες εργάτες βρίζουν τους σταλινικούς, κερδίζοντας την υποστήριξη όλων σχεδόν των συναδέλφων τους, είναι πολύ φυσικό αφού θέλουν να κάνουν μια επανάσταση. Μήπως δεν ξέρουν, έχοντας διδαχτεί απ’ τη μακρόχρονη πείρα τους, ότι βασική προϋπόθεση είναι να διώξουν τους σταλινικούς απ’ τις συνελεύσεις; Επειδή ακριβώς δεν το κατάφεραν απέτυχε η επανάσταση στη Γαλλία το 1968 και στην Πορτογαλία το 1975. Εκείνο που είναι ανόητο και βδελυρό είναι να ισχυρίζεται κανείς ότι αυτές οι “εξτρεμιστικές εργατικές ομάδες” μπόρεσαν να φθάσουν σ’ αυτό το αναγκαίο στάδιο επειδή δήθεν έχουν “πίσω τους” τους τρομοκράτες. Αντίθετα, μάλιστα, ακριβώς επειδή ένας μεγάλος αριθμός ιταλών εργατών ξέφυγε απ’ τον έλεγχο της συνδικαλιστικής-σταλινικής αστυνομίας, έθεσαν σε κίνηση το μηχανισμό των “ερυθρών ταξιαρχιών”, των οποίων η παράλογη και τυφλή τρομοκρατία γίνεται ένα ακόμα εμπόδιο, καθώς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης δρύνονται της ευκαιρίας για ν’ αναγνωρίσουν στο πρόσωπο των “ερυθρών ταξιαρχιών”, χωρίς τη σκιά καμιάς αμφιβολίας, το προκεχωρημένο απόσπασμα και τους επίφοβους ηγέτες αυτών των εργατών. Ο Μπόκα υπαινίσσεται ότι οι σταλινικοί είναι αναγκασμένοι να ανέχονται τις ύβρεις, που τόσο πολύ τις αξίζουν παντού εδώ και εξήντα χρόνια, επειδή δήθεν απειλούνται με φυσική εξόντωση απ’ τους τρομοκράτες που η εργατική αυτονομία κρατάει σε εφεδρεία. Αυτό είναι μια μεγάλη βρωμερή μπουρδα του Μπόκα, αφού κανένας δεν αγνοεί ότι εκείνη την εποχή και πολύ μετά, οι “ερυθρές ταξιαρχίες” απέφευγαν πάντα επιμελώς να επιτίθενται σε σταλινικούς προσωπικά. Παρά την εντύπωση που θέλουν να προκαλέσουν, οι Ε.Τ. δε διαλέγουν στην τύχη τις περιόδους δραστηριότητάς τους, ούτε τα θύματά τους ανάλογα με τα κέφια τους. Μέσα σ’ ένα τέτοιο κλίμα

διαπιστώνουμε αναπόφευκτα τη διεύρυνση ενός περιφερειακού στρώματος ειλικρινούς μικροτρομοκρατίας, που λίγο-πολύ ελέγχεται και γίνεται προς στιγμή ανεκτό σαν ένα ιχθυοτροφείο, όπου μπορούν πάντα να ψαρεύονται κατά παραγγελία κάποιοι ένοχοι για να επδεικνύονται μέσα σε μια πιατέλα. Αλλά η “δύναμη κρούσης” των κεντρικών επιχειρήσεων δεν μπορούσε παρά να αποτελείται από επαγγελματίες, πράγμα που επιβεβαιώνει κάθε λεπτομέρεια του στυλ τους.

Ο ιταλικός καπιταλισμός καθώς και το διευθυντικό προσωπικό του, είναι πολυδιασπασμένος, όσον αφορά το πράγματι ζωτικό και υπερβολικά αβέβαιο ζήτημα της χρησιμοποίησης των σταλινικών. Ορισμένοι σύγχρονοι τομείς του μεγάλου ιδιωτικού κεφαλαίου έχουν και είχαν ταχθεί αποφασιστικά υπέρ’ άλλων, τους οποίους στηρίζουν πολλοί διαχειριστές του κεφαλαίου ημικρατικών επιχειρήσεων, είναι πιο εχθρικοί. Το ανώτερο κρατικό προσωπικό διαθέτει μια ευρεία αυτονομία χειρισμών, γιατί οι αποφάσεις του καπετάνιου προηγούνται των αποφάσεων του εφοπλιστή όταν το πλοίο βυθίζεται, είναι όμως κι αυτό επίσης διχασμένο. Το μέλλον κάθε παράταξης εξαρτάται απ’ τον τρόπο με τον οποίο θα μπορέσει να επιβάλλει το δικό της, αποδεικνυόντάς το στην πράξη. Ο Μόρο πίστευε στον “ιστορικό συμβιβασμό”, δηλαδή, στην ικανότητα των σταλινικών να συντρίψουν τελικά το κίνημα των επαναστατών εργατών. Μια άλλη τάση, αυτή που προς το παρόν είναι σε θέση να επιβληθεί σ’ εκείνους που ελέγχουν τις “ερυθρές ταξιαρχίες”, δε συμφωνούσε. Ή, τουλάχιστον, είχε τη γνώμη ότι δεν πρέπει να παραχαϊδεύονται οι σταλινικοί για τις μικροϋπηρεσίες που μπορούν να προσφέρουν και που έτσι κι αλλιώς θα προσφέρουν, αλλά πρέπει να χτυπιώνται πιο σκληρά ώστε να μη γίνουν υπερβολικά αυθάδεις. Είδαμε ότι αυτή η ανάλυση είχε κάποια αξία καθώς, κι ενώ η απαγωγή του Μόρο εγκαίνιασε την ήττα του “ιστορικού συμβιβασμού” που επικυρώθηκε τελικά με μια κοινοβουλευτική πράξη, το σταλινικό κόμμα συνέχισε να παριστάνει ότι πιστεύει στην ανεξαρτησία των “ερυθρών ταξιαρχιών”. Κράτησαν τον αιχμάλωτο στη ζωή όσο καιρό πίστευαν ότι μπορούσαν να παρατείνουν τον εξευτελισμό και την ανησυχία των φίλων, που έπρεπε να υπομένουν τον εκβιασμό υποκρινόμενοι ευγενώς ότι δεν καταλαβαίνουν τι ήθελαν απ’ αυτούς οι άγνωστοι βάρβαροι. Τον καθάρισαν όμως αμέσως μόλις οι σταλινικοί έδειξαν τα δόντια τους, κάνοντας δημόσια υπαινιγμό για σκοτεινές μηχανορραφίες. Κι ο Μόρο πέθανε προδομένος. Στην πραγματικότητα, οι “ερυθρές ταξιαρχίες” έχουν μια άλλη λειτουργία γενικότερου ενδιαφέροντος.

ντος: να υπονομεύουν το κύρος των προλετάρειων που εξεγείρονται πραγματικά ενάντια στο Κράτος, να τους αποπροσανατολίζουν κι ίσως κάποια στιγμή να εξολοθρεύσουν τους πιο επικίνδυνους απ' αυτούς. Αυτή τη λειτουργία την εγκρίνουν οι σταλινικοί, μια και τους βοηθάει στο δύσκολο έργο τους. Περιορίζουν τις υπερβολές που στρέφονται εναντίον τους με καλυμμένους δημόσιους υπαινιγμούς που γίνονται στις κρίσιμες στιγμές, και με σαφείς, κραυγαλέες απειλές στη διάρκεια των συνεχών και εκ του σύνεγγυς διαπραγματεύσεων τους με την κρατική εξουσία. Το αμυντικό τους όπλο είναι ότι θα μπορούσαν ξαφνικά να πουν όλα όσα ξέρουν για τις "ερυθρές ταξιαρχίες" απ' τη στιγμή της δημιουργίας τους. Αλλά είναι πασίγνωστο ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτό το όπλο χωρίς να καταστρέψουν τον "ιστορικό συμβιβασμό" κι ότι εύχονται επομένως ειλικρινά να μπορέσουν να παραμείνουν διακριτικοί πάνω σ' αυτό το σημείο, όπως και πάνω στα κατορθώματα της τότε λεγόμενης S.I.D. Τι θ' απογίνονταν οι σταλινικοί σε μια επανάσταση; Έτσι συνεχίζουν να τους στριμώχνουν, αλλά όχι και πάρα πολύ. Όταν 10 μήνες μετά την απαγωγή του Μόρο, οι ίδιες ακαταμάχητες "ερυθρές ταξιαρχίες" σκότωσαν για πρώτη φορά ένα σταλινικό συνδικαλιστή, το λεγόμενο κομμουνιστικό κόμμα αντέδρασε αμέσως, αλλά μονάχα σε επίπεδο πρωτοκόλλου, απειλώντας τους συμμαχούς του ότι θα τους αναγκάσει στο εξής να το αναγνωρίσουν σαν ένα κόμμα, πάντα νόμιμο βέβαια και εποικοδομητικό, που όμως θα βρίσκεται δίπλα στην πλειοψηφία κι όχι παραγκωνισμένο κάπου μέσα στην πλειοψηφία.

Όπως το βαρέλι με τις ρέγγες μυρίζει πάντα ρέγγα, έτσι κι ένας σταλινικός θα βρίσκεται πάντα στο στοιχείο του όπου μυρίζει κρυφό έγκλημα του Κράτους. Γιατί τάχα θα ένιωθαν προσβεβλημένοι απ' την ατμόσφαιρα που επικρατεί στις συζητήσεις κορυφής του ιταλικού Κράτους με τα μαχαίρια στα μανίκια και τις βόμβες κάτω απ' το τραπεζί; Μήπως με το ίδιο στυλ δε λύνονταν οι διαφορές ανάμεσα, λογουχάρη, στον Κρούτσεφ και τον Μπέρια, στον Καντάρ και τον Νάγκυ, στον Μάο και τον Λιν Πιάο; Εξάλλου οι ηγέτες του ιταλικού σταλινισμού υπήρξαν κι οι ίδιοι χασάπηδες στα νιάτα τους, την εποχή του πρώτου ιστορικού συμβιβασμού τους, όταν, μαζί με τους άλλους υπαλλήλους της "Κομιντέρν", επιφορτίστηκαν με το έργο της αντεπανάστασης στην υπηρεσία της ισπανικής Δημοκρατίας, το 1937. Τότε ήταν οι δικές τους "ερυθρές ταξιαρχίες" που απήγαγαν τον Αντρές Νιν και τον δολοφόνησαν σε μια άλλη μυστική φυλακή.

Αυτές τις θλιβερές αλήθειες, πολλοί Ιταλοί τις γνωρίζουν από πολύ κοντά κι άλλοι, πολύ περισσότεροι, τις μάντεψαν αμέσως. Αλλά δε δημοσιεύτηκαν πουθενά, γιατί οι μεν δεν έχουν τη διάθεση και οι δε δεν έχουν τα μέσα να το κάνουν. Σ' αυτό το σημείο της ανάλυσης νομιμοποιούμαστε αν επικαλεστούμε μια "θεαματική" πολιτική της τρομοκρατίας, όχι όμως, όπως επαναλαμβάνει χυδαία η άθλια δολιότητα τόσων δημοσιογράφων και καθηγητών, επειδή δήθεν οι τρομοκράτες παρασύρονται ορισμένες φορές απ' την επιθυμία να κάνουν τον κόσμο να μιλάει γι' αυτούς. Η Ιταλία συνοψίζει τις κοινωνικές αντιφάσεις όλου του κόσμου, και προσπαθεί, με τον τρόπο που ξέρουμε, να συγχωνεύσει σε μια μόνο χώρα την καταπιεστική αστική και γραφειοκρατική-ολοκληρωτική Ιερά Συμμαχία της ταξικής εξουσίας, που ήδη λειτουργεί ανοιχτά σε όλη την επιφάνεια της γης διαμέσου της οικονομικής και αστυνομικής αλληλεγγύης όλων των Κρατών, παρόλο που κι εδώ επίσης δε λείπουν κάποιες συζητήσεις και μερικοί διακανονισμοί λογαριασμών α λα Ιταλικά. Όντας για την ώρα η πιο προχωρημένη χώρα, όσον αφορά την εξέλιξη προς την προλεταριακή επανάσταση, η Ιταλία αποτελεί ταυτόχρονα το πιο σύγχρονο εργαστήριο της διεθνούς αντεπανάστασης. Οι άλλες κυβερνήσεις, που προέρχονται απ' την παλιά, προθεαματική, αστική δημοκρατία, θαυμάζουν την ιταλική κυβέρνηση για την απάθεια που ξέρει να διατηρεί στο ταραχώδες κέντρο όλων αυτών των εξευτελισμών και για την ήρεμη αξιοπρέπεια με την οποία πρωτοκαθεδρεύει μέσα στο βόρβορο. Είναι ένα δίδαγμα που θα πρέπει να εφαρμόσουν κι οι ίδιες στη χώρα τους μακροπρόθεσμα.

Πράγματι, οι κυβερνήσεις και οι πολυάριθμες, υποδεέστερες εξουσίες που τις υποβοηθούν στο έργο τους, τείνουν παντού να γίνουν πιο μετριοπαθείς. Αρκούνται πια στο να εμφανίζονται σαν μια αδιατάρακτη ρουτίνα διεκπεραίωσης καθημερινών υποθέσεων την ακροβατική κι επίφοβη διαχείρισή τους μιας διαδικασίας που γίνεται ολοένα και πιο ασυνήθιστη και την οποία αδυνατούν να ελέγξουν. Καθώς όλα αυτά τα φέρνει ο άνεμος των καιρών, όπως κι αυτές, το θεαματικό επιτόκιο οδηγήθηκε σε μια εκπληκτική αντιστροφή του χαρακτήρα του σαν ψευδούς δικαιολόγησης. Παρουσίαζε κάποτε, σαν εξάισια αγαθά, σαν το κλειδί για μια ανώτερη, κι ίσως μάλιστα ελιτίστικη, ύπαρξη, πράγματα εντελώς φυσιολογικά και κοινότοπα: αυτοκίνητα, παπούτσια, πτυχία κοινωνιολογίας. Σήμερα είναι αναγκασμένο να παρουσιάζει σαν φυσιολογικά και οικεία, πράγματα που έγιναν, στ' αλήθεια, εντελώς ασυνήθιστα. Αυτό που αντικρίζουμε είναι πράγματι κρασί, ντομάτες, αυγά, σπύρια, πόλεις; Ασφαλώς

όχι, αφού διαμέσου μιας αλυσίδας εσωτερικών μεταμορφώσεων, ωφέλιμων βραχυπρόθεσμα από οικονομική άποψη γι' αυτούς που κατέχουν τα μέσα παραγωγής, όλα αυτά κράτησαν το όνομα κι ένα μεγάλο μέρος της εμφάνισης, έχασαν όμως τη γεύση και το περιεχόμενό τους. Εντούτοις, μας διαβεβαιώνουν ότι τα διάφορα καταναλωτικά αγαθά ανταποκρίνονται αδιαφιλονίκητα στις παραδοσιακές αυτές ονομασίες τους, και σαν απόδειξη μας δίνουν το γεγονός ότι δεν υπάρχει πια τίποτ' άλλο κι επομένως δεν είναι δυνατή καμιά σύγκριση. Καθώς έχουν καταφέρει έτσι ώστε πολύ λίγοι άνθρωποι να ξέρουν που να βρουν τ' αυθεντικά, εκεί όπου υπάρχουν ακόμα, το ψεύτικο μπορεί να σφετερίζεται νόμιμα τ' όνομα του αληθινού που εκλείπει. Κι η ίδια αρχή που διέπει τη διατροφή ή την κατοικία του λαού εξαπλώνεται παντού, μέχρι τα βιβλία ή τις τελευταίες φαινομενικότητες δημοκρατικών συζητήσεων που θέλουν να του παρουσιάζουν.

Η ουσιαστική αντίφαση της θεαματικής κυριαρχίας που βρίσκεται σε κρίση, είναι ότι απέτυχε στο σημείο που ήταν η πιο ισχυρή, σε ορισμένες, δηλαδή, πεζές υλικές ικανοποιήσεις που απέκλειαν βέβαια άλλες, θεωρούνταν όμως αρκετές για να πετύχουν την ανανεωμένη συναίνεση του συνόλου των παραγωγών-καταναλωτών. Κι αυτήν ακριβώς την υλική ικανοποίηση η θεαματική κυριαρχία τη μόλυνε κι έπαψε να την παρέχει. Η κοινωνία του θεάματος είχε ξεκινήσει παντού μέσα απ' τον εξαναγκασμό, την απάτη και το αίμα, υποσχόταν όμως μια ευτυχιωμένη συνέχεια. Πίστευε ότι θα γινόταν αγαπητή. Σήμερα δεν υπόσχεται πια τίποτα. Δε λέει πια: "Αυτό που φαίνεται είναι καλό κι ό,τι είναι καλό φαίνεται." Λέει απλώς: "Έτσι είναι." Ομολογεί ειλικρινά ότι δεν είναι πια ουσιαστικά μεταρρυθμίσιμη, παρόλο που η αλλαγή είναι στην ίδια της τη φύση, για να μεταλλάξει προς το χειρότερο κάθε επιμέρους πράγμα. Έχασε όλες τις γενικές ψευδαισθήσεις της πάνω στον εαυτό της.

Όλοι οι ειδικοί της εξουσίας κι όλοι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές τους, συγκεντρώνονται σε διαρκή διεπιστημονικά συμβούλια προκειμένου να βρουν, αν όχι το γιατρικό της άρρωστης κοινωνίας, τουλάχιστον ένα μέσο για να της διατηρήσουν, όσο θα είναι δυνατό ακόμα, και μέχρι το προχωρημένο κόμμα, μιαν επίφαση επιβίωσης, όπως έγινε με τον Φράνκο ή τον Μπουμεντιέν. Ένα παλιό λαϊκό τραγούδι της Τοσκάνης τελειώνει πιο γρήγορα και πιο σοφά: "E la vita non e la morte. — E la morte non e la vita. — La canzone e già finita." ("Κι η ζωή δεν είναι θάνατος κι ο θάνατος δεν είναι ζωή. Το τραγούδι εδώ τελειώνει." -Σ.τ.Μ.).

Εκείνος που θα διαβάσει προσεκτικά αυτό το βιβλίο, θα διαπι-

στώσει ότι δεν παρέχει κανενός είδους εγγυήσεις για τη νίκη της επανάστασης, ούτε για τη διάρκεια των επιχειρήσεών της, ούτε για το δύσκολο δρόμο που έχει να διανύσει, κι ακόμα λιγότερο, για την ικανότητά της, που έχει συχνά επιπόλαια εξυμνηθεί, να προσφέρει στον καθένα την τέλεια ευτυχία. Λιγότερο από κάθε άλλη, η αντίληψή μου, που είναι ιστορική και στρατηγική, δεν μπορεί να θεωρεί τη ζωή ότι θα έπρεπε να είναι ένα ειδύλλιο χωρίς πόνους και λύπες, απλά και μόνο επειδή κάτι τέτοιο θα μας ήταν ευάρεστο, ούτε επομένως ότι η μοχθηρία ορισμένων κατεχόντων και αρχηγών είναι η μόνη αιτία της δυστυχίας του μεγάλου πλήθους. Καθένας είναι προϊόν των έργων του κι η παθητικότητα όπως στρώνει κοιμάται. Το σημαντικότερο αποτέλεσμα της καταστροφικής αποσύνθεσης της ταξικής κοινωνίας είναι ότι, για πρώτη φορά στην ιστορία, το παλιό πρόβλημα του αν οι άνθρωποι, στο σύνολό τους, αγαπούν πραγματικά την ελευθερία, είναι ξεπερασμένο, γιατί τώρα θα αναγκαστούν να την αγαπήσουν.

Είναι δίκαιο ν' αναγνωρίσουμε τις δυσκολίες και την απεραντοσύνη των καθηκόντων της επανάστασης που θέλει να θεμελιώσει και να διατηρήσει μια αταξική κοινωνία. Μπορεί πολύ άνετα να αρχίσει παντού όπου κάποιες αυτόνομες προλεταριακές συνελεύσεις, απορρίπτοντας κάθε εξουσία πέρα απ' τη δικιά τους και κάθε μορφή ιδιοκτησίας οποιουδήποτε και τοποθετώντας τη θέλησή τους υπεράνω όλων των νόμων και όλων των ειδικεύσεων, θα καταργήσουν το διαχωρισμό των ατόμων, την εμπορευματική οικονομία, το Κράτος. Αλλά θα θριαμβεύσει μονάχα αν επιβληθεί παγκόσμια, χωρίς ν' αφήσει ούτε ένα κοιμάτι γης σε κάποια απ' τις υφιστάμενες μορφές αλλοτριωμένης κοινωνίας. Τότε, θα ξαναδούμε μια Αθήνα ή μια Φλωρεντία απ' όπου κανείς δε θα αποκλείεται και που θα εκτείνεται ως τα πέρατα του κόσμου, και καθώς θα έχει νικήσει όλους τους εχθρούς της, θα μπορεί επιτέλους να αποδωθεί ανέμελα στις αληθινές διαιρέσεις και στις ατέλειωτες συγκρούσεις της ιστορικής ζωής.

Ποιος μπορεί ακόμα να πιστεύει σε κάποια λιγότερο ριζικά ρεαλιστική έκβαση; Κάτω από κάθε αποτέλεσμα και κάθε σχέδιο του θλιβερού και γελοίου παρόντος βλέπουμε την υπογραφή Mané, Thécel, Phares, που αναγγέλλει την αναπόφευκτη πτώση όλων των πολιτειών της ψευδαίσθησης. Οι μέρες αυτής της κοινωνίας είναι μετρημένες, τα δίκια και οι χάρες της ζυγίστηκαν και βρέθηκαν λειψά, οι κάτοικοί της χωρίστηκαν σε δυο κόμματα εκ των οποίων το ένα επιθυμεί την καταστροφή της.

(Ιανουάριος 1979)

I.

Ο ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ

"Χωρίς αμφιβολία, η εποχή μας (...) προτιμά την εικόνα από το αντικείμενο, το αντίγραφο από το πρωτότυπο, την αναπαράσταση από την πραγματικότητα, το φαινόμενο από το είναι (...) Το ιερό γι' αυτήν δεν είναι παρά η ψευδαίσθησή, και το ανίερό είναι η αλήθεια. Ή μάλλον, το ιερό μεγαλώνει στα μάτια της στο μέτρο που μικραίνει η αλήθεια και αυξάνεται η ψευδαίσθηση, έτσι ώστε, γι' αυτήν, το αποκορύφωμα της ψευδαίσθησής ν' αποτελεί επίσης το αποκορύφωμα του ιεροῦ."

— ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ (Πρόλογος στη δεύτερη έκδοση της "Ουσίας του Χριστιανισμού")

Όλη η ζωή των κοινωνιών στις οποίες κυριαρχούν οι σύγχρονες συνθήκες παραγωγής εκδηλώνεται σαν μια τεράστια συσσώρευση *θέαμα* *άτων*. Ό,τι είχε άμεσα βιωθεί απομακρύνθηκε σε μια αναπαράσταση.

Οι εικόνες, που αποσπάστηκαν από κάθε πλευρά της ζωής, συγχωνεύονται σ' ένα κοινό ρεύμα όπου η ενότητα αυτής της ζωής δεν μπορεί πια να αποκατασταθεί. Η *αποσπασματική* θεωρημένη πραγματικότητα εκτυλίσσεται μέσα στην ίδια της τη γενική ενότητα σαν ένας *ξεχωριστός* ψευδός-κόσμος, αντικείμενο της μοναδικής παρατήρησης. Η εξειδίκευση των εικόνων του κόσμου ξαναβρίσκεται, ολοκληρωμένη, μέσα στον κόσμο της αυτονομίας εικόνας όπου το ψεύτικο εξαπάτησε τον ίδιο του τον εαυτό. Το θέαμα γενικά, σαν συγκεκριμένη αντιστροφή της ζωής, είναι η αυτόνομη κίνηση του *μη-ζωντανού*.

Το θέαμα παρουσιάζεται ταυτόχρονα σαν η ίδια η κοινωνία, σαν ένα μέρος της κοινωνίας, και σαν *όργανο* *ένση*. Σαν μέρος της κοινωνίας είναι σαφώς ο τομέας που συγκεντρώνει κάθε βλέμμα και κάθε συνείδηση. Επειδή ακριβώς ο τομέας αυτός είναι *διαχωρισμένος*, αποτελεί το χώρο του παραπλανημένου βλέμματος και της ψευδούς συνείδησης* και η ενοποίηση που πραγματοποιεί δεν είναι τίποτ' άλλο απ' την επίσημη γλώσσα του γενικευμένου διαχωρισμού.

Το θέαμα δεν είναι ένα σύνολο εικόνων, αλλά μια κοινωνική σχέση ατόμων μεσολαβημένη από εικόνες.

Το θέαμα δεν μπορεί να νοηθεί σαν κατάχρηση ενός κόσμου της όρασης, σαν ένα προϊόν των τεχνικών μαζικής διάδοσης εικόνων. Είναι μάλλον μια *Weltanschauung** πραγματωμένη, μεταφρασμένη υλικά. Είναι μια θεώρηση του κόσμου που έχει αντικειμενοποιηθεί.

Το θέαμα, θεωρημένο στην ολότητά του, είναι ταυτόχρονα το αποτέλεσμα και ο σκοπός του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής. Δεν είναι ένα συμπλήρωμα του πραγματικού κόσμου, κάποιο πρόσθετο διακοσμητικό στοιχείο του. Είναι η καρδιά της έλλειψης ρεαλισμού της πραγματικής κοινωνίας. Κάτω απ' όλες τις ιδιαίτερες μορφές του, πληροφόρησης ή προπαγάνδας, διαφήμισης ή άμεσης κατανάλωσης ψυχαγωγίας, το θέαμα αποτελεί το σύγχρονο *μόντελ* της κοινωνικά κυρίαρχης ζωής. Είναι η πανταχού παρούσα επιβεβαίωση της επιλογής *που έχει ήδη γίνει* μέσα στην παραγωγή, και η αντίστοιχη κατανάλωσή της. Μορφή και περιεχόμενο του θεάματος ταυτίζονται εξίσου με την ολική δικαιολόγηση των συνθηκών και των στόχων του υπάρχοντος συστήματος. Το θέαμα είναι επίσης η *διαρκής παρουσία* αυτής της δικαιολόγησης, σαν κατοχή του μεγαλύτερου μέρους του χρόνου που βιώνεται έξω απ' τη σύγχρονη παραγωγή.

Ο διαχωρισμός είναι κι αυτός μέρος της ενότητας του κόσμου, της καθολικής κοινωνικής Πράξης η οποία χωρίστηκε σε εικόνα και πραγματικότητα. Η κοινωνική πρακτική, ενώπιον της οποίας τίθεται το αυτόνομο θέαμα, είναι επίσης η πραγματική ολότητα που εμπεριέχει το θέαμα. Όμως το σχίσμα μέσα σ' αυτήν την ολότητα την ακρωτη-

* Κοσμοθεώρηση (Σ.τ.Μ.).

ριάζει σε τέτοιο βαθμό, ώστε το θέαμα να φαίνεται σαν σκοπός της. Η γλώσσα του θεάματος συνίσταται από σημεία της άρχουσας παραγωγής που αποτελούν ταυτόχρονα και τον έσχατο σκοπό αυτής της παραγωγής.

8

Δεν μπορούμε να αντιπαραθέσουμε αφηρημένα το θέαμα στην πραγματική κοινωνική δραστηριότητα· αυτός ο διχασμός είναι κι ο ίδιος διχασμένος. Το θέαμα που αντιστρέφει την πραγματικότητα, έχει πραγματικά παραχθεί. Την ίδια στιγμή η βιωμένη πραγματικότητα είναι υλικά κατακυριευμένη απ' την παρατήρηση του θεάματος και αναπαράγει μέσα της τη θεαματική διάσταση, δίνοντάς της μια ρητή συγκατάθεση. Η αντικειμενική πραγματικότητα είναι παρούσα και στις δυο πλευρές. Κάθε έννοια, προσδιορισμένη μ' αυτόν τον τρόπο, δεν έχει σαν βάση παρά το πέρασμά της στο αντίθετο: η πραγματικότητα αναδύεται μέσα στο θέαμα και το θέαμα είναι πραγματικό. Αυτή η αμοιβαία αλλοτρίωση είναι η ουσία και το στήριγμα της υπάρχουσας κοινωνίας.

9

Μέσα στον πραγματικά ανεστραμμένο κόσμο, το αληθινό είναι μια στιγμή του ψεύτικου.

10

Η έννοια θέαμα ενοποιεί και επεξηγεί μια μεγάλη ποικιλία έκδηλων φαινομένων. Η ποικιλία και οι αντιθέσεις τους είναι οι φαινομενικές όψεις αυτής της κοινωνικά οργανωμένης φαινομενικότητας, η οποία οφείλει και η ίδια να αναγνωρίζεται μέσα στη γενική της αλήθεια. Θεωρημένο σύμφωνα με τους δικούς του όρους, το θέαμα είναι η επιβεβαίωση της φαινομενικότητας και η επιβεβαίωση κάθε ανθρώπινης — δηλαδή, κοινωνικής — ζωής,

σαν απλής φαινομενικότητας. Όμως, η κριτική που φθάνει στην αλήθεια του θεάματος, το αποκαλύπτει σαν την ορατή άρνηση της ζωής, σαν μια άρνηση της ζωής που έγινε ορατή.

11

Για να περιγράψουμε το θέαμα, το σχηματισμό του, τις λειτουργίες του, και τις δυνάμεις που τείνουν στη διάλυσή του, πρέπει να κάνουμε μια τεχνητή διάκριση αναπόσπαστων στοιχείων. Α να λ ύ ο ν τ α ς το θέαμα, μιλάμε κατά κάποιο τρόπο την ίδια τη γλώσσα του θεαματικού, αφού περνάμε στο μεθοδολογικό πεδίο αυτής της κοινωνίας που εκφράζεται μέσα στο θέαμα. Αλλά το θέαμα δεν είναι παρά το νόημα της συνολικής πρακτικής ενός οικονομικοκοινωνικού σχηματισμού, ο τρόπος χρήσης του χρόνου του. Είναι η ιστορική στιγμή που μας εμπεριέχει.

12

Το θέαμα εμφανίζεται σαν μια τεράστια, αδιαμφισβήτητη και απρόσιτη θετικότητα. Δε λέει τίποτα περισσότερο από: "ό,τι φαίνεται είναι καλό, ό,τι είναι καλό φαίνεται". Η στάση που αξιωματικά απαιτεί είναι αυτή η παθητική αποδοχή την οποία έχει ήδη εξασφαλίσει με τον τρόπο που εμφανίζεται χωρίς να επιδέχεται αντίρρηση, με το μονοπώλιό του της φαινομενικότητας.

13

Ο θεμελιωδώς ταυτολογικός χαρακτήρας του θεάματος απορρέει απ' το απλό γεγονός ότι τα μέσα του αποτελούν ταυτόχρονα και το σκοπό του. Είναι ο ήλιος που δε δύει ποτέ στην αυτοκρατορία της σύγχρονης παθητικότητας. Καλύπτει όλη την επιφάνεια του κόσμου και κολυμπά απεριόριστα μέσα στην ίδια του τη δόξα.

Η κοινωνία που στηρίζεται στη σύγχρονη βιομηχανία δεν είναι τυχαία ή επιφανειακά θεαματική, είναι θεμελιωδώς *θ ε α μ α τ ι σ τ ι κ ή*. Μέσα στο θέαμα, εικόνα της άρχουσας οικονομίας, ο σκοπός δεν είναι τίποτα, η ανάπτυξη είναι το παν. Το θέαμα δε θέλει να καταλήξει πουθενά αλλού παρά στον ίδιο του τον εαυτό.

Σαν απαραίτητο στολίδι των αντικειμένων που παράγονται σήμερα, σαν γενική έκθεση της λογικής του συστήματος και σαν προηγμένος οικονομικός τομέας που διαπλάθει άμεσα μια αυξανόμενη πληθώρα εικόνων-αντικειμένων, το θέαμα είναι η *κ ύ ρ ι α π α ρ α γ ω γ ή* της σημερινής κοινωνίας.

Το θέαμα υποτάσσει τους ζωντανούς ανθρώπους, στο μέτρο που η οικονομία τους έχει ολοκληρωτικά υποτάξει. Δεν είναι τίποτα άλλο απ' την οικονομία που αναπτύσσεται για τον εαυτό της. Είναι η πιστή αντανάκλαση της παραγωγής αντικειμένων και η μη-πιστή αντικειμενοποίηση των παραγωγών.

Η πρώτη φάση της κυριαρχίας της οικονομίας στην κοινωνική ζωή είχε επιφέρει, μέσα στον ορισμό κάθε ανθρώπινης πραγμάτωσης, έναν έκδηλο υποβιβασμό του *ε ί ν α ι σ ε έ χ ε ι ν*. Η παρούσα φάση της ολοκληρωτικής κατοχής της κοινωνικής ζωής από τα συσσωρευμένα αποτελέσματα της οικονομίας, οδηγεί προς μια γενικευμένη διολίσθηση απ' το *έ χ ε ι ν* στο *φ α ί ν ε σ θ α ι*, απ' το οποίο κάθε πραγματικό "έχειν" οφείλει ν' αντλεί το άμεσο κύρος και την τελική λειτουργία του. Ταυτόχρονα, κάθε α-

τομική πραγματικότητα έγινε κοινωνική, άμεσα εξαρτημένη απ' την κοινωνική δύναμη, διαμορφωμένη απ' αυτήν. Και μόνο εφόσον *δ ε ν ε ί ν α ι* της επιτρέπεται να φαίνεται.

Εκεί όπου ο πραγματικός κόσμος μετατρέπεται σε απλές εικόνες, οι απλές εικόνες γίνονται πραγματικά όντα και αποτελεσματικά κίνητρα μιας υπνωτικής συμπεριφοράς. Το θέαμα, καθώς έχει την τάση να *δ ε ί χ ν ε ι*, μέσα από διάφορες εξειδικευμένες μεσολαβήσεις, τον κόσμο που δεν είναι πια άμεσα αντιληπτός, ανακαλύπτει φυσιολογικά στην όραση την προνομιούχα ανθρώπινη αίσθηση, που σε άλλες εποχές αποτελούσε η αφή· η αίσθηση η πιο αφηρημένη κι η πιο ευκολοπλάνητη, αντιστοιχεί στη γενικευμένη αφαίρεση της σημερινής κοινωνίας. Αλλά το θέαμα δεν είναι ταυτόσημο με το απλό βλέμμα, ακόμα κι όταν αυτό συνδυάζεται με την ακοή. Είναι αυτό που διαφεύγει απ' τη δραστηριότητα των ανθρώπων, απ' την αναθεώρηση και τη διόρθωση του έργου τους. Είναι το αντίθετο του διαλόγου. Όπου υπάρχει ανεξάρτητη *α ν α π α ρ ά σ τ α σ η*, το θέαμα συγκροτείται εκ νέου.

Το θέαμα είναι ο κληρονόμος όλης της *α δ υ ν α μ ί α ς* του δυτικού φιλοσοφικού σχεδίου, που υπήρξε μια κατανόηση της δραστηριότητας κυριαρχημένη απ' τις κατηγορίες της *ό ρ α σ η ς*· στηρίζεται επίσης πάνω στην αδιάκοπη εξέλιξη της συγκεκριμένης τεχνικής ορθολογικότητας που προέκυψε απ' αυτή τη σκέψη. Δεν πραγματοποιεί τη φιλοσοφία, φιλοσοφικοποιεί την πραγματικότητα. Είναι η συγκεκριμένη ζωή όλων που υποβιβάστηκε σε σφαίρα *θ ε ω ρ ι κ ή ς* αφαίρεσης.

Η φιλοσοφία, σαν εξουσία της διαχωρισμένης σκέψης και σκέψη της διαχωρισμένης εξουσίας, δεν μπόρεσε ποτέ

από μόνη της να ξεπεράσει τη θεολογία. Το θέαμα είναι η υλική ανασύσταση της θρησκευτικής ψευδαισθήσης. Η θεαματική τεχνική δε διέλυσε τα θρησκευτικά σύννεφα όπου οι άνθρωποι είχαν τοποθετήσει τις ίδιες τους τις δυνάμεις που είχαν αποσπαστεί απ' αυτούς: απλώς τα συνένωσε σε μια γήινη βάση. Έτσι και η πιο γήινη ζωή γίνεται σκοτεινή και αποπνικτική. Δεν εξοβελίζει πια στον ουρανό αλλά στεγάζει μέσα της την απόλυτη άρνησή της, τον απατηλό της παράδεισο. Το θέαμα είναι η τεχνική πραγμάτωση της εξορίας των ανθρώπινων δυνάμεων σ' ένα υπερπέραν, το ολοκληρωμένο σχίσμα στο εσωτερικό του ανθρώπου.

21

Στο μέτρο που η κοινωνία ονειρεύεται την ανάγκη, το όνειρο γίνεται αναγκαίο. Το θέαμα είναι ο εφιάλτης της σύγχρονης αλυσοδεμένης κοινωνίας, που δεν εκφράζει τελικά παρά την επιθυμία της να κοιμηθεί. Το θέαμα είναι ο φρουρός αυτού του ύπνου.

22

Το γεγονός ότι η πρακτική ισχύς της σύγχρονης κοινωνίας αποσπάστηκε απ' την ίδια και συγκροτήθηκε σε ανεξάρτητη αυτοκρατορία μέσα στο θέαμα, δεν μπορεί να εξηγηθεί παρά μόνο από το πρόσθετο γεγονός ότι αυτή η ισχυρή πρακτική εξακολουθούσε να στερείται συνοχής και παρέμενε σε αντίφαση με τον εαυτό της.

23

Στη ρίζα του θεάματος βρίσκεται η πιο παλιά κοινωνική εξειδίκευση, η εξειδίκευση της εξουσίας. Έτσι το θέαμα είναι μια εξειδικευμένη δραστηριότητα που μιλάει για λογαριασμό όλων των άλλων. Είναι η διπλωματική εκπροσώπηση της ιεραρχικής κοινωνίας ενώπιον του εαυτού της,

όπου κάθε άλλος λόγος έχει εξοστρακιστεί. Το πιο σύγχρονο εδώ, είναι επίσης και το πιο αρχαϊκό.

24

Το θέαμα είναι ο μη-διακοπτόμενος λόγος, που η παρούσα τάξη πραγμάτων επιφυλάσσει για τον εαυτό της, ο εγκωμιαστικός της μονόλογος. Είναι η αυτοπροσωπογραφία της εξουσίας στην εποχή της ολοκληρωτικής της διαχείρισης των συνθηκών ύπαρξης. Η φετιχιστική όψη καθαρής αντικειμενικότητας μέσα στις θεαματικές σχέσεις, αποκρύβει το χαρακτήρα τους σαν σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και μεταξύ τάξεων: μια δεύτερη φύση φαίνεται να εξουσιάζει το περιβάλλον μας με τους ανελέητους νόμους της. Αλλά το θέαμα δεν είναι αυτό το αναγκαίο προϊόν της τεχνικής ανάπτυξης, θεωρημένης σαν φυσικής ανάπτυξης. Αντίθετα, η κοινωνία του θεάματος είναι η μορφή που διαλέγει η ίδια το τεχνικό περιεχόμενό της. Αν το θέαμα, θεωρημένο απ' τη στενή σκοπιά των "μέσων μαζικής επικοινωνίας", που αποτελούν την πιο συντριπτική επιφάνειά του εκδήλωση, μπορεί να φανεί ότι κατακλύζει την κοινωνία σαν ένας απλός τεχνικός εξοπλισμός, ο τελευταίος δεν έχει τίποτα το ουδέτερο, αλλ' απεναντίας είναι εκείνος που ταιριάζει στην καθολική αυτοκινησία του. Αν οι κοινωνικές ανάγκες της εποχής μέσα στην οποία αναπτύσσονται τέτοιες τεχνικές δεν μπορούν να ικανοποιηθούν παρά με τη μεσολάβησή τους, αν η διοίκηση αυτής της κοινωνίας καθώς και κάθε επαφή μεταξύ των ανθρώπων δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν παρά μόνο με τη μεσολάβηση αυτής της δύναμης στιγμιαίας "επικοινωνίας", αυτό συμβαίνει γιατί αυτή η επικοινωνία είναι ουσιαστικά μ ο ν ό π λ ε υ ρ ή ' έτσι ώστε η συγκεντροποίησή της καταλήγει να συσσωρεύει στα χέρια της διοίκησης του υπάρχοντος συστήματος τα μέσα που του επιτρέπουν να διαιωνίζει αυτή την καθορισμένη διοίκηση. Το γενικευμένο σχίσμα του θεάματος είναι αδιαχώριστο απ' το σύγχρονο Κ ρ ά τ ο ς, δηλαδή, απ' τη γενική μορφή του σχίσματος μέσα στην κοινωνία, προϊόν του καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας και όργανο της ταξικής κυριαρχίας.

Ο διαχωρισμός είναι το άλφα και το ωμέγα του θεάματος. Η θεσμοποίηση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και ο σχηματισμός των τάξεων είχαν δημιουργήσει μια πρώτη ιερή θεώρηση, τη μυθική τάξη πραγμάτων με την οποία καλύπτεται κάθε εξουσία απ' τις απαρχές της. Το ιερό δικαιολόγησε την κοσμολογική και οντολογική διευθέτηση που αντιστοιχούσε στα συμφέροντα των αφεντών· εξήγησε και εξωράισε ό,τι η κοινωνία δεν μπορούσε να κάνει. Κάθε διαχωρισμένη εξουσία, επομένως, ήταν θεαματική αλλά η αποδοχή από όλους μιας τέτοιας αναλλοίωτης εικόνας δε σήμαινε παρά την κοινή αναγνώριση μιας φανταστικής προέκτασης της φτώχειας της πραγματικής κοινωνικής δραστηριότητας, που γινόταν ακόμα αισθητή ευρέως σαν ενιαία συνθήκη. Το σύγχρονο θέαμα εκφράζει αντίθετα αυτό που η κοινωνία μπορεί να κάνει, μέσα όμως σ' αυτή την έκφραση, το επιτρεπτό, αντιτίθεται απολύτως στο εφικτό. Το θέαμα είναι η συντήρηση της έλλειψης συνείδησης μέσα στην πρακτική μεταβολή των συνθηκών ύπαρξης. Είναι προϊόν του εαυτού του κι από μόνο του έθεσε τους κανόνες του: είναι ένα ψευδο-ιερό. Δείχνει αυτό που είναι: μια διαχωρισμένη δύναμη που αναπτύσσεται, από μόνη της, μέσα στην αύξηση της παραγωγικότητας, χάρη στη συνεχή τελειοποίηση του καταμερισμού της εργασίας, με τον κατακερματισμό των κινήσεων που υποτάσσονται στην ανεξάρτητη κίνηση των μηχανών, και που εργάζεται για μια ολοένα μεγαλύτερη αγορά. Κάθε κοινότητα και κάθε κριτική αίσθηση διαλύθηκαν στην πορεία αυτής της κίνησης μέσα στην οποία οι δυνάμεις που μπόρεσαν να αναπτυχθούν αποχωριζόμενες δεν έχουν ακόμα ξανασυναντηθεί.

Με το γενικευμένο διαχωρισμό του εργαζόμενου απ' το προϊόν της εργασίας του, χάνεται κάθε ενιαία αντίληψη της ολοκληρωμένης δραστηριότητας, κάθε άμεση, προσω-

πική επικοινωνία μεταξύ των παραγωγών. Ακολουθώντας την πρόοδο της συσσώρευσης των διαχωρισμένων προϊόντων και της συγκεντροποίησης του παραγωγικού προτσές, η ενότητα και η επικοινωνία γίνονται αποκλειστική ιδιότητα της διεύθυνσης του συστήματος. Η επιτυχία του οικονομικού συστήματος του διαχωρισμού είναι η ολολειτουργία του κόσμου.

Με την ίδια την επιτυχία της διαχωρισμένης παραγωγής σαν παραγωγής του διαχωρισμένου, η θεμελιώδης εμπειρία, που στις πρωτόγονες κοινωνίες συνδεόταν με μια κύρια εργασία, τείνει να μετατοπιστεί, στον αναπτυξιακό πόλο του συστήματος, προς τη μη-εργασία, την αδράνεια. Όμως αυτή η αδράνεια δεν είναι καθόλου απελευθερωμένη απ' την παραγωγική δραστηριότητα: εξαρτάται απ' αυτήν, είναι η ασταμάτητη και γεμάτη θαυμασμό υποταγή στις ανάγκες και τα αποτελέσματα της παραγωγής· είναι κι η ίδια ένα προϊόν της ορθολογικότητας αυτής της παραγωγής. Δεν μπορεί να υπάρξει ελευθερία έξω απ' τη δραστηριότητα και, στα πλαίσια του θεάματος, υπάρχει άρνηση κάθε δραστηριότητας, όπως ακριβώς η πραγματική δραστηριότητα είχε δεσμευτεί ολοκληρωτικά για τη σφαιρική οικοδόμηση αυτού του αποτελέσματος. Έτσι η σημερινή "απελευθέρωση απ' την εργασία", η αύξηση του ελεύθερου χρόνου, δεν είναι καθόλου απελευθέρωση μέσα στην εργασία, ούτε απελευθέρωση από έναν κόσμο που έχει διαμορφωθεί απ' αυτή την εργασία. Απ' τη δραστηριότητα που κλέβει η εργασία, τίποτα δεν μπορεί να ξαναβρεθεί με την υποταγή στο αποτέλεσμα της.

Το οικονομικό σύστημα που στηρίζεται στην απομόνωση είναι μια κυκλική παραγωγή της απομόνωσης. Η απομόνωση στηρίζει την τεχνική και το τεχνικό προτσές απομονώνει με τη σειρά του. Απ' το αυτοκίνητο ως την τηλεόραση, όλα τα αγαθά που

έχει επιλέξει το θεαματικό σύστημα, αποτελούν, επίσης, τα όπλα του για τη σταθερή ενίσχυση των συνθηκών απομόνωσης των "μοναχικών πληθών". Το θέαμα ξανασυναντά όλο και πιο συγκεκριμένα τις ίδιες του τις προϋποθέσεις.

29

Η καταγωγή του θεάματος είναι η απώλεια της ενότητας του κόσμου και η γιγάντια ανάπτυξη του σύγχρονου θεάματος εκφράζει την ολότητα αυτής της απώλειας: η αφαίρεση κάθε επιμέρους εργασίας και η γενική αφαίρεση της συνολικής παραγωγής, βρίσκουν την τέλεια έκφρασή τους μέσα στο θέαμα του οποίου ο συγκεκριμένος τρόπος ύπαρξης είναι ακριβώς η αφαίρεση. Μέσα στο θέαμα, ένα μέρος του κόσμου αναπαρίσταται ενώπιον του κόσμου και είναι ανώτερο απ' αυτόν. Το θέαμα δεν είναι παρά η κοινή γλώσσα αυτού του διαχωρισμού. Αυτό που συνδέει τους θεατές είναι μια μονόδρομη σχέση με το ίδιο το κέντρο που συντηρεί την απομόνωσή τους. Το θέαμα συνενώνει το διαχωρισμένο, αλλά το συνενώνει σαν διαχωρισμένο.

30

Η αλλοτρίωση του θεατή απ' το αντικείμενο που παρατηρεί (που δεν είναι παρά αποτέλεσμα της δικής του ασυνείδητης δραστηριότητας) εκφράζεται ως εξής: όσο περισσότερο παρατηρεί τόσο λιγότερο ζει' όσο περισσότερο δέχεται να αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα στις κυρίαρχες εικόνες της ανάγκης, τόσο λιγότερο κατανοεί τη δική του ύπαρξη και τη δική του επιθυμία. Η εξωτερικότητα του θεάματος, σε σχέση με τον δρώντα άνθρωπο, φαίνεται απ' το γεγονός ότι οι ίδιες του οι κινήσεις δεν του ανήκουν πια, αλλά ανήκουν σ' έναν άλλο που του τις παρουσιάζει. Το θέαμα είναι παντού, να γιατί ο θεατής δεν αισθάνεται πουθενά σαν στο σπίτι του.

34

31

Ο εργαζόμενος δεν παράγει τον εαυτό του, αλλά παράγει μια ανεξάρτητη δύναμη. Η επιτυχία αυτής της παραγωγής, η αφθονία της, ξαναγυρίζει στον παραγωγό σαν αφθονία της αποστέργησης. Με τη συσσώρευση των αλλοτριωμένων προϊόντων του αποξενώνεται απ' το χωρόχρονο του κόσμου του. Το θέαμα είναι ο χάρτης αυτού του νέου κόσμου, χάρτης που καλύπτει όλη την επικράτειά του. Οι ίδιες δυνάμεις που μας έχουν διαφύγει, μας επιδεικνύονται σ' όλη τους την ισχύ.

32

Το θέαμα μέσα στην κοινωνία αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη παραγωγή της αλλοτρίωσης. Η οικονομική επέκταση είναι, πρωτίστως, η επέκταση αυτής της συγκεκριμένης βιομηχανικής παραγωγής. Αυτό που αυξάνεται μαζί με την οικονομία που κινείται για τον εαυτό της, δεν μπορεί να είναι άλλο απ' την αλλοτρίωση που βρισκόταν ακριβώς μέσα στον αρχικό της πυρήνα.

33

Διαχωρισμένος απ' το προϊόν του, ο άνθρωπος παράγει όλο και πιο εντατικά κάθε λεπτομέρεια του κόσμου του, και μ' αυτό τον τρόπο βρίσκεται όλο και πιο διαχωρισμένος απ' τον κόσμο του. Όσο περισσότερο παράγει τώρα τη ζωή του, τόσο περισσότερο διαχωρίζεται απ' αυτήν.

34

Το θέαμα είναι το κενό σ' έναν τέτοιο βαθμό συσσώρευσης ώστε να μετατρέπεται σε εικόνα.

35

II. ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΣΑΝ ΘΕΑΜΑ

"Γιατί το εμπόρευμα μπορεί να νοηθεί μέσα στην αυθεντική του ουσία, μονάχα σαν καθολική κατηγορία του ολικού κοινωνικού είναι. Μόνο μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, η πραγματοποίηση που απορρέει απ' την εμπορευματική σχέση αποκτά μια αποφασιστική σημασία, τόσο για την αντικειμενική εξέλιξη της κοινωνίας, όσο και για τη στάση των ανθρώπων απέναντί της, για την υποταγή της συνείδησής τους στις μορφές με τις οποίες εκφράζεται αυτή η πραγματοποίηση... Αυτή η υποταγή εντείνεται ακόμα περισσότερο απ' το γεγονός ότι όσο αυξάνονται η ορθολογικοποίηση και η μηχανοποίηση των προτσές εργασίας, τόσο η δραστηριότητα του εργαζόμενου χάνει το χαρακτήρα της δραστηριότητας για να μετατραπεί σε μια στάση παθητική."

· ΛΟΥΚΑΤΣ ("Ιστορία και Ταξική Συνείδηση")

Σ' αυτή την ουσιαστική κίνηση του θεάματος, που συνίσταται στο ν' απορροφά όσα υπήρχαν μέσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα σε ρευστή κατάσταση, για να τα κατέχει σε στέρεη κατάσταση, σαν αντικείμενα που έγιναν η αποκλειστική αξία με το να διατυπώνουν στο αρνητικό τη βιωμένη αξία, αναγνωρίζουμε τον παλιό μας εχθρό, που ξέρει τόσο καλά να εμφανίζεται με την πρώτη ματιά σαν κάτι τελείως κοινό και αυτονόητο, ενώ αντίθετα είναι τόσο πολύπλοκο και τόσο γεμάτο από λεπτές μεταφυσικές αποχρώσεις, το εμπόρευμα.

36

Η αρχή του φετιχισμού του εμπορεύματος, η κατακύριση της κοινωνίας από "αντικείμενα υπεραισθητά αν και γίνονται αισθητά", ολοκληρώνεται απόλυτα μέσα στο θέαμα, όπου ο αισθητός κόσμος αντικαθίσταται από μια επιλογή εικόνων, που υπάρχει πάνω απ' αυτόν και που, παράλληλα, έχει κατορθώσει να αναγνωρισθεί σαν το κατεξοχήν αισθητό.

37

Ο ταυτόχρονα παρών και απών κόσμος, που το θέαμα μας δείχνει, είναι ο κόσμος του εμπορεύματος που κυριαρχεί σ' ότι είναι βιωμένο. Κι έτσι ο κόσμος του εμπορεύματος δείχνεται όπως είναι, αφού η κίνησή του είναι ταυτόσημη με την απομάκρυνση των ανθρώπων αναμεταξύ τους και απ' το συνολικό προϊόν τους.

38

Η απώλεια της ποιότητας, τόσο έκδηλη σ' όλα τα επίπεδα της θεαματικής γλώσσας των αντικειμένων που εξυμνεί και των συμπεριφορών που ρυθμίζει, δεν εκφράζει

παρά τους θεμελιώδεις χαρακτήρες της πραγματικής παραγωγής, που παραμερίζει την πραγματικότητα: η μορφή-εμπόρευμα αποτελεί την πλήρη ισότητα με τον εαυτό, την κατηγορία του ποσοτικού. Αναπτύσσει το ποσοτικό και δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί παρά μόνο μέσα σ' αυτό.

39

Αυτή η ανάπτυξη, που αποκλείει το ποιοτικό, υπόκειται κι η ίδια, σαν ανάπτυξη, στο ποιοτικό πέρασμα: το θέαμα διατυμπανίζει ότι διάβηκε το κατώφλι της ίδιας του της αφθονίας, πράγμα που προς το παρόν αληθεύει τοπικά μόνο σε ορισμένα σημεία, είναι όμως ήδη αληθινό στην παγκόσμια κλίμακα που αποτελεί το πρωταρχικό σημείο αναφοράς του εμπορεύματος, σημείο αναφοράς που η πρακτική του κίνηση επαλήθευσε, συνενώνοντας τη Γη σαν παγκόσμια αγορά.

40

Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων υπήρξε η πραγματική ασυνείδητη ιστορία που οικοδόμησε και τροποποίησε τις συνθήκες ύπαρξης των ανθρώπινων ομάδων σαν συνθήκες επιβίωσης και επέκτασης αυτών των συνθηκών: η οικονομική βάση όλων τους των προσπαθειών. Ο τομέας του εμπορεύματος ήταν, στο εσωτερικό μιας φυσικής οικονομίας, ο σχηματισμός ενός πλεονάσματος της επιβίωσης. Η παραγωγή εμπορευμάτων, που συνεπάγεται την ανταλλαγή ποικίλων προϊόντων ανάμεσα σε ανεξάρτητους παραγωγούς, μπόρεσε να παραμείνει για καιρό βιοτεχνική, περιορισμένη σε μια περιθωριακή οικονομική λειτουργία όπου η ποσοτική της αλήθεια παρέμενε ακόμα συγκαλυμμένη. Ωστόσο, όταν συναντήθηκε με τις κοινωνικές συνθήκες του μεγάλου εμπορίου και της συσσώρευσης των κεφαλαίων, πήρε στην κατοχή της την ολική κυριαρχία της οικονομίας. Ολόκληρη η οικονομία έγινε τότε αυτό που το εμπόρευμα είχε δείξει ότι είναι στη διάρ-

κεια αυτής της κατάκτησης: ένα προτσές ποσοτικής ανάπτυξης. Η αέναη αιτή εκτύλιξη της οικονομικής ισχύος με τη μορφή του εμπορεύματος, που μεταμόρφωσε την ανθρώπινη εργασία σε εργασία-εμπόρευμα, σε μισθωτή εργασία, καταλήγει σωρευτικά σε μια αφθονία μέσα στην οποία το πρωταρχικό πρόβλημα της επιβίωσης έχει αναμφίβολα επιλυθεί, αλλά με τέτοιο τρόπο που να ξαναπαρουσιάζεται πάντα και κάθε φορά τίθεται εκ νέου σ' ένα ανώτερο επίπεδο. Η οικονομική ανάπτυξη απελευθερώνει τις κοινωνίες απ' τη φυσική πίεση, που απαιτούσε τον άμεσο αγώνα τους για επιβίωση, αλλά μ' αυτό τον τρόπο υποτάσσονται στον απελευθερωτή τους. Η ανεξαρτησία του εμπορεύματος εξαπλώθηκε στο σύνολο της οικονομίας πάνω στην οποία βασιλεύει. Η οικονομία μεταμορφώνει τον κόσμο, αλλά τον μεταμορφώνει μονάχα σε κόσμο της οικονομίας. Η ψευδο-φύση μέσα στην οποία αλλοτριώθηκε η ανθρώπινη εργασία απαιτεί την επ' άπειρο διαιώνιση της υπηρξίας της κι αυτή η υπηρεσία, που δικάζεται κι αθώνεται από μόνη της, στην πραγματικότητα, κατέχει την ολότητα των κοινωνικά επιτρεπτών προσπαθειών και σχεδίων σαν υπηρέτες της. Η αφθονία των εμπορευμάτων, δηλαδή, της εμπορευματικής σχέσης, δεν μπορεί να είναι τίποτα περισσότερο απ' την επαυξημένη επιβίωση.

41

Αρχικά η κυριαρχία του εμπορεύματος ασκήθηκε με αθέατο τρόπο πάνω στην οικονομία, η οποία σαν υλική βάση της κοινωνικής ζωής παρέμενε απαραίτητη και ακατανόητη, όπως το οικείο που δεν είναι ωστόσο και γνωστό. Μέσα σε μια κοινωνία όπου το συγκεκριμένο εμπόρευμα παραμένει σπάνιο ή μειοψηφεί, η εμφανής κυριαρχία του χρήματος, παρουσιάζεται σαν απεσταλμένος με πλήρη εξουσιοδότηση, που μιλάει στο όνομα μιας άγνωστης δύναμης. Με τη βιομηχανική επανάσταση, τον εργοστασιακό καταμερισμό της εργασίας και τη μαζική παραγωγή για την παγκόσμια αγορά, το εμπόρευμα εμφανίζεται όντως σαν μια δύναμη που έρχεται πραγματικά να κ

τα λαβεi την κοινωνική ζωή. Τότε είναι που εγκαθιδρύεται η πολιτική οικονομία σαν κυρίαρχη επιστήμη και σαν επιστήμη της κυριαρχίας.

42

Το θέαμα είναι η στιγμή όπου το εμπόρευμα κατάφερε να φθάσει στην ολοκληρωτική κατοχή της κοινωνικής ζωής. Όχι μόνο η σχέση με το εμπόρευμα είναι ορατή, αλλά δε βλέπουμε πια παρά μόνο αυτήν: ο κόσμος που αντικρίζουμε είναι ο κόσμος του εμπορεύματος. Η σύγχρονη οικονομική παραγωγή επεκτείνει τη δικτατορία της τόσο σε έκταση όσο και σε ένταση. Στους λιγότερο εκβιομηχανισμένους τόπους η βασιλεία της είναι ήδη παρούσα με ορισμένα εμπορεύματα-βεντέτες και σαν ιμπεριαλιστική κυριαρχία απ' τις ζώνες που προηγούνται στην ανάπτυξη της παραγωγικότητας. Σ' αυτές τις προηγμένες ζώνες, ο κοινωνικός χώρος έχει κατακλυστεί από συνεχείς επιστρώσεις γεωλογικών στρωμάτων-εμπορευμάτων. Σ' αυτό το στάδιο της "δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης", η αλλοτριωμένη κατανάλωση γίνεται για τις μάζες μια επιπλέον υποχρέωση, που προστίθεται στην αλλοτριωμένη παραγωγή. Όλη η ηπιωμαμένη εργασία μιας κοινωνίας γίνεται συνολικά το ολικό εμπόρευμα, του οποίου ο κύκλος πρέπει να συνεχιστεί. Γι' αυτό το σκοπό, χρειάζεται αυτό το ολικό εμπόρευμα να επιστρέφει αποσπασματικά στο διασπασμένο άτομο, που είναι απόλυτα διαχωρισμένο απ' τις παραγωγικές δυνάμεις οι οποίες δρουν σαν ένα σύνολο. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, η εξειδικευμένη επιστήμη της κυριαρχίας οφείλει να εξειδικευτεί με τη σειρά της: κατακερματίζεται σε κοινωνιολογία, ψυχολογία, κυβερνητική, σημειολογία κλπ., φροντίζοντας άγρυπνα την αυτορρύθμιση όλων των επιπέδων της διαδικασίας.

43

Ενώ στην πρωταρχική φάση της καπιταλιστικής συσώρευσης, η "πολιτική οικονομία δε βλέπει στο πρόσωπο του προλεταρίου παρά μόνο τον εργάτη", που

πρέπει να παίρνει το ελάχιστο αναγκαίο για τη συντήρηση της εργατικής του δύναμης, χωρίς ποτέ να τον θεωρεί "μέσα στον ελεύθερο χρόνο του, μέσα στην ανθρωπιά του", εντούτοις, αυτή η ιδεολογική τοποθέτηση της άρχουσας τάξης ανατρέπεται, αμέσως μόλις ο βαθμός αφθονίας, που επιτεύχθηκε μέσα στην παραγωγή των εμπορευμάτων, απαιτεί μια πρόσθετη συνεργασία απ' τον εργάτη. Σ' αυτό τον εργάτη, που απαλλάσσεται ξαφνικά απ' την απόλυτη περιφρόνηση που εκδηλώνεται απέναντί του ξεκάθαρα απ' όλους τους τρόπους οργάνωσης και επίβλεψης της παραγωγής, όταν βρίσκεται κάθε μέρα έξω απ' αυτήν, μεταμορφωμένος σε καταναλωτή, του συμπεριφέρονται φαινομενικά σαν σε μεγάλο πρόσωπο, με μια υπερβολική ευγένεια. Έτσι ο άνθρωπος του εμπορεύματος αναλαμβάνει τη φροντίδα "του ελεύθερου χρόνου και της ανθρωπιάς" του εργαζόμενου, γιατί απλούστατα η πολιτική οικονομία μπορεί και πρέπει τώρα να κυριαρχήσει σ' αυτές τις σφαίρες σαν πολιτική οικονομία. Μ' αυτό τον τρόπο "η ολοκληρωμένη άρνηση του ανθρώπου" έχει αναλάβει τη φροντίδα της ολότητας της ανθρώπινης ύπαρξης.

44

Το θέαμα είναι ένας διαρκής πόλεμος του οποίου για να μας αναγκάσει να αποδεχτούμε την ταύτιση των αγαθών με τα εμπορεύματα και την ταύτιση της ικανοποίησης με την επιβίωση, που αυξάνεται σύμφωνα με τους δικούς της νόμους. Αν όμως η καταναλώσιμη επιβίωση είναι κάτι που πρέπει να αυξάνεται ολοένα, αυτό συμβαίνει γιατί δεν παύει να εμπεριέχει τη στέρση. Αν δεν υπάρχει τίποτα πέρα απ' την επαυξημένη επιβίωση, κανένα σημείο όπου θα μπορούσε να σταματήσει η αύξησή της, αυτό οφείλεται στο ότι η ίδια η επιβίωση δεν ξεπερνάει τη στέρηση, αλλά είναι η στέρηση εμπλουτισμένη.

45

Με την αυτοματοποίηση, που είναι ο πιο προωθημένος τομέας της σύγχρονης βιομηχανίας και ταυτόχρονα το

μοντέλο που συνοψίζει με ακρίβεια την πρακτική της, ο κόσμος του εμπορεύματος οφείλει να υπερβεί την εξής αντίφαση: ο τεχνικός εξοπλισμός, που καταργεί αντικειμενικά την εργασία, πρέπει συγχρόνως να διατηρεί την εργασία σαν εμπεύμα και σαν μοναδικό τόπο γένεσης του εμπορεύματος. Για να μη μειώσει ουσιαστικά η αυτοματοποίηση — ή κάθε άλλη λιγότερο ακραία μορφή αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας — το χρόνο κοινωνικής εργασίας που είναι απαραίτητος σε κοινωνική κλίμακα, είναι ανάγκη να δημιουργηθούν νέες εργασίες. Ο τριτογενής τομέας — οι υπηρεσίες — είναι η τεράστια επέκταση των ορίων της στρατιάς της διανομής και της εξύμνησης των σημερινών εμπορευμάτων, κινητοποίηση εφεδρικών δυνάμεων που συναντάει στην κατάλληλη στιγμή την αναγκαιότητα μιας τέτοιας οργάνωσης της εργασίας των μετόπισθεν, μέσα στην ίδια την πλαστότητα των αναγκών που σχετίζονται μ' αυτά τα εμπορεύματα.

46

Η ανταλλακτική αξία δεν μπόρεσε να σχηματιστεί παρά σαν αντιπρόσωπος της αξίας χρήσης, η νίκη όμως που κέρδισε με τα δικά της όπλα, δημιούργησε τις προϋποθέσεις της αυτόνομης κυριαρχίας της. Αφού επιστράτευσε κάθε ανθρώπινη χρήση και πήρε στην κατοχή της το μονοπώλιο της ικανοποίησής της, κατέληξε να διευθυνηί τη χρήση. Το προτσές της ανταλλαγής ταυτίστηκε με κάθε δυνατή χρήση και την έκανε να περιέλθει στο έλεός του. Η ανταλλακτική αξία είναι ο μισθοφόρος της αξίας χρήσης που καταλήγει να διεξάγει τον πόλεμο για λογαριασμό του.

47

Η πτωτική τάση της αξίας χρήσης, αυτή η σταθερά της καπιταλιστικής οικονομίας, αναπτύσσει μια νέα μορφή στέρσης, στο εσωτερικό της επαυξημένης επιβίωσης, η οποία δεν είναι περισσότερο απελευθερωμένη

απ' την παλιά φτώχεια, εφόσον απαιτεί τη συμμετοχή της συντριπτικής πλειοψηφίας των ανθρώπων, σαν μισθωτών εργαζόμενων, στο αέναιο κηνύγι της επίτευξης της' κι ο καθένας ξέρει ότι πρέπει ή να υποταχτεί σ' αυτό ή να πεθάνει. Η πραγματικότητα αυτού του εκβιασμού, το γεγονός ότι η χρήση, στην πιο ευτελή της μορφή (διατροφή, κατοικία) δεν υπάρχει πια παρά εγκλωβισμένη μέσα στον απατηλό πλούτο της επαυξημένης επιβίωσης, είναι η πραγματική βάση της γενικής αποδοχής της ψευδαισθήσης μέσα στην κατανάλωση των σύγχρονων εμπορευμάτων. Ο πραγματικός καταναλωτής γίνεται καταναλωτής ψευδαισθήσεων. Το εμπόρευμα είναι αυτή η πραγματικά υπαρκτή ψευδαισθήση και το θέαμα, η γενική της εκδήλωση.

48

Η αξία χρήσης που αποτελούσε το σιωπηρό περιεχόμενο της ανταλλακτικής αξίας πρέπει τώρα, μέσα στην ανεστραμμένη πραγματικότητα του θεάματος, να διακηρυχτεί ρητά, επειδή ακριβώς η ουσιαστική πραγματικότητα της έχει διαβρωθεί απ' την υπερανπτυγμένη εμπορευματική οικονομία' κι επειδή μια ψευδο-αιτιολόγηση καθίσταται αναγκαία στην ψεύτικη ζωή.

49

Το θέαμα είναι η άλλη όψη του χρήματος: το αφηρημένο γενικό ισοδύναμο όλων των εμπορευμάτων. Αλλά αν το χρήμα εξουσίασε την κοινωνία σαν αναπαράσταση της κεντρικής ισοδυναμίας, δηλαδή, του ανταλλάξιμου χαρακτήρα πλήθους αγαθών των οποίων η χρήση παρέμενε μη-συγκρίσιμη, το θέαμα αποτελεί το σύγχρονο αναπτυγμένο συμπλήρωμά του, όπου η ολότητα του εμπορευματικού κόσμου εμφανίζεται ενιαία σαν μια γενική ισοδυναμία απέναντι σ' αυτό που το σύνολο της κοινωνίας μπορεί να είναι και να κάνει. Το θέαμα είναι το χρήμα το οποίο κ υ τ τ ά μ ε μ ό ν ο, γιατί ήδη, μέσα του, το σύνολο της χρήσης έ-

χει ανταλλαγή με το σύνολο της αφηρημένης αναπαράστασης. Το θέαμα δεν είναι μονάχα ο υπηρέτης της ψ ε υ δ ο χ ρ ή σ η ς, είναι ήδη, μέσα του, η ψευδο-χρήση της ζωής.

50

Τη στιγμή της ο ι κ ο ν ο μ ι κ ή ς αφθονίας, το συγκεντρωμένο αποτέλεσμα της κοινωνικής εργασίας καθίσταται φανερό και υποτάσσει κάθε πραγματικότητα στη φαινομενικότητα, που αποτελεί τώρα το προϊόν της. Το κεφάλαιο δεν είναι πια το αόρατο κέντρο που διευθύνει τον τρόπο παραγωγής: η συσσώρευσή του το εξαπλώνει στα ακραία όρια με τη μορφή αισθητών αντικειμένων. Η κοινωνία σε όλη της την έκταση είναι το πορτραίτο του.

51

Η νίκη της αυτόνομης οικονομίας πρέπει να είναι, ταυτόχρονα, ο χαμός της. Οι δυνάμεις που αποδέσμευσε καταργούν την ο ι κ ο ν ο μ ι κ ή α ν α γ κ α ι ό τ η τ α που αποτέλεσε την ακλόνητη βάση των αρχαίων κοινωνιών. Όταν την αντικαθιστά με την αναγκαιότητα της απεριόριστης οικονομικής ανάπτυξης, δεν μπορεί παρά να αντικαθιστά την ικανοποίηση των στοιχειωδώς αναγνωρισμένων, πρωταρχικών ανθρώπινων αναγκών, με μια αδιάκοπη κατασκευή ψευδο-αναγκών που περιορίζονται στη μοναδική ψευδο-ανάγκη της διατήρησης της εξουσίας της. Όμως η αυτόνομη οικονομία διαχωρίζεται μια για πάντα απ' τη θεμελιακή ανάγκη στο ίδιο μέτρο που αποσυνδέεται απ' το κ ο ι ν ω ν ι κ ό α σ υ ν ε ι δ η τ ο, το οποίο εξαρτιόταν απ' αυτήν χωρίς να το ξέρει. "Ό,τι είναι συνειδητό φθείρεται. Ό,τι είναι ασυνείδητο παραμένει αναλλοίωτο. Αλλά απ' τη στιγμή που απελευθερώνεται δεν καταρρέει κι αυτό με τη σειρά του;" (Φρόντ).

52

Τη στιγμή που η κοινωνία ανακαλύπτει ότι εξαρτάται απ' την οικονομία, η οικονομία, στην πραγματικότητα, εξαρτάται απ' αυτήν. Αυτή η υποχθόνια δύναμη που ωρίμα-

σε μέχρι που εμφανίστηκε κυρίαρχη, έχασε κι αυτή τη δύναμή της. Τη θέση του οικονομικού Αυτό πρέπει να πάρει το Έ γ ω. Το υποκείμενο δεν μπορεί να αναδυθεί παρά μόνο μέσα απ' την κοινωνία, δηλαδή, απ' τον αγώνα που διεξάγεται μέσα της. Η πιθανή του ύπαρξη εξαρτάται απ' τα αποτελέσματα της πάλης των τάξεων, που αποκαλύπτεται ταυτόχρονα σαν προϊόν και παραγωγός της οικονομικής θεμελίωσης της ιστορίας.

53

Η συνείδηση της επιθυμίας και η επιθυμία της συνείδησης είναι ένα και το αυτό σχέδιο που, στην αρνητική του μορφή, επιθυμεί την κατάργηση των τάξεων, δηλαδή, την άμεση εξουσία των εργαζόμενων σε κάθε στιγμή της δραστηριότητάς τους. Το α ν τ ι θ ε τ ό του είναι η κοινωνία του θεάματος, όπου το εμπόρευμα αυτοθαυμάζεται μέσα σ' έναν κόσμο που το ίδιο δημιουργήσε.

III. ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

"Μια νέα οξεία πολεμική διεξάγεται στη χώρα, στο μέτωπο της φιλοσοφίας, πάνω στις έννοιες: "το ένα χωρίζεται σε δύο" και "τα δύο συγχωνεύονται σε ένα". Αυτή η διαμάχη είναι ένας αγώνας ανάμεσα σ' αυτούς που είναι υπέρ και σ' αυτούς που είναι κατά της υλιστικής διαλεκτικής, ένας αγώνας ανάμεσα σε δυο αντίληψεις του κόσμου: την προλεταριακή αντίληψη και την αστική αντίληψη. Εκείνοι που υποστηρίζουν πως ο βασικός νόμος των πραγμάτων είναι ότι "το ένα χωρίζεται σε δύο" μένουν στο πλευρό της υλιστικής διαλεκτικής· εκείνοι που υποστηρίζουν πως ο βασικός νόμος των πραγμάτων είναι ότι "τα δύο συγχωνεύονται σε ένα" είναι ενάντια στην υλιστική διαλεκτική. Οι δύο πλευρές έχουν χαράξει μια βαθιά διαχωριστική γραμμή ανάμεσά τους και τα επιχειρήματά τους είναι εκ διαμέτρου αντίθετα. Αυτή η πολεμική αντανακλά στο ιδεολογικό επίπεδο, τον οξύ και πολύπλοκο ταξικό αγώνα που διεξάγεται στην Κίνα και στον κόσμο."

— "ΚΟΚΚΙΝΗ ΣΗΜΑΙΑ" του Πεκίνου, 21 Σεπτεμβρίου 1964.

Όπως και η σύγχρονη κοινωνία, το θέαμα είναι ταυτόχρονα ενωμένο και διαιρεμένο. Όπως κι εκείνη, οικοδομεί την ενότητά του πάνω στον κατακερματισμό. Αλλά η αντίφαση καθώς αναδύεται μέσα απ' το θέαμα, αντικρούεται με τη σειρά της διαμέσου μιας αντιστροφής του νοήματος της' έτσι ώστε η διαίρεση που φαίνεται είναι ενιαία, ενώ η ενότητα είναι διαιρεμένη.

Ο αγώνας των εξουσιών που συγκροτήθηκαν για τη διαχείριση του ίδιου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, εκτυλίσσεται σαν η επίσημη αντίφαση, ενώ εκ των πραγμάτων ανήκει στην πραγματική ενότητα' κι αυτό τόσο σε παγκόσμια κλίμακα όσο και στο εσωτερικό κάθε έθνους.

Οι πλαστοί, θεαματικοί αγώνες των ανταγωνιστικών μορφών της διαχωρισμένης εξουσίας είναι ταυτόχρονα πραγματικοί, ως προς το ότι εκφράζουν την άνιση και ανταγωνιστική ανάπτυξη του συστήματος, τα σχετικά αντιφατικά συμφέροντα των τάξεων ή των ταξικών υποδιαιρέσεων που αναγνωρίζουν το σύστημα και καθορίζουν τη δική τους συμμετοχή στην εξουσία του. Όπως η μεγέθυνση της πιο αναπτυγμένης οικονομίας είναι η σύγκρουση ορισμένων προτεραιοτήτων με κάποιες άλλες, έτσι και η ολοκληρωτική διαχείριση της οικονομίας από μια κρατική γραφειοκρατία και η κατάσταση των χωρών που βρέθηκαν μέσα στην αποικιοκρατική ή ημιαποικιοκρατική σφαίρα, καθορίζονται από σημαντικές ιδιαιτερότητες στις μεθόδους παραγωγής και εξουσίας. Οι διαφορές αυτές αντιθέσεις μπορούν να εμφανίζονται μέσα στο θέαμα, σύμφωνα με τελείως διαφορετικά κριτήρια, σαν μορφές κοινωνιών απόλυτα διαφορετικών. Σύμφωνα όμως με την πραγματική τους υπόσταση, σαν ιδιαίτερων τομέων, η αλή-

θεια της ιδιαιτερότητάς τους βρίσκεται στο καθολικό σύστημα που τις εμπεριέχει: τον καπιταλισμό, το μοναδικό κίνημα που μετέτρεψε τον πλανήτη σε χωράφι του.

Η κοινωνία-φορέας του θεάματος δεν εξουσιάζει τις υποανάπτυκτες περιοχές μόνο με την οικονομική της ηγεμονία. Τις εξουσιάζει σαν κοινωνία του θεάματος. Εκεί όπου απουσιάζει ακόμα η υλική βάση, η σύγχρονη κοινωνία έχει ήδη κατακυριεύσει θεαματικά την κοινωνική επιφάνεια κάθε ηπείρου. Καθορίζει το πρόγραμμα μιας διευθυντικής τάξης και προϊστάται στη συγκρότησή της. Με τον ίδιο τρόπο που παρουσιάζει τα ψευδο-αγαθά σαν αντικείμενα επιθυμίας, προσφέρει στους ντόπιους επαναστάτες ψεύτικα μοντέλα επανάστασης. Το θέαμα που χαρακτηρίζει τη γραφειοκρατική εξουσία η οποία κατέχει ορισμένες βιομηχανικές χώρες, αποτελεί ακριβώς μέρος του ολικού θεάματος, σαν γενική ψευδο-άρνησή του και σαν στήριγμά του. Το θέαμα, απ' τη σκοπιά των διάφορων τοπικών παραλλαγών του, αποκαλύπτει ολοκληρωτικές εξειδικεύσεις του κοινωνικού λόγου και της κοινωνικής διαχείρισης, που ενοποιούνται, στο επίπεδο της σφαιρικής λειτουργίας του συστήματος, σ' έναν παγκόσμιο καταμερισμό των θεαματικών καθηκόντων.

Ο καταμερισμός των θεαματικών καθηκόντων, που συντηρεί το σύνολο της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, συντηρεί κυρίως τον κυρίαρχο πόλο της ανάπτυξής της. Η ρίζα του θεάματος βρίσκεται μέσα στο πεδίο της οικονομίας που έφτασε στην αφθονία, κι από κει προέρχονται οι καρποί που τείνουν τελικά να κυριαρχήσουν στη θεαματική αγορά παρόλους τους προστατευτικούς ιδεολογικοαστυνομικούς φραγμούς οποιουδήποτε τοπικού θεάματος με φιλοδοξίες αυτάρκειας.

Η τάση ε κ χ υ δ α ῖ σ μ ο ὺ που, κάτω απ' τις πολυποικίλες παραλλαγές του θεάματος, κυριαρχεί παγκόσμια στη σύγχρονη κοινωνία, κυριαρχεί επίσης πάνω της σε όλα τα σημεία όπου η αναπτυγμένη κατανάλωση εμπορευμάτων πολλαπλασίασε φαινομενικά τους προς εκλογήν ρόλους και αντικείμενα. Τα κατάλοιπα της θρησκείας και της οικογένειας — που παραμένει η κύρια μορφή κληροδότησης της ταξικής εξουσίας — κι επομένως της ηθικής καταπίεσης που εξασφαλίζουν, μπορούν να συνδυάζονται σαν ένα και το αυτό πράγμα με την πληθωρική επιβεβαίωση της απόλαυσης α υ τ ο ὺ του κόσμου, αφού αυτός ο κόσμος δημιουργήθηκε ακριβώς σαν ψευδο-απόλαυση που εμπερικλείει την καταπίεση. Στην ευλαβική αποδοχή αυτού που υπάρχει, μπορεί επίσης να προστεθεί σαν ένα και το αυτό πράγμα, η καθαρά θεαματική εξέγερση: πράγμα που απλά σημαίνει ότι η ίδια η έλλειψη ικανοποίησης έγινε ένα εμπόρευμα, απ' τη στιγμή που η οικονομική αφθονία μπόρεσε να επεκτείνει την παραγωγή της ως την επεξεργασία μιας τέτοιας πρώτης ύλης.

60

Η βεντέτα, η θεαματική αναπαράσταση του ζωντανού ανθρώπου, συγκεντρώνοντας μέσα της την εικόνα ενός δυνατού ρόλου, συγκεντρώνει, κατά συνέπεια, αυτή την κοινοτοπία. Η κατάσταση της βεντέτας είναι η εξειδίκευση του φ α ι ν ο μ ε ν ι κ ο ὺ β ι ῶ μ α τ ο ς, το αντικείμενο της ταύτισης με τη φαινομενική, χωρίς βάθος, ζωή που πρέπει να αντισταθμίσει τον κατακερματισμό των πραγματικά βιωμένων παραγωγικών εξειδικεύσεων. Οι βεντέτες υπάρχουν για ν' απεικονίζουν διάφορους τύπους τρόπου ζωής και τρόπου αντίληψης της κοινωνίας, που είναι ελεύθεροι ν' ασκούνται κ α θ ο λ ι κ ᾶ. Ενσαρκώνουν το απρόσιτο αποτέλεσμα της κοινωνικής ε ρ γ α σ ί α ς, μμούμενες υποπροϊόντα αυτής της εργασίας που έχουν υψωθεί ως δια μαγείας υπεράνω αυτής σαν σκοπός της: την ε ξ ο υ σ ί α και τις δ ι α κ ο π έ ς, την απόφαση και την

κατανάλωση, που αποτελούν την αρχή και το τέλος μιας αδιαμφισβήτητης διαδικασίας. Απ' τη μια πλευρά είναι η κυβερνητική εξουσία που προσωποποιείται σε ψευδο-βεντέτα κι απ' την άλλη είναι η βεντέτα της κατανάλωσης που εκλέγεται πανηγυρικά σαν ψευδο-εξουσία πάνω στο βίωμα. Καθώς όμως αυτές οι δραστηριότητες της βεντέτας δεν είναι πραγματικά καθολικές, στερούνται και ποικιλίας.

61

Ο αντιπρόσωπος του θεάματος που παίρνει τη θέση του στη σκηνή σαν βεντέτα, είναι το αντίθετο του ατόμου, ο εχθρός του ατόμου, τόσο μέσα του όσο, προφανώς, και μέσα στους άλλους. Προβάλλοντας σαν μοντέλο ταύτισης μέσα στο θέαμα, απαρνείται κάθε αυτόνομη ιδιότητα για να ταυτιστεί, με τη σειρά του, με το γενικό νόμο της υπακοής στη ροή των πραγμάτων. Η βεντέτα της κατανάλωσης, παρόλο που εξωτερικά αναπαριστά διαφορετικούς τύπους προσωπικότητας, δείχνει καθένα απ' αυτούς τους τύπους να έχει ισότιμη πρόσβαση στην ολότητα της κατανάλωσης και να βρίσκει μέσα της, παρόμοια, την ευτυχία του. Η βεντέτα της απόφασης οφείλει να κατέχει το πλήρες απόθεμα απ' τις αποδεκτές σαν ανθρώπινες ιδιότητες. Έτσι ανάμεσα τους οι επίσημες διαφωνίες εκμηδενίζονται απ' την επίσημη ομοφωνία που αποτελεί την προϋπόθεση της υπεροχής τους σε όλα. Ο Κρούτσεφ έγινε στρατηγός για ν' αποφασίσει για τη μάχη του Κουρσκ όχι στο πεδίο της μάχης, αλλά στην 20ή επέτειό της, όταν είχε γίνει αρχηγός του κράτους. Ο Κένεντυ παρέμεινε ρήτορας φτάνοντας μέχρι το σημείο να πλέξει το εγκώμιό του πάνω απ' τον ίδιο του τον τάφο, καθώς ο Θήοντορ Σόρενσεν συνέχιζε εκείνη τη στιγμή να συντάσσει λόγους για το διάδοχο στο ίδιο στυλ που είχε τόσο συμβάλλει στο να διακρίνεται η προσωπικότητα του μακαρίτη. Οι θαυμαστοί άντρες, που προσωποποιούν το σύστημα, είναι διάσημοι επειδή δεν είναι αυτό που είναι: έγιναν μεγάλοι άντρες, κατεβαίνοντας στην έσχατη βαθμίδα της πραγματικότητας της ελάχιστης ατομικής ζωής, κι αυτό το ξέρει ο καθένας.

Η απατηλή εκλογή μέσα στη θεαματική αφθονία, εκλογή που συνίσταται στην αντιπαράθεση ανταγωνιστικών κι αλληλέγγυων θεαμάτων, καθώς και στην αντιπαράθεση αποκλειστικών και ταυτόχρονα αλληλένδετων ρόλων (κύριοι φορείς και σημασιοδότες των οποίων είναι τα αντικείμενα), εξελίσσεται σε πάλη φαντασματικών ιδιοτήτων, προορισμένων να προσδώσουν πάθος στην προσκόλληση στην ποσοτική χυδαιότητα. Έτσι, αναβιώνουν ψευδείς αρχαϊκές αντιθέσεις, τοπικισμοί ή ρατσισμοί, επιφορτισμένοι να μεταμορφώσουν τη χυδαιότητα των ιεραρχικών θέσεων μέσα στην κατανάλωση σε φανταστική οντολογική ανωτερότητα. Έτσι ανασυστήνεται η ατέλειωτη αλληλουχία των γελοίων συγκρούσεων, απ' τα ανταγωνιστικά σπορ ως τις εκλογές, που διεγείρουν ένα υποπαιγνιώδες ενδιαφέρον. Εκεί όπου εγκαταστάθηκε η πληθωρική κατανάλωση, εμφανίζεται στο πρώτο πλάνο των απατηλών ρόλων μια θεμελιώδης θεαματική αντίθεση ενηλίκων - νέων: γιατί πουθενά δεν υπάρχει ενήλικος που να είναι κύριος της ζωής του κι η νιότη, η αλλαγή αυτού που υπάρχει, ο δυναμισμός του καπιταλισμού, δεν αποτελεί διόλου ιδιότητα των ανθρώπων που είναι σήμερα νέοι, αλλά του οικονομικού συστήματος. Τα π ρ ά γ μ α τ α είναι που κυβερνούν κι αυτά είναι νέα' εκτοπίζονται αμοιβαία κι αντικαθίστανται από μόνα τους.

63

Εκείνο που κρύβεται πίσω απ' τις θεαματικές αντιθέσεις είναι η ε ν ό τ η τ α τ η ς α θ λ ι ό τ η τ α ς. Κι αν διάφορες μορφές της ίδιας αλλοτρίωσης αντιμάχονται πίσω απ' τις μάσκες της απόλυτης εκλογής, αυτό συμβαίνει γιατί είναι όλες θεμελιωμένες πάνω σε πραγματικές απωθημένες αντιφάσεις. Το θέαμα υφίσταται με μια μορφή σ υ γ κ ε ν τ ρ ω μ έ ν η ή δ ι ά χ υ τ η, ανάλογα με τις ανάγκες του συγκεκριμένου σταδίου της αθλιότητας που αρνείται και συντηρεί. Και στις δυο περιπτώσεις, δεν είναι παρά μια εικόνα ευτυχισμένης ενοποίησης, περιβαλλόμενη από θλίψη και τρόμο, στο γαλήνιο κέντρο της δυστυχίας.

Το συγκεντρωμένο θεαματικό ανήκει κυρίως στο γραφειοκρατικό καπιταλισμό, αν και μπορεί να εισαχθεί σαν τεχνική της κρατικής εξουσίας σε μεικτές, πιο καθυστερημένες οικονομίες ή σε ορισμένες στιγμές κρίσης του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Πράγματι, η γραφειοκρατική ιδιοκτησία είναι κι η ίδια συγκεντρωμένη, με την έννοια ότι ο μεμονωμένος γραφειοκράτης δε σχετίζεται με την κατοχή της συνολικής οικονομίας, παρά μόνο διαμέσου της γραφειοκρατικής κοινότητας και σαν μέλος αυτής της κοινότητας. Εξάλλου η παραγωγή εμπορευμάτων, λιγότερο αναπτυσσόμενη, εμφανίζεται, επίσης, με μια συγκεντρωμένη μορφή: το εμπόρευμα που κατέχει η γραφειοκρατία, είναι η συνολική κοινωνική εργασία κι αυτό που ξαναπουλάει στην κοινωνία είναι η επιβίωσή της σαν ενιαίο σύνολο. Η δικτατορία της γραφειοκρατικής οικονομίας δεν μπορεί ν' αφήσει στις εκμεταλλευόμενες μάζες κανένα αξιοσημείωτο περιθώριο εκλογής, αφού πρέπει να τα διαλέγει όλα μόνη της κι αφού κάθε άλλη εξωτερική εκλογή, έστω κι αν αφορά τη διατροφή ή τη μουσική, είναι ήδη η εκλογή της ολοσχερούς καταστροφής της. Οφείλει να συνοδεύεται από μια διαρκή βία. Η εικόνα του καλού που επιβάλλεται, μέσα στο θέαμά της, περιλαμβάνει την ολότητα όσων υφίστανται επίσημα και συγκεντρώνεται φυσιολογικά σ' ένα μόνο πρόσωπο, που είναι ο εγγυητής της ολοκληρωτικής συνοχής της. Και καθένας πρέπει ή να ταυτιστεί ως δια μαγείας μ' αυτή την απόλυτη βεντέτα ή να εξαφανιστεί. Γιατί πρόκειται για τον άρχοντα της μη-κατανάλωσής του και για την ηρωϊκή εικόνα μιας λογικής αποδεκτής απ' την απόλυτη εκμετάλλευση που είναι στην πραγματικότητα η πρωταρχική συσώρευση, επιταχυσμένη απ' την τρομοκρατία. Αν κάθε κινέζος οφείλει να μαθαίνει τον Μάο και να γίνεται έτσι Μάο, αυτό συμβαίνει γιατί δ ε γ ι ν ε τ α ι ν α ε ί ν α ι τ ι π ο τ' ἄ λ λ ο. Εκεί όπου κυριαρχεί το συγκεντρωμένο θεαματικό κυριαρχεί επίσης και η αστυνομία.

Το διάχυτο θεαματικό συνοδεύει την αφθονία των εμπορευμάτων, την απρόσκοπτη ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού. Εδώ, κάθε επιμέρους εμπόρευμα δικαιολογείται στ' όνομα του μεγαλείου της παραγωγής της ολότητας των αντικειμένων, των οποίων το θέαμα αποτελεί έναν απολογητικό κατάλογο. Ασυμβίβαστες θέσεις συνωθούνται στη σκηνή του ενοποιημένου θεάματος της οικονομίας της αφθονίας, με τον ίδιο τρόπο που διάφορα εμπορεύματα-βεντέτες υποστηρίζουν ταυτόχρονα τα αντιφατικά τους σχέδια διευθέτησης της κοινωνίας, όπου το θέαμα των αυτοκινήτων χρειάζεται μια τέλεια κυκλοφορία που καταστρέφει τις παλιές πόλεις, ενώ το θέαμα της ίδιας της πόλης έχει ανάγκη από συνοικίες-μουσεία. Έτσι, η ήδη προβληματική ικανοποίηση που φημίζεται ότι ανήκει στην κατανάλωση του συνόλου, ψευτίζει αμέσως καθώς ο πραγματικός καταναλωτής δεν μπορεί να αγγίξει άμεσα, παρά μόνο μια αλληλουχία αποσπασμάτων αυτής της εμπορευματικής ευτυχίας, αποσπάσματα απ' τα οποία απουσιάζει, κάθε φορά, εμφανώς η ιδιότητα που έχει αποδοθεί στο σύνολο.

Κάθε συγκεκριμένο εμπόρευμα αγωνίζεται για τον εαυτό του, δεν μπορεί να αναγνωρίσει τα άλλα, αξιώνει να επιβληθεί παντού σαν να ήταν το μοναδικό. Το θέαμα αποτελεί τότε το έπος αυτής της σύγκρουσης, που δε θα μπορούσε να τερματίσει η πτώση καμιάς Τροίας. Το θέαμα δεν υμνεί τους άντρες και τα όπλα τους, αλλά τα εμπορεύματα και τα πάθη τους. Μέσα σ' αυτό τον τυφλό αγώνα, κάθε εμπόρευμα, ακολουθώντας το πάθος του, πραγματοποιεί ασυνείδητα κάτι ανώτερο: το γίνεσθαι-κόσμος του εμπορεύματος, που είναι εξίσου το γίνεσθαι-εμπόρευμα του κόσμου. Έτσι, μ' ένα στρατήγημα της εμπορευματικής λογικής, ό,τι ιδιαίτερο υπάρχει στο εμπόρευμα φθείρεται μαχόμενο, ενώ η μορφή-εμπόρευμα τείνει προς την απόλυτη πραγμάτωσή της.

Η ικανοποίηση που το πληθωρικό εμπόρευμα δεν μπορεί πια να προσφέρει μέσα απ' τη χρήση, καταλήγει ν' αναζητείται μέσα απ' την αναγνώριση της αξίας του σαν εμπορεύματος: είναι η χρήση του εμπορεύματος που αρκείται στον εαυτό της, και για τον καταναλωτή, η θρησκευτική σπονδή προς την κυρίαρχη ελευθερία του εμπορεύματος. Κύματα ενθουσιασμού, για ένα δεδομένο προϊόν που υποστηρίζεται και λανσάρεται απ' όλα τα μέσα ενημέρωσης, διαδίδονται έτσι αστραπιαία. Ένα στυλ ντυσίματος καθιερώνεται από μια ταινία, ένα περιοδικό λανσάρει οίκους μόδας, που με τη σειρά τους λανσάρουν διάφορα "συνολάκια". Το "γκάτζετ" εκφράζει το γεγονός ότι τη στιγμή που το σύνολο των εμπορευμάτων ξεπέφτει στον παραλογισμό, το ίδιο το παράλογο γίνεται ένα ειδικό εμπόρευμα. Στα διαφημιστικά μπρελόκ, λογουχάρη, που δεν αγοράζονται πια αλλά προσφέρονται σαν δώρα που συνοδεύουν την πώληση ακριβών αντικειμένων ή που κυκλοφορούν, διαμέσου ανταλλαγής, στην ιδιαίτερη σφαίρα τους, μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε την εκδήλωση μιας μυστικιστικής εγκατάλειψης στην υπερβατικότητα του εμπορεύματος. Ο συλλέκτης μπρελόκ που έχουν κατασκευαστεί για συλλογές, συσσωρεύει τα συγχωροχάρτια του εμπορεύματος, ένδοξο σημάδι της πραγματικής παρουσίας του ανάμεσα στους πιστούς του. Ο πραγματοποιημένος άνθρωπος διαφημίζει την απόδειξη της οικειότητάς του με το εμπόρευμα. Ο φετιχισμός του εμπορεύματος, όπως στη φρενίτιδα των δαιμονισμένων ή εκστασιασμένων του παλιού θρησκευτικού φετιχισμού, φθάνει σε στιγμές υπερβολικού παροξυσμού. Η μόνη χρήση που εκφράζεται ακόμη εδώ είναι η βασική χρήση της υποταγής.

Χωρίς αμφιβολία, η ψευδο-ανάγκη που επιβάλλεται μέσα στη σύγχρονη κατανάλωση, δεν μπορεί να αντιτεθεί σε καμιά αυθεντική ανάγκη ή επιθυμία, που να μην είναι κι αυτή διαμορφωμένη απ' την κοινωνία και την ιστορία της.

Όμως το πληθωρικό εμπόρευμα είναι παρόν σαν απόλυτη ρήξη μιας οργανικής ανάπτυξης των κοινωνικών αναγκών. Η μηχανική του συσώρευση αποδεσμεύει μια απεριόριστη πλαστικότητα, που αποπλίζει τη ζωντανή επιθυμία. Η σωρευτική δύναμη μιας ανεξάρτητης πλαστικότητας επιφέρει παντού την πλαστοποίηση της κοινωνικής ζωής.

69

Μέσα στην εικόνα της ευτυχισμένης ενοποίησης της κοινωνίας απ' την κατανάλωση, η πραγματική διαίρεση απλώς αναβάλλεται μέχρι την επόμενη μη-εκπλήρωση μέσα στο καταναλώσιμο. Κάθε επιμέρους προϊόν, που πρέπει ν' αντιπροσωπεύει την ελπίδα της συντόμευσης του δρόμου για την είσοδο, επιτέλους, στη γη της επαγγελίας της ολικής κατανάλωσης, εμφανίζεται με τη σειρά του, τελετουργικά, σαν η αποφασιστική ιδιομορφία. Αλλά όπως στην περίπτωση της αστραπιαίας διάδοσης της μόδας, φαινομενικά αριστοκρατικών, ονομάτων, που καταλήγουν να γίνουν ονόματα όλων σχεδόν των ατόμων της ίδιας ηλικίας, το αντικείμενο απ' το οποίο περιμένουμε μια ιδιαίτερη δύναμη, μπόρεσε να προσφερθεί στη λατρεία των μαζών επειδή ακριβώς είχε παραχθεί σ' έναν αρκετά μεγάλο αριθμό αντιτύπων για μαζική κατανάλωση. Ο χαρακτήρας περιωπής αυτού του κάποιου προϊόντος έγκειται στο ότι τοποθετείται, για μια στιγμή, στο επίκεντρο της κοινωνικής ζωής, σαν το εξ αποκαλύψεως μυστήριο του έσχατου σκοπού της παραγωγής. Το αντικείμενο που ήταν περιωπής μέσα στο θέαμα, εκχυδαίζεται απ' τη στιγμή που μπαίνει στο σπίτι του καταναλωτή και ταυτόχρονα σ' όλων των άλλων. Αποκαλύπτει πολύ αργά την ουσιαστική του φτώχεια, που οφείλεται, εγγενώς, στην αθλιότητα της παραγωγής του. Αλλά ήδη εμφανίζεται ένα άλλο αντικείμενο που ενέχει τη δικαιολόγηση της ύπαρξης του συστήματος, καθώς και την απαίτηση ν' αναγνωριστεί.

70

Η απάτη της ικανοποίησης οφείλει να αυτοκαταγγέλλ-

εται, αντικαθιστώντας η ίδια τον εαυτό της, ακολουθώντας την αλλαγή των προϊόντων και των γενικών συνθηκών της παραγωγής. Αυτό που επιβεβαιώνει με την πιο τέλεια αναισχυντία τη δική του οριστική υπεροχή, αλλάζει, ωστόσο, τόσο μέσα στο διάχυτο όσο και μέσα στο συγκεντρωμένο θέαμα, και μόνο το σύστημα είναι εκείνο που πρέπει να συνεχιστεί: ο Στάλιν, όπως και το εμπόρευμα που πέρασε η μόδα του, καταγγέλλονται απ' αυτούς τους ίδιους που τα επέβαλαν. Κάθε νέο ψέμα της διαφήμισης είναι επίσης η ομολογία του προηγούμενου ψεματός της. Κάθε κατάρρευση μιας μορφής ολοκληρωτικής εξουσίας αποκαλύπτει την απάτη λήκοινοτητα που την επικροτούσε ομόφωνα και που δεν ήταν παρά ένα συνοθύλευμα από μοναξιές χωρίς αυταπάτες.

71

Αυτό που το θέαμα παρουσιάζει σαν αιώνιο, βασίζεται πάνω στην αλλαγή και πρέπει ν' αλλάζει εκ βάθρων. Το θέαμα είναι απόλυτα δογματικό και ταυτόχρονα δεν μπορεί να καταλήξει πραγματικά σε κανένα πάγιο δόγμα. Τίποτα δε σταματάει γι' αυτό: είναι η εγγενής του κατάσταση κι ωστόσο εκείνη που αντιτίθεται περισσότερο στην τάση του.

72

Η φανταστική ενότητα που το θέαμα διακηρύσσει, είναι η μάσκα της ταξικής διαίρεσης πάνω στην οποία στηρίζεται η πραγματική ενότητα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό που υποχρεώνει τους παραγωγούς να συμμετέχουν στην οικοδόμηση του κόσμου, είναι συγχρόνως εκείνο που τους απωθεί απ' αυτήν. Αυτό που συνδέει τους απελευθερωμένους, απ' τους τοπικούς και εθνικούς περιορισμούς τους, ανθρώπους, είναι συγχρόνως εκείνο που τους απομακρύνει. Αυτό που εξωθεί στην εμβάθυνση του ορθολογικού, είναι επίσης αυτό που τρέφει το παράλογο της ιεραρχικής εκμετάλλευσης και της καταπίεσης. Αυτό που δημιουργεί την αφηρημένη εξουσία της κοινωνίας, δημιουργεί και τη συγκεκριμένη έλλειψη ηθερσίας της.

IV.
ΤΟ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟ ΣΑΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΚΑΙ ΣΑΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

"Το ίσο δικαίωμα για όλους στα αγαθά και τις απολαύσεις αυτού του κόσμου, η καταστροφή κάθε εξουσίας, η άρνηση κάθε ηθικού φραγμού, να ποια είναι τα αίτια – αν εμβαθύνουμε στα πράγματα – της εξέγερσης της 18 Μαρτίου και οι αρχές της επίφοβης οργάνωσης που της χάρισε ένα στρατό."

– ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΗ
ΤΗΣ 18 ΜΑΡΤΙΟΥ.

Η πραγματική κίνηση που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες, κυβερνάει την κοινωνία μετά τη νίκη της αστικής τάξης στην οικονομία και, ολοφάνερα, μετά την πολιτική μετάφραση αυτής της νίκης. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων διέλυσε τις παλιές παραγωγικές σχέσεις και κάθε στατική τάξη πραγμάτων κονιορτοποιείται. Ό,τι ήταν απόλυτο γίνεται ιστορικό.

Βυθισμένοι μέσα στην ιστορία, αναγκασμένοι να συμμετέχουν στην εργασία και στους αγώνες που τη συνθέτουν, οι άνθρωποι υποχρεώνονται να αντιμετωπίσουν τις σχέσεις τους μ' έναν τρόπο απαλλαγμένο από ψευδαισθήσεις. Αυτή η ιστορία δεν έχει άλλο αντικείμενο, έξω απ' αυτό που πραγματώνει μέσα στον ίδιο της τον εαυτό, παρόλο που η τελευταία ασυνείδητη μεταφυσική θεώρηση της ιστορικής εποχής μπορεί να αντιμετωπίζει την προοδευτική παραγωγική ανάπτυξη, διαμέσου της οποίας εκτυλίχτηκε η ιστορία, σαν το ίδιο το αντικείμενο της ιστορίας. Το υποκείμενο της ιστορίας δεν μπορεί να είναι παρά το ζωντανό που παράγει τον εαυτό του, που γίνεται κύριος και κάτοχος του κόσμου του που είναι η ιστορία, και υφίσταται σαν συνείδηση του παιχνιδιού της.

Σαν ένα και μόνο ρεύμα, αναπτύσσονται οι ταξικοί αγώνες της μακρόχρονης επαναστατικής εποχής που εγκαινιάστηκε με την άνοδο της αστικής τάξης και τη σκέψη της ιστορίας, τη διαλεκτική, τη σκέψη που δε σταματάει πια στην αναζήτηση της έννοιας του είναι, αλλά υψώνεται ως τη γνώση της διάλυσης όλων όσων υπάρχουν και καταργεί μέσα στην κίνηση κάθε διαχωρισμό.

Ο Χέγκελ, όφειλε πια να ερμηνεύσει όχι τον κόσμο, αλλά τη μεταμόρφωση του κόσμου. Ερμηνεύοντας μόνο τη μεταμόρφωση, ο Χέγκελ δεν αποτελεί παρά τη φιλοσοφική ολοκλήρωση της φιλοσοφίας. Θέλει να κατανοήσει έναν κόσμο που γίνεται από μόνο του. Αυτή η ιστορική σκέψη δεν είναι ακόμα παρά η συνείδηση που έρχεται πάντα πολύ αργά και που εκφράζει την κατοπινεορτή δικαίωση. Έτσι, δεν ξεπέρασε το διαχωρισμό παρά μέσα στη σκέψη. Το παράδοξο που συνίσταται στο να εξαρτά κανείς το νόημα κάθε πραγματικότητας απ' την ιστορική της ολοκλήρωση και συγχρόνως να αποκαλύπτει αυτό το νόημα, κάνοντας τον εαυτό του ολοκλήρωση της ιστορίας, απορρέει απ' το απλό γεγονός ότι ο στοχαστής των αστικών επαναστάσεων του 17ου και 18ου αιώνα δεν αναζήτησε στη φιλοσοφία του, παρά τη συμφιλίωση με το αποτέλεσμα τους. "Ακόμα και σαν φιλοσοφία της αστικής επανάστασης, δεν εκφράζει όλη την πορεία αυτής της επανάστασης, αλλά μονάχα την έκβασή της. Μ' αυτή την έννοια, είναι μια φιλοσοφία όχι της επανάστασης, αλλά της παλινόρθωσης." (Καρλ Κορς, "Θέσεις πάνω στο Χέγκελ και την επανάσταση"). Ο Χέγκελ έκανε για τελευταία φορά την εργασία του φιλόσοφου, "την εξύμνηση αυτού που υπάρχει" ήδη όμως αυτό που υπήρχε γι' αυτόν, δεν μπορούσε να είναι παρά η ολότητα της ιστορικής κίνησης. Καθώς η εξωτερική θέση της σκέψης στην πραγματικότητα διατηρήθηκε, δεν μπόρεσε να καλυφτεί παρά με την ταύτισή της μ' ένα προϋπάρχον σχέδιο του Πνεύματος, που σαν απόλυτος ήρωας έκανε ό,τι θέλησε και θέλησε ό,τι έκανε, του οποίου η ολοκλήρωση συμπίπτει με το παρόν. Έτσι η φιλοσοφία που πεθαίνει μέσα στη σκέψη της ιστορίας, δεν μπορεί πια να δοξάσει τον κόσμο της παρά μόνο με το να τον απαρνηθεί, αφού για να πάρει το λόγο χρειάζεται να υποθέσει σαν τελειωμένη αυτή την ολική ιστορία στην οποία έχει ανάγει τα πάντα κι έτσι κλείνει η συνεδρίαση του μόνου δικαστηρίου που θα μπορούσε ν' αποφανθεί για την αλήθεια.

Όταν το προλεταριάτο με την ίδια του την ύπαρξη δείχνει στην πράξη ότι αυτή η σκέψη της ιστορίας δεν έχει ξεχαστεί, η διάψευση του *συνμπεράσματος* αποτελεί εξίσου και την επικύρωση της μεθόδου.

Η σκέψη της ιστορίας μπορεί να διασωθεί μόνο αν μεταβληθεί σε πρακτική σκέψη, και η πρακτική του προλεταριάτου, σαν επαναστατικής τάξης, δεν μπορεί να είναι τίποτα λιγότερο απ' την ιστορική συνείδηση που επενεργεί πάνω στην ολότητα του κόσμου της. Όλα τα θεωρητικά ρεύματα του *επαναστατικού* εργατικού κινήματος προέρχονται από μια κριτική σύγκρουση με τη χεγκελιανή σκέψη, κι αυτό ισχύει τόσο για τον Μαρξ όσο και για τον Στίρνερ ή τον Μπακούνιν.

Ο αδιαχώριστος απ' τη χεγκελιανή μέθοδο χαρακτήρας της θεωρίας του Μαρξ, είναι, επίσης, κι ο ίδιος αδιαχώριστος απ' τον επαναστατικό χαρακτήρα αυτής της θεωρίας, δηλαδή, απ' την αλήθεια της. Αυτός είναι ο λόγος που έκανε αυτή τη θεμελιώδη σχέση ν' αγνοηθεί γενικά, να παρερμηνευθεί ή ακόμα και να καταγγελλθεί σαν το αδύνατο σημείο αυτού που δολίως έμελλε να γίνει ένα μαρξιστικό *δόγμα*. Ο Μπερνστάιν, στο "*Πρόβλεψεις του Σοσιαλισμού και Καθήκοντα της Σοσιαλδημοκρατίας*", υπονοεί ξεκάθαρα τη σύνδεση της διαλεκτικής μεθόδου και της ιστορικής *δογματικής* τοποθέτησης, κατακρίνοντας τις ελάχιστες επιστημονικές προβλέψεις του Μανιφέστου του 1847 ως προς το επικείμενο της προλεταριακής επανάστασης στη Γερμανία: "Αυτή η ιστορική αυθυποβολή, τόσο λαθεμένη που ο πρώτος τυχών πολιτικός οραματιστής δε θάβρισκε χειρότερη, θα ήταν ακατανόητη για έναν Μαρξ, που εκείνη την εποχή είχε ήδη με-

λετήσει σοβαρά την οικονομία, αν δε βλέπαμε σ' αυτή το προϊόν ενός κατάλοιπου της χεγκελιανής διαλεκτικής των αντιθέσεων, την οποία τόσο ο Μαρξ όσο κι ο Έγκελς δεν κατάφεραν ποτέ ν' αποποιηθούν τελείως. Την εποχή εκείνη του γενικού αναβρασμού, αυτό το γεγονός υπήρξε ακόμα πιο μοιραίο."

Η *αντιστροφή* που πραγματοποιεί ο Μαρξ, για μια "*διάσωση* διαμέσου μεταβίβασης", της σκέψης των αστικών επαναστάσεων, δε συνίσταται στη χυδαία αντικατάσταση, απ' την υλιστική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, της πορείας του χεγκελιανού Πνεύματος, που κινείται να συναντήσει τον εαυτό του μέσα στο χρόνο, του οποίου η αντικειμενοποίηση συμπίπτει με την αλλοτρίωσή του, και που τα ιστορικά του τραύματα δεν αφήνουν ουλές. Η ιστορία που έγινε πραγματική δεν έχει πια *τέλος*. Ο Μαρξ κατέρριψε τη *διαχωρισμένη* τοποθέτηση του Χέγκελ απέναντι στα επερχόμενα γεγονότα, καθώς και τη *θεώρηση* ενός εξωτερικού υπέρτατου παράγοντα, όποιος κι αν είναι αυτός. Δεν απομένει πια στη θεωρία παρά να γνωρίζει αυτό που κάνει. Αντίθετα, είναι η θεώρηση της κίνησης της οικονομίας μέσα στην κυρίαρχη σκέψη της σημερινής κοινωνίας, που αποτελεί τη *μη-αντιστροφή* κληρονομιά του μη-διαλεκτικού μέρους της χεγκελιανής απόπειρας για ένα κυκλικό σύστημα: πρόκειται για μια αποδοχή που έχασε τη διάσταση της έννοιας και που δεν έχει πια την ανάγκη ενός χεγκελιανισμού για να δικαιωθεί, γιατί η κίνηση που σκοπεύει να δοξάσει, δεν είναι πια παρά ένας χωρίς σκέψη τομέας του κόσμου, του οποίου η μηχανική ανάπτυξη κυριαρχεί αποτελεσματικά στα πάντα. Το σχέδιο του Μαρξ είναι το σχέδιο μιας συνειδητής ιστορίας. Το ποσοτικό που αναδύεται απ' την τυφλή ανάπτυξη των απλά οικονομικών παραγωγικών δυνάμεων, πρέπει να μεταβληθεί σε ποιοτική ιστορική οικειοποίηση. Η *κριτική της πολιτικής οικονομίας* είναι η πρώτη πράξη αυτού του *τέλους* της *προϊστορίας*: "Απ' όλα τα εργαλεία παραγωγής, η πιο μεγάλη παραγωγική δύναμη είναι η ίδια η επαναστατική τάξη."

Αυτό που συνδέει στενά τη θεωρία του Μαρξ με την επιστημονική σκέψη, είναι η ορθολογική κατανόηση των δυνάμεων που δρουν πραγματικά μέσα στην κοινωνία. Αλλά η θεωρία του Μαρξ είναι, βασικά, ένα επεκτεινά της επιστημονικής σκέψης, όσο αυτή η τελευταία δε διατηρείται παρά με το ξεπέρασμά της: πρόκειται για μια κατανόηση του αγώνα και διόλου του νόμου. "Δεν γνωρίζουμε παρά μία μόνο επιστήμη: την επιστήμη της ιστορίας", λέει η "Γερμανική Ιδεολογία".

Η αστική εποχή, που θέλει να θεμελιώσει επιστημονικά την ιστορία, παραγνωρίζει το γεγονός ότι αυτή η προσιτή επιστήμη έπρεπε μάλλον να θεμελιωθεί κι η ίδια επιστημονικά με την οικονομία. Κι αντιστρόφως, η ιστορία δεν εξαρτάται ριζικά απ' αυτή τη γνώση, παρά μόνο στο μέτρο που παραμένει οικονομική ιστορία. Εξάλλου, το πόσο παραγνωρίστηκε, απ' την άποψη της επιστημονικής παρατήρησης, ο ρόλος της ιστορίας μέσα στην ίδια την οικονομία — δηλαδή, το συνολικό προτσές που τροποποιεί τα ίδια τα βασικά, επιστημονικά δεδομένα του — αποδεικνύεται απ' τη ματαιότητα των σοσιαλιστικών υπολογισμών, που πίστευαν ότι έχουν ανακαλύψει την ακριβή περιοδικότητα των κρίσεων· κι απ' τη στιγμή που η σταθερή παρέμβαση του Κράτους κατάφερε ν' αντισταθμίσει το αποτέλεσμα των τάσεων που ωθούν σε κρίση, ένα παρόμοιο σκεπτικό βλέπει σ' αυτή την ισορροπία μια οριστική οικονομική αρμονία. Το σχέδιο υπέρβασης της οικονομίας, το σχέδιο οικειοποίησης της ιστορίας, μολονότι πρέπει να γνωρίζει — και να προσεγγίζει — την επιστήμη της κοινωνίας, δεν μπορεί να είναι το ίδιο επιστημονικό. Στα πλαίσια αυτής της τελευταίας κίνησης που νομίζει ότι κυριαρχεί στη σημερινή ιστορία, διαμέσου της επιστημονικής γνώσης, η επαναστατική οπτική παραμένει αστική.

Τα ουτοπικά ρεύματα του σοσιαλισμού, παρόλο που ιστορικά βασίζονται κι αυτά στην κριτική της υπάρχουσας κοινωνικής οργάνωσης, δίκαια μπορούν να χαρακτηριστούν ουτοπικά, όχι επειδή δήθεν αρνούνται την επιστήμη, αλλά επειδή ακριβώς αρνούνται την ιστορία, δηλαδή, τον πραγματικό αγώνα που διεξάγεται, καθώς και την κίνηση του χρόνου πέρα απ' την αναλλοίωτη τελειότητα του οράματός τους μιας ευτυχισμένης κοινωνίας. Οι ουτοπικοί στοχαστές, αντίθετα, κυριαρχούνται εξολοκλήρου απ' την επιστημονική σκέψη, όπως αυτή είχε επιβληθεί στους προηγούμενους αιώνες. Επιδιώκουν την ολοκλήρωση αυτού του γενικού ορθολογικού συστήματος: δε θεωρούν με κανένα τρόπο τους εαυτούς τους αφοπλισμένους προφήτες, γιατί πιστεύουν στην κοινωνική δύναμη της επιστημονικής απόδειξης και, μάλιστα, στην περίπτωση του σαινισμονισμού, στην κατάληψη της εξουσίας απ' την επιστήμη. "Πώς θέλουν ν' αποσπάσουν με αγώνες κάτι που χρειάζεται ν' αποδειχθεί;" λέει ο Σόμπαρτ. Εντούτοις, η επιστημονική αντίληψη των ουτοπιστών δεν επεκτείνεται μέχρι αυτή τη γνώση, ότι, δηλαδή, κάποιες κοινωνικές ομάδες έχουν συμφέροντα σε μια δεδομένη κατάσταση πραγμάτων, έχουν δυνάμεις για να τη διατηρήσουν, καθώς και μορφές ψευδούς συνείδησης που αντιστοιχούν σε τέτοιες καταστάσεις. Μένει, λοιπόν, πολύ πίσω απ' την ιστορική πραγματικότητα της ανάπτυξης της ίδιας της επιστήμης η οποία κατευθύνθηκε, σε μεγάλο βαθμό, απ' τις κοινωνικές απαιτήσεις, που προέκυπταν απ' αυτούς τους παράγοντες, και η οποία δεν περιορίζεται στο παραδεδομένο αλλά επιλέγει επίσης το δρόμο της αναζήτησης. Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές παραμένουν δέσμιοι του τρόπου έκθεσης της επιστημονικής αλήθειας και συλλαμβάνουν αυτή την αλήθεια σύμφωνα με την καθαρή αφηρημένη εικόνα της, που είχε επιβληθεί σ' ένα πολύ προγενέστερο κοινωνικό στάδιο. Όπως παρατηρούσε ο Σορέλ, οι ουτοπιστές νομίζουν ότι θ' ανακαλύψουν και θ' αποδείξουν τους νόμους της κοινωνίας πάνω στο μοντέλο της αστρονομίας. Η αρμονία στην οποία αποβλέπουν, εχθρική απέναντι στην ι-

στορία, πηγάζει από μια απόπειρα εφαρμογής στην κοινωνία της λιγότερο εξαρτημένης απ' την ιστορία επιστήμης. Επιχειρεί ν' αναγνωριστεί με την ίδια πειραματική αθωότητα του νευτωνισμού και το αίσιο πεπρωμένο που προδικάζεται πάντα, "παίζει στην κοινωνική τους επιστήμη ένα ρόλο ανάλογο μ' αυτόν που επιφυλάσσεται για την αδράνεια στην ορθολογική μηχανική". ("Υ λ ι κ ό γ ι α μ ι α θ ε ω ρ ι α τ ο υ π ρ ο λ ε τ α ρ ι ά τ ο υ").

84

Η ντετερμινιστική-επιστημονική πλευρά μέσα στη σκέψη του Μαρξ, υπήρξε ακριβώς η ρωγμή απ' την οποία διείσδυσε το προτσές "ιδεολογικοποίησης", ενόσω ζούσε ακόμα, και, κατά μείζονα λόγο, στη θεωρητική κληρονομιά που άφησε στο εργατικό κίνημα. Η έλευση του υποκειμένου της ιστορίας αναβάλλεται ξανά για αργότερα, και είναι η κατεξοχήν ιστορική επιστήμη, η οικονομία, που τείνει ολοένα και περισσότερο να εγγυηθεί την αναγκαιότητα της δικής της μελλοντικής άρνησης. Μ' αυτό τον τρόπο, όμως, εκτοπίζεται απ' το πεδίο της θεωρητικής οπτικής η επαναστατική πρακτική, που είναι η μόνη αλήθεια αυτής της άρνησης. Έτσι, δεν απομένει παρά να μελετήσει κανείς υπομονετικά την οικονομική εξέλιξη — και να δεχθεί, επιπλέον, με μια χεγκελιανή εγκαρτέρηση τον πόνο (που πηγάζει απ' αυτήν), — πράγμα που παραμένει, ως προς το αποτέλεσμα του, "νεκροταφείο των καλών προθέσεων". Ανακαλύπτει κανείς σήμερα ότι σύμφωνα με την επιστήμη των επαναστάσεων, η σ υ ν ε ι δ η σ η έ ρ χ ε τ α ι π ά ν τ α π ο λ ύ ν ω ρ ί ς, και θα πρέπει να διδάσκεται. "Η ιστορία έδειξε ότι είχαμε άδικο, τόσο εμείς όσο κι όλοι εκείνοι που σκέφτονταν σαν κι εμάς. Έδειξε ξεκάθαρα ότι η κατάσταση της οικονομικής ανάπτυξης στην ήπειρο, εκείνη την εποχή, απείχε πολύ απ' το να είναι ώριμη...", θα πει ο Έγκελς το 1895. Σ' όλη του τη ζωή ο Μαρξ διατήρησε την ενιαία άποψη της θεωρίας του, αλλά η έ κ θ ε σ ή της έγινε στο πεδίο της κυρίαρχης σκέψης, αποσαφηνιζόμενη υπό τη μορφή κριτικών επιμέρους επιστημών, κυρίως με την κριτική της θεμελιώδους επιστήμης της αστικής κοινωνίας, της πολι-

τικής οικονομίας. Αυτός ακριβώς ο ακρωτηριασμός, που έγινε μετέπειτα αποδεκτός σαν οριστικός, αποτέλεσε το "μαρξισμό".

85

Η αδυναμία της θεωρίας του Μαρξ είναι φυσικά η αδυναμία του επαναστατικού αγώνα του προλεταριάτου της εποχής του. Η εργατική τάξη δεν κήρυξε τη διαρκή επανάσταση στη Γερμανία του 1848' η Κομμούνα ηττήθηκε μέσα στην απομόνωση. Η επαναστατική θεωρία δεν μπορούσε επομένως να αποκτήσει την ολοκληρωμένη της υπόσταση. Το γεγονός ότι (ο Μαρξ) περιορίστηκε στο να την υπερασπίσει και να την αποσαφηνίσει μέσα στο διαχωρισμό της λογίας εργασίας, στο Βρετανικό Μουσείο, είχε σαν συνέπεια μια ανεπάρκεια μέσα στην ίδια τη θεωρία. Κι αυτές ακριβώς οι επιστημονικές δικαιολογίες που αφορούσαν το μέλλον της εξέλιξης της εργατικής τάξης και η οργανωτική πρακτική που απέρριε απ' αυτές τις δικαιολογίες, θα αποτελέσουν, σ' ένα πιο προχωρημένο στάδιο, εμπόδια για την προλεταριακή συνείδηση.

86

Κάθε θεωρητική ανεπάρκεια της ε π ι σ τ η μ ο ν ι κ ή ς υπεράσπισης της προλεταριακής επανάστασης μπορεί να αναχθεί, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή της έκθεσης, σε μια ταύτιση του προλεταριάτου με την αστική τάξη, α π ' τ η σ κ ο π ι ά τ η ς επαναστατικής κατάληψης της εξουσίας.

87

Η τάση θεμελίωσης μιας απόδειξης της επιστημονικής νομιμότητας της προλεταριακής εξουσίας με βάση τους α λ λ ε π ά λ λ η λ ο υ ς πειραματισμούς του παρελθόντος, συσκοτίζει απ' την εποχή του Μ α ν ι φ έ σ τ ο υ και μετά, την ιστορική σκέψη του Μαρξ, κάνοντάς τον να υποστηρίζει μια γ ρ α μ μ ι κ ή απεικόνιση της εξέλιξης των

τρόπων παραγωγής, γεννημένης απ' τους ταξικούς αγώνες οι οποίοι θα κατέληγαν κάθε φορά "σε έναν επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή στην αμοιβαία καταστροφή των εμπόλεμων τάξεων". Όμως μέσα στην ορατή πραγματικότητα της ιστορίας, με τον ίδιο τρόπο που "ο ασιατικός τρόπος παραγωγής" διατήρησε την ακινησία του παρόλες τις ταξικές συγκρούσεις — πράγμα που διαπίστωνε εξάλλου ο Μαρξ — έτσι ακριβώς οι εξεγέρσεις των δουλοπάροικων δε νίκησαν ποτέ τους φεουδάρχες, ούτε οι εξεγέρσεις των δούλων της Αρχαιότητας τους ελεύθερους πολίτες. Το γραμμικό σχήμα παραβλέπει αρχικά το γεγονός ότι η αστική τάξη είναι η μόνη επαναστατική τάξη που νίκησε μέχρι σήμερα, ενώ συγχρόνως είναι η μόνη για την οποία η οικονομική ανάπτυξη υπήρξε αιτία και αποτέλεσμα της κυριαρχίας της στην κοινωνία. Η ίδια απλούστευση οδήγησε τον Μαρξ να παραγνωρίσει τον οικονομικό ρόλο του Κράτους στη διαχείριση μιας ταξικής κοινωνίας. Αν η ανερχόμενη αστική τάξη φάνηκε να απελευθερώνει την οικονομία απ' το Κράτος, είναι μονάχα στο μέτρο που το παλιό Κράτος ταυτιζόταν με το όργανο μιας ταξικής καταπίεσης μέσα σε μια στατική οικονομία. Η αστική τάξη ανέπτυξε την αυτόνομη οικονομική της δύναμη στη μεσαιωνική περίοδο εξασθένισης του Κράτους, τη στιγμή του φεουδαλικού κατατεμαχισμού των εξισορροπημένων εξουσιών. Όμως το σύγχρονο Κράτος, που με το μερκαντιλισμό άρχισε να υποστηρίζει την ανάπτυξη της αστικής τάξης και έγινε τελικά το Κράτος της απ' την εποχή του οικονομικού φιλελευθερισμού, θ' αποκαλυφθεί αργότερα ότι είναι προικισμένο με μια κεντρική εξουσία μέσα στη σχεδιασμένη διαχείριση του οικονομικού προτσές. Ο Μαρξ, εντούτοις, μελετώντας το βοναπαρισμό — το πρότυπο αυτό της σύγχρονης κρατικής γραφειοκρατίας — είχε διείδει τη συγχώνευση κεφαλαίου και Κράτους, τη συγκρότηση μιας "εθνικής εξουσίας του κεφαλαίου πάνω στην εργασία και μιας δημόσιας δύναμης, οργανωμένης με σκοπό την κοινωνική υποδούλωση", όπου η αστική τάξη αρνείται κάθε ιστορική ζωή που δεν υποτάσσεται στην οικονομική ιστορία των πραγμάτων και προτιμάει "να καταδικαστεί στον ίδιο πολιτικό εκμηδενι-

σμό με τις άλλες τάξεις". Εδώ, τίθενται ήδη οι κοινωνικο-πολιτικές βάσεις του σύγχρονου θεάματος που, ορίζει αρνητικά το προλεταριάτο σαν μοναδικό διεκδικητή της ιστορικής ζωής.

88

Οι δυο μοναδικές τάξεις που αντιστοιχούν πραγματικά στη θεωρία του Μαρξ, οι δυο αμιγείς τάξεις στις οποίες οδηγεί κάθε ανάλυση μέσα στο Κεφάλαιο, η αστική τάξη και το προλεταριάτο, είναι επίσης οι δυο μοναδικές επαναστατικές τάξεις της ιστορίας, υπό διαφορετικές συνθήκες όμως: η αστική επανάσταση πραγματοποιήθηκε η προλεταριακή επανάσταση είναι ένα σχέδιο, γεννημένο στη βάση της προηγούμενης επανάστασης, αλλά ποιοτικά διαφορετικό. Παραγνωρίζοντας κανείς την πρωτοτυπία του ιστορικού ρόλου της αστικής τάξης, αποκρύπτει τη συγκεκριμένη πρωτοτυπία αυτού του προλεταριακού σχεδίου, που δεν μπορεί να πετύχει τίποτα, αν δε βάλει τη δική του υπογραφή κι αν δεν αναγνωρίσει την "απεραντοσύνη των καθηκόντων του". Η αστική τάξη ήρθε στην εξουσία γιατί είναι η τάξη της αναπτυσσόμενης οικονομίας. Το ίδιο το προλεταριάτο δεν μπορεί να γίνει εξουσία παρά μόνο αν γίνει η τάξη της συνειδήσης. Η ωρίμανση των παραγωγικών δυνάμεων δεν μπορεί να εγγυηθεί μια τέτοια εξουσία, ούτε καν διαμέσου της αυξανόμενης στέρησης ιδιοκτησίας που επιφέρει. Η γιακωβινική κατάληψη του Κράτους δεν μπορεί ν' αποτελέσει το όργανο μιας τέτοιας εξουσίας. Καμιά ιδεολογία δεν μπορεί να του χρησιμεύσει για να μεταμορφώσει τους μερικούς σκοπούς σε γενικούς, γιατί δεν μπορεί να διατηρήσει καμιά μερική αλήθεια που να του ανήκει πραγματικά.

89

Αν ο Μαρξ, σε μια ορισμένη περίοδο της συμμετοχής του στον αγώνα του προλεταριάτου, είχε εναποθέσει τόσες ελπίδες στην επιστημονική πρόβλεψη ώστε να δημιουργήσει τις διανοητικές βάσεις των ψευδαισθήσεων

του οικονομισμού, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι ο ίδιος δεν είχε υποκύψει σ' αυτές. Σ' ένα πολύ γνωστό γράμμα της 7 Δεκεμβρίου 1867, που συνόδευε ένα άρθρο όπου έκανε ο ίδιος κριτική στο "Κ ε φ ά λ α ι ο", άρθρο που ο Έγκελς θα δημοσίευε σαν προερχόμενο από έναν αντίπαλο, ο Μαρξ εκθέτει ξεκάθαρα τα όρια της επιστήμης του: "... Η υ π ο κ ε ι μ ε ν ι κ ή τάση του συγγραφέα (που του επέβαλε ίσως η πολιτική του τοποθέτηση και το παρελθόν του), δηλαδή, ο τρόπος με τον οποίο συλλαμβάνει και συνακόλουθα παρουσιάζει στους άλλους το έσχατο αποτέλεσμα του σύγχρονου κινήματος, της σύγχρονης κοινωνικής διαδικασίας, δεν έχει καμιά σχέση με την πραγματική του ανάλυση". Έτσι ο Μαρξ, καταγγέλλοντας ο ίδιος τα "μεροληπτικά συμπεράσματα" της αντικειμενικής του ανάλυσης, και με την ειρωνεία του "ίσως" όσον αφορά τις εξωεπιστημονικές επιλογές που του είχαν επιβληθεί, δείχνει συγχρόνως το μεθοδολογικό κλειδί της συγχώνευσης των δυο απόψεων.

Μέσα στον ίδιο τον ιστορικό αγώνα, πρέπει να πραγματοποιηθεί ο συγκερασμός της γνώσης και της δράσης, έτσι ώστε καθένας απ' τους δυο όρους να εναποθέτει στον άλλο την εγγύηση της αλήθειας του. Η συγκρότηση της προλεταριακής τάξης σε υποκείμενο, είναι η οργάνωση των επαναστατικών αγώνων και της κοινωνίας μέσα στην επαναστατική στιγμή: εκεί είναι που χρειάζεται να υπάρχουν οι πρακτικές συνθήκες της συνείδησης, μέσα στις οποίες η θεωρία της Πράξης επιβεβαιώνεται καθώς γίνεται πρακτική θεωρία. Κι όμως, αυτό το βασικό πρόβλημα της οργάνωσης, ήταν εκείνο που αντιμετωπίστηκε λιγότερο απ' την επαναστατική θεωρία, την εποχή όπου συγκροτούνταν το εργατικό κίνημα, δηλαδή, όταν αυτή η θεωρία διατηρούσε ακόμα τον ενιαίο χαρακτήρα που προερχόταν απ' τη σκέψη της ιστορίας (και τον οποίο είχε ακριβώς αναλάβει το καθήκον να αναπτύξει μέχρι μια ενιαία ιστορική πρακτική). Είναι αντίθετα ο τόπος της ασυνέπιας αυτής της θεω-

ρίας, που δέχεται την εκ νέου χρησιμοποίηση κρατικών κι ιεραρχικών μεθόδων πρακτικής, δανεισμένων απ' την αστική επανάσταση. Οι μορφές οργάνωσης του εργατικού κινήματος, που αναπτύχθηκαν στη βάση αυτής της απάρνησης της θεωρίας, έτειναν με τη σειρά τους να εμποδίσουν τη διατήρηση μιας ενιαίας θεωρίας, διασπώντας την σε διάφορες εξειδικευμένες και τμηματικές γνώσεις. Αυτή η ιδεολογική αλλοτρίωση της θεωρίας δεν μπορεί πια να αναγνωρίσει την πρακτική επαλήθευση της ενιαίας ιστορικής σκέψης που πρόδωσε, όταν μια τέτοια επαλήθευση αναδύεται μέσα απ' τον αυθόρμητο αγώνα των εργατών δεν μπορεί παρά να συμβάλλει στην κατάπνιξη της εκδήλωσης και της μνήμης της. Εντούτοις, αυτές οι ιστορικές μορφές που εμφανίστηκαν μέσα στον αγώνα, αποτελούν το πρακτικό περιβάλλον που έλειπε ακριβώς απ' τη θεωρία για να είναι αληθινή. Αποτελούν μια απαίτηση της θεωρίας που όμως δεν είχε εκφραστεί θεωρητικά. Το σ ο β ι έ τ δεν ήταν μια ανακάλυψη της θεωρίας. Και ήδη, η ανώτερη θεωρητική αλήθεια της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων ήταν η ίδια της η ύπαρξη στην πράξη.

Οι πρώτες επιτυχίες του αγώνα της Διεθνούς την οδηγούσαν στην απελευθέρωση απ' τις συγκεχυμένες επιρροές της κυρίαρχης ιδεολογίας που επιβίωναν μέσα της. Όμως η ήττα και η καταστολή που σύντομα αντιμετώπισε, είχαν σαν αποτέλεσμα να περάσει σε πρώτο πλάνο μια σύγκρουση ανάμεσα σε δυο αντιλήψεις της προλεταριακής επανάστασης που κι οι δυο εμπεριείχαν μια εξουσιαστική διάσταση η οποία εγκατέλειπε τη συνειδητή αυτοχειραφέτηση της τάξης. Πράγματι, η ασυμφιλίωτη διαμάχη μεταξύ μαρξιστών και μπακουινιστών ήταν διττή: αφορούσε την εξουσία στην επαναστατική κοινωνία και, ταυτόχρονα, την παρούσα οργάνωση του κινήματος, περνώντας δε απ' τη μια μεριά στην άλλη, οι θέσεις των αντιπάλων αναιρούνταν. Ο Μπακούνιν καταπολεμούσε την ψευδαίσθηση μιας κατάργησης των τάξεων, διαμέσου της αυταρχικής χρήσης της κρατικής εξουσίας, προβλέπο-

ντας την ανασύσταση μιας κυρίαρχης γραφειοκρατικής τάξης και τη δικτατορία των πιο ειδημόνων ή όσων θα είχαν μια τέτοια φήμη. Ο Μαρξ, που πίστευε ότι μια ωρίμανση, αδιαχώριστη από τις οικονομικές αντιφάσεις και τη δημοκρατική αγωγή των εργατών, θα περιόριζε το ρόλο ενός προλεταριακού Κράτους σ' ένα απλό (μεταβατικό) στάδιο νομιμοποίησης των νέων κοινωνικών σχέσεων που θα επιβάλλονταν αντικειμενικά, κατηγορούσε, στο πρόσωπο του Μπακούνιν και των οπαδών του, τον εξουσιαστισμό μιας συνωμοτικής ελίτ, που έθεσε θρασυτάτα τον εαυτό της πάνω απ' τη Διεθνή και συνέλαβε το εξωφρενικό σχέδιο να επιβάλλει στην κοινωνία την ανεύθυνη δικτατορία των πιο επαναστατών ή όσων θα αυτοαποκαλούνταν έτσι. Ο Μπακούνιν, πράγματι, στρατολογούσε τους οπαδούς του στη βάση μιας τέτοιας προοπτικής: "Αόρατοι καπετάνιοι στο μέσον της λαϊκής τρικυμίας, οφείλουμε να τη διευθύνουμε, όχι με μια ορατή εξουσία, αλλά με τη συλλογική δικτατορία όλων των συμμαχών. Δικτατορία χωρίς στέμμα, χωρίς τίτλο, χωρίς επίσημο δίκαιο, και τόσο πιο παντοδύναμη όσο δε θάχει κανένα απ' τα φανερά χαρακτηριστικά της εξουσίας". Έτσι ήρθαν αντιμέτωπες δυο ιδέες της εργατικής επανάστασης που καθεμιά τους εμπεριείχε μια επιμέρους αληθινή κριτική, που είχαν όμως χάσει την ενότητα της ιστορικής σκέψης και που ανηγορεύτηκαν οι ίδιες σε ιδεολογικές αυθεντίες. Πανίσχυρες οργανώσεις, όπως η γερμανική σοσιαλδημοκρατία και η Ιβηρική Αναρχική Ομοσπονδία υπηρέτησαν πιστά τη μια ή την άλλη απ' αυτές τις ιδεολογίες, και παντού το αποτέλεσμα υπήρξε πολύ διαφορετικό απ' το επιθυμητό.

Το γεγονός ότι θεωρεί το σκοπό της προλεταριακής επανάστασης σαν άμεσα παρόντα, συνιστά ταυτόχρονα το μεγαλείο και την αδυναμία του πραγματικού αναρχικού αγώνα (γιατί στις ατομικιστικές του παραλλαγές, οι βλέψεις του αναρχισμού παραμένουν γελοίες). Απ' την ιστορική σκέψη των σύγχρονων ταξικών αγώνων, ο κολλε-

κτιβιστικός αναρχισμός κρατάει μόνο το συμπέρασμα, και η απόλυτη ανάγκη του αυτού του συμπεράσματος, εκφράζεται επίσης μέσα στη συνειδητή του περιφρόνηση της μεθόδου. Έτσι η κριτική του του πολιτικού αγώνα παρέμεινε αφηρημένη, ενώ η εκλογή του του οικονομικού αγώνα επιβεβαιώνεται μόνο σε συνάρτηση με την ψευδαίσθηση μιας οριστικής λύσης που θα βρεθεί μονομιάς σ' αυτό το πεδίο, τη μέρα της γενικής απεργίας ή της εξέγερσης. Οι αναρχικοί έχουν να πρ α γ μ α τ ώ σ ο υ ν έ ν α ι δ ε ώ δ ε ς. Ο αναρχισμός είναι η άρνηση του Κράτους και των τάξεων, δηλαδή, των ιδίων των κοινωνικών συνθηκών της διαχωρισμένης ιδεολογίας, που παραμένει ακόμα ιδεολογική. Η ιδεολογία της απόλυτης ελευθερίας εξισώνει τα πάντα και αποκλείει κάθε ιδέα περί ιστορικού κακού. Αυτή η άποψη της συγχώνευσης όλων των επιμέρους απαιτήσεων, έκανε τον αναρχισμό άξιο να εκπροσωπεί την άρνηση των υφιστάμενων για το σύνολο της ζωής συνθηκών κι όχι την άρνηση που περιορίζεται σε μια επιμέρους κριτική εξειδίκευση. Όμως αυτή η συγχώνευση, θεωρημένη απόλυτα, σύμφωνα με την ατομική ιδιοτροπία, πριν απ' την ουσιαστική πραγμάτωσή της, καταδίκασε επίσης τον αναρχισμό σε μια έλλειψη συνοχής που τόσο εύκολα διαπιστώνεται. Ο αναρχισμός δεν μπορεί παρά να επαναλαμβάνει και να ρισκάρει εκ νέου σε κάθε αγώνα το ίδιο απλοϊκό γενικό συμπέρασμα, γιατί αυτό το αρχικό συμπέρασμα ήταν, ανέκαθεν, ταυτισμένο με τη συνολική κατάληξη του κινήματος. Ο Μπακούνιν έγραφε, λοιπόν, το 1873, όταν εγκατέλειπε τη Γιουρασιανή Ομοσπονδία: "Στα τελευταία εννιά χρόνια αναπτύξαμε μέσα στη Διεθνή περισσότερες ιδέες απ' όσες χρειάζονται για να σωθεί ο κόσμος, λες κι οι ιδέες από μόνες τους θα μπορούσαν να τον σώσουν, και προκαλώ οποιονδήποτε να επινοήσει έστω και μια καινούργια. Πέρασε πια ο καιρός των ιδεών κι ήρθε ο καιρός των γεγονότων και των πράξεων". Χωρίς αμφιβολία, αυτή η αντίληψη διατηρεί απ' την ιστορική σκέψη του προλεταριάτου τη βεβαιότητα ότι οι ιδέες πρέπει να γίνουν πρακτικές, αλλά εγκαταλείπει το ιστορικό πεδίο, υποθέτοντας ότι έχουν ήδη βρεθεί και δε θ' αλλάξουν πια, οι κατάλληλες μορφές αυτού του περάσματος στην πρακτική.

Οι αναρχικοί, που διακρίνονται ξεκάθαρα απ' το υπόλοιπο εργατικό κίνημα εξαιτίας των ιδεολογικών τους πεποιθήσεων, αναπαράγουν μεταξύ τους αυτό το διαχωρισμό ειδικοτήτων, προσφέροντας ένα ευνοϊκό έδαφος για την άτυπη κυριαρχία, μέσα σε κάθε αναρχική οργάνωση, των προπαγανδιστών και τιμητών της ίδιας τους της ιδεολογίας, ειδικών που είναι, κατά γενικό κανόνα, τόσο πιο μέτριοι όσο η διανοητική τους δραστηριότητα αποσκοπεί, κυρίως, στην επανάληψη ορισμένων οριστικών αληθειών. Ο ιδεολογικός σεβασμός της ομοφωνίας των αποφάσεων, ευνόησε περισσότερο, μέσα στην ίδια την οργάνωση, την ανεξέλεγκτη εξουσία ειδικών της ελευθερίας. Κι ο επαναστατικός αναρχισμός προσμένει απ' τον απελευθερωμένο λαό μια παρόμοια ομοφωνία, που θα επιτυγχάνεται με τα ίδια μέσα. Εξάλλου, η άρνηση να πάρουν υπόψη τη διαφορά των συνθηκών μεταξύ μιας μειονότητας ενωμένης μέσα στο σημερινό αγώνα και της κοινωνίας των ελεύθερων ατόμων, τροφοδότησε ένα συνεχή διαχωρισμό των αναρχικών τη στιγμή της κοινής απόφασης, όπως δείχνει το παράδειγμα μιας πληθώρας αναρχικών εξεγέρσεων στην Ισπανία που περιορίστηκαν και συντρίφτηκαν σε τοπική κλίμακα.

Η ψευδαίσθηση που συντηρήθηκε, με μικρότερη ή μεγαλύτερη σαφήνεια, μέσα στον αυθεντικό αναρχισμό, συνίσταται στην πεποίθηση μιας διαρκώς επικείμενης επανάστασης που θα πρέπει να δικαιώσει την ιδεολογία και τον πρακτικό τρόπο οργάνωσης που πηγάζει απ' αυτήν, ολοκληρωνόμενη αυτοστιγμεί. Ο αναρχισμός ηγήθηκε πραγματικά, το 1936, μιας κοινωνικής επανάστασης και της πιο προχωρημένης απόπειρας εγκαθίδρυσης μιας προλεταριακής εξουσίας που υπήρξε ποτέ. Και σ' αυτή την κατάσταση ακόμα, πρέπει να σημειωθεί ότι, αφενός, το σύνθημα για μια γενική εξέγερση επιβλήθηκε απ' την ανταρσία του στρατού. Αφετέρου, στο μέτρο που η επανάσταση δεν είχε

ολοκληρωθεί μέσα στις πρώτες μέρες, εξαιτίας της ύπαρξης μιας φρανκικής εξουσίας στη μισή χώρα, που είχε ισχυρή υποστήριξη απ' το εξωτερικό, ενώ το υπόλοιπο διεθνές προλεταριακό κίνημα είχε ήδη ηττηθεί, και εξαιτίας της επιβίωσης αστικών δυνάμεων ή άλλων κρατιστικών εργατικών κομμάτων μέσα στο Δημοκρατικό στρατόπεδο, το οργανωμένο αναρχικό κίνημα αποδείχτηκε ανίκανο να επεκτείνει τις μισονικές της επανάστασης ή έστω μόνο να τις υπερασπίσει. Οι αναγνωρισμένοι αρχηγοί του έγιναν υπουργοί και όμηροι του αστικού Κράτους, που κατέστρεψε την επανάσταση για να χάσει τον εμφύλιο πόλεμο.

Ο "ορθόδοξος μαρξισμός" της Β' Διεθνούς είναι η επισημονική ιδεολογία της σοσιαλιστικής επανάστασης που ταυτίζει όλη την αλήθεια της με το αντικειμενικό προτσές της οικονομίας, καθώς και με την πρόοδο της αναγνώρισης αυτής της αναγκαιότητας απ' την εργατική τάξη που εκπαιδεύεται απ' την οργάνωση. Αυτή η ιδεολογία ανανεώνει την εμπιστοσύνη της στην υποδειγματική παιδαγωγική αγωγή που είχε χαρακτηρίσει τον ουτοπικό σοσιαλισμό, σε συνδυασμό όμως με μια θεωρητική αναφορά στην πορεία της ιστορίας. Κι όμως μια τέτοια στάση έχει χάσει τόσο τη χεγκελιανή διάσταση μιας καθολικής ιστορίας, όσο και την αναλλοίωτη εικόνα της παρούσας ολότητας που συναντάμε στην ουτοπιστική κριτική (σ' έναν ανώτερο βαθμό στον Φουριέ). Από μια τέτοια επιστημονική στάση — που δεν μπορούσε να κάνει τίποτα περισσότερο απ' το να λανσάρει εκ νέου με συμμετρικό τρόπο ηθικές επιλογές — προέρχονται οι μωρολογίες του Χίλφερντιγκ, όταν διευκρινίζει ότι η αναγνώριση της αναγκαιότητας του σοσιαλισμού δεν προσφέρει καμιά "ένδειξη ως προς την πρακτική στάση που πρέπει να υιοθετηθεί. Γιατί άλλο πράγμα είναι ν' αναγνωρίζεις μια αναγκαιότητα κι άλλο να τεθείς στην υπηρεσία αυτής της αναγκαιότητας" ("Χρηματιστικό Κεφάλαιο"). Όσοι παραγνώρισαν το γεγονός ότι, για τον Μαρξ και το επαναστατικό προλεταριάτο, η ενιαία σκέψη της ιστορίας δε διαχωριζόταν διό-

λου απ' την πρακτική στάση που πρέπει να υιοθετηθεί, έμελλε να γίνουν, φυσιολογικά, θύματα της πρακτικής που είχαν ταυτόχρονα υιοθετήσει.

96

Η ιδεολογία της σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης, την υπέτασσε στην εξουσία των "προφεσώρων" που εκπαιδευαν την εργατική τάξη και η μορφή οργάνωσης που υιοθετήθηκε, ήταν ανάλογη μ' αυτή την παθητική μαθητεία. Η συμμετοχή των σοσιαλιστών της Β' Διεθνούς στους πολιτικούς και οικονομικούς αγώνες, ήταν βέβαια συγκεκριμένα, αλλά βαθύτατα μη-κριτική. Πραγματοποιούνταν στ' όνομα της επαναστατικής ψευδαίσθησης, σύμφωνα με μια έκδηλα ρεφορμιστική πρακτική. Έτσι η επαναστατική ιδεολογία έμελλε να συντριβεί απ' την ίδια την επιτυχία των φορέων της. Η ξεχωριστή θέση των βουλευτών και των δημοσιογράφων μέσα στο κίνημα, οδηγούσε στον αστικό τρόπο ζωής εκείνους που είχαν ήδη στρατολογηθεί ανάμεσα στους αστούς διανοούμενους. Η συνδικαλιστική γραφειοκρατία διόριζε μεσίτες της εργατικής δύναμης, που σαν εμπόρευμα έπρεπε να πωληθεί στη σωστή τιμή της, εκείνους ακριβώς που είχαν στρατολογηθεί μέσα απ' τους αγώνες του βιομηχανικού προλεταριάτου κι είχαν (εκ των υστέρων) αποκοπεί απ' αυτό. Για να διατηρήσει η δραστηριότητα όλων αυτών μια επίφαση επαναστατικότητας, χρειάστηκε να φανεί προς στιγμήν ότι ο καπιταλισμός ήταν ανίκανος να ανεχτεί, σε οικονομικό επίπεδο, αυτό το ρεφορμισμό που ανεχόταν σε πολιτικό επίπεδο, στη νόμιμη δράση τους. Αυτή την ασυμβίβαστη σχέση εξασφάλιζε η επιστήμη τους και διέψευδε η ιστορία κάθε στιγμή.

97

Αυτή την αντίφαση, την πραγματικότητα της οποίας ο Μπερνστάιν, επειδή ήταν ο σοσιαλδημοκράτης ο πιο απομακρυσμένος απ' την πολιτική ιδεολογία κι ο πιο ειλικρινά αφοσιωμένος στη μεθοδολογία της αστικής επιστήμης, είχε την τιμιότητα να θελήσει να φανερώσει — και που το ρε-

76

φορμιστικό κίνημα των άγγλων εργατών, στερημένο επαναστατικής ιδεολογίας, είχε επίσης φανερώσει — έμελλε, εντούτοις, να αποδειχτεί αναμφισβήτητα απ' την ίδια την ιστορική εξέλιξη. Ο Μπερνστάιν, αν και κατά τ' άλλα ήταν γεμάτος ψευδαισθήσεις, είχε, ωστόσο, αρνηθεί το ότι μια κρίση της καπιταλιστικής παραγωγής θαρχόταν, ως εκ θαύματος, να κινητοποιήσει τους σοσιαλιστές, που θάβελαν να κληρονομήσουν την επανάσταση μόνο με μια τέτοια νόμιμη ιεροτελεστία. Το ρεύμα της βαθιάς κοινωνικής αναταραχής που εμφανίστηκε συγχρόνως με τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, αν και υπήρξε γόνιμο από πλευράς συνειδητοποίησης, απέδειξε σε δυο περιπτώσεις ότι η σοσιαλδημοκρατική ιεραρχία δεν είχε εκπαιδεύσει επαναστατικά, δεν είχε διόλου μεταμορφώσει σε θεωρητικό ύς τους γερμανούς εργάτες: πρώτα, όταν η συντριπτική πλειοψηφία του κόμματος προσχώρησε στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και, στη συνέχεια όταν, μέσα στην ήττα, συνέτριψε τους επαναστάτες σπαρτακιστές. Ο πρώην εργάτης Έμπερτ πίστευε ακόμα στην αμαρτία, αφού ομολογούσε ότι μισεί την επανάσταση "σαν την αμαρτία". Κι ο ηγέτης αυτός αποδείχτηκε άξιος πρόδρομος της σοσιαλιστικής αντιστροφής, η οποία έμελλε λίγο αργότερα να αντισταχεί σαν απόλυτος εχθρός στο προλεταριάτο της Ρωσίας και άλλων χωρών, εκφράζοντας ως εξής το ακριβές πρόγραμμα αυτής της νέας αλλοτρίωσης: "Σοσιαλισμός σημαίνει να δουλεύεις πολύ".

98

Ο Λένιν, σαν μαρξιστής στοχαστής, δεν υπήρξε παρά ένας πιστός και συνεπής καουτσκιστής που εμφάρμοσε την επαναστατική ιδεολογία αυτού του "ορθόδοξου μαρξισμού" στις ρώσικες συνθήκες, οι οποίες δεν επέτρεπαν τη ρεφορμιστική πρακτική που αντίθετα, ακολουθούσε η Β' Διεθνής. Η εξωτερική διεύθυνση του προλεταριάτου, δρώντας διαμέσου ενός παράνομου, πειθαρχημένου κόμματος, υποταγμένου στους διανοούμενους που έγιναν "επαγγελματίες επαναστάτες", συνιστά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ένα επάγγελμα που δε θέλει

77

να συνθηκολογήσει με κανένα άλλο διευθυντικό επάγγελμα της καπιταλιστικής κοινωνίας (καθώς εξάλλου το τσαρικό πολιτικό καθεστώς ήταν ανίκανο να προβεί σ' ένα τέτοιο άνοιγμα που η βάση του είναι ένα προχωρημένο στάδιο της εξουσίας της αστικής τάξης). Επομένως, γίνεται το επάγγελμα της απολυτής διευθυνσης της κοινωνίας.

99

Ο εξουσιαστικός ιδεολογικός ριζοσπαστισμός των μπολσεβίκων, εξαπλώθηκε σε παγκόσμια κλίμακα με τον πόλεμο και την κατάρρευση της διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας μπροστά στον πόλεμο. Το αιματοβαμμένο τέλος των δημοκρατικών ψευδαισθήσεων του εργατικού κινήματος, έκανε όλο τον κόσμο μια Ρωσία, κι ο μπολσεβικισμός, κυριαρχώντας στην πρώτη επαναστατική ρήξη που γέννησε αυτή η εποχή κρίσης, πρόσφερε στο προλεταριάτο όλων των χωρών το ιεραρχικό και ιδεολογικό του μοντέλο, για να "μιλάει ρώσικα" στην άρχουσα τάξη. Ο Λένιν δεν κατηγόρησε το μαρξισμό της Β' Διεθνούς ότι ήταν μια επαναστατική ιδεολογία, αλλά ότι έπαψε να είναι τέτοια.

100

Η ίδια ιστορική στιγμή όπου ο μπολσεβικισμός θριάμβευσε για λογαριασμό του στη Ρωσία κι η σοσιαλδημοκρατία αγωνιζόταν νικηφόρα υπέρ του παλαιού κόσμου, σημαδεύει την ολοκληρωμένη γένεση μιας τάξης πραγμάτων που βρίσκεται στο κέντρο της κυριαρχίας του σύγχρονου θεάματος: η εργατική συντηρητική επαναστατική ήρθε σε ριζική αντίθεση με την εργατική τάξη.

101

"Σ' όλες τις προηγούμενες επαναστάσεις", έγραφε η Ρόζα Λούξεμπουργκ στην "*Rote Fahne*" της 21 Δεκεμβρίου 1918, "οι αντίπαλοι συγκρούονταν με ακάλυπτο

πρόσωπο: τάξη εναντίον τάξης, πρόγραμμα εναντίον προγράμματος. Στην τωρινή επανάσταση, οι στρατιές που προστατεύουν την παλιά τάξη πραγμάτων δεν επεμβαίνουν πια κάτω απ' το λάβαρο των διευθυντικών τάξεων, αλλά κάτω απ' τη σημαία ενός "σοσιαλδημοκρατικού κόμματος". Αν το βασικό ερώτημα της επανάστασης είχε τεθεί ανοιχτά και τίμια: καπιταλισμός ή σοσιαλισμός, η μεγάλη μάζα του προλεταριάτου δε θα είχε σήμερα καμιά αμφιβολία, κανένα δισταγμό." Έτσι λίγες μέρες πριν την καταστροφή του, το ριζοσπαστικό ρεύμα του γερμανικού προλεταριάτου ανακάλυπτε το μυστικό των νέων συνθηκών που είχε δημιουργήσει όλο το προηγούμενο προτσές (στο οποίο η εργατική αντιπροσώπευση είχε συμβάλλει κατά πολύ): τη θεαματική οργάνωση της υπεράσπισης της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, την κοινωνική κυριαρχία της φαινομενικότητας, όπου κανένα βασικό ερώτημα δεν μπορεί πια να τεθεί "ανοιχτά και τίμια". Η επαναστατική αντιπροσώπευση του προλεταριάτου σ' αυτό το στάδιο, αποτέλεσε συγχρόνως τον κύριο παράγοντα και το βασικό αποτέλεσμα της γενικής πλαστοποίησης της κοινωνίας.

102

Η οργάνωση του προλεταριάτου, σύμφωνα με το μπολσεβίκικο μοντέλο που γεννήθηκε απ' τη ρώσικη καθυστέρηση και απ' την παραίτηση του εργατικού κινήματος των αναπτυγμένων χωρών απ' τον επαναστατικό αγώνα, συνάντησε, επίσης, μέσα στη ρώσικη καθυστέρηση όλες τις συνθήκες που οδηγούσαν αυτή τη μορφή οργάνωσης στην αντεπαναστατική αντιστροφή, που περιέκλεινε ασυνείδητα μέσα στο αρχικό της σπέρμα και η συνεχής υποχώρηση της πλειοψηφίας του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος μπροστά στο "ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα", της περιόδου 1918-1920, που περιέκλειε τη βίαιη καταστροφή της ριζοσπαστικής του μειοψηφίας, ευνόησε την πλήρη ανάπτυξη αυτού του προτσές και άφησε το ψεύτικο αποτέλεσμά του να επιβεβαιωθεί σ' όλο τον κόσμο σαν η μόνη προλεταριακή λύση. Η κατάληψη του κρατικού μονοπώλιου της αντιπροσώπευσης και της υπεράσπισης

της εξουσίας των εργατών, που δικαίωσε το μπολσεβίκικο κόμμα, το έκανε να γίνει αυτό που ήταν: το κόμμα των ιδιοκτητών του προλεταριάτου που καταργεί στην ουσία τις προηγούμενες μορφές ιδιοκτησίας.

103

Όλες οι συνθήκες της καταστροφής του τσαρισμού, που είχαν εξεταστεί μέσα στην 20ετή, πάντα άκαρπη, θεωρητική διαμάχη των διάφορων τάσεων της ρώσικης σοσιαλδημοκρατίας — αδυναμία της αστικής τάξης, σπουδαιότητα της αγροτικής πλειοψηφίας, αποφασιστικός ρόλος ενός συγκεντρωμένου και αγωνιστικού προλεταριάτου, που αντιπροσώπευε όμως μια μικρή μειοψηφία του πληθυσμού της χώρας — εκπληρώθηκαν, τελικά, στην πράξη, διαμέσου ενός δεδομένου που απουσίαζε απ' τις υποθέσεις: η επαναστατική γραφειοκρατία, που διεύθυνε το προλεταριάτο, καταλαμβάνοντας το Κράτος, χάρισε στην κοινωνία μια νέα ταξική κυριαρχία. Η καθαρά αστική επανάσταση ήταν αδύνατη· η “δημοκρατική δικτατορία εργατών και αγροτών” δεν είχε κανένα νόημα· η προλεταριακή εξουσία των σοβιέτ δεν μπορούσε να υπερασπίσει τον εαυτό της ενάντια στην τάξη των αγροτών ιδιοκτητών, στην εθνική και διεθνή λευκή αντίδραση και, ταυτόχρονα, ενάντια στην ίδια της την αντιπροσώπευση που είχε εξωτερικευτεί και αλλοτριωθεί σε εργατικό κόμμα απόλυτων κύριων του Κράτους, της οικονομίας, της έκφρασης, και πολύ σύντομα της σκέψης. Η θεωρία της διαρκούς επανάστασης των Τρότσκι και Πάρβους, στην οποία προσχώρησε, ουσιαστικά, ο Λένιν τον Απρίλιο του 1917, ήταν η μόνη που μπορούσε να επαληθευτεί για τις καθυστερημένες χώρες, εν όψει της κοινωνικής ανάπτυξης της αστικής τάξης, αλλά μόνο μετά την εισαγωγή εκείνου του άγνωστου παράγοντα, που ήταν η ταξική εξουσία της γραφειοκρατίας. Η συγκέντρωση της δικτατορίας στα χέρια της υπέρτατης αντιπροσώπευσης της ιδεολογίας, υποστηρίχτηκε με τη μεγαλύτερη συνέπεια απ' τον Λένιν μέσα στις πολυάριθμες διαμάχες της μπολσεβίκικης ηγεσίας. Ο Λένιν είχε πάντο-

τε δίκιο ενάντια στους αντιπάλους του, επειδή ακριβώς υποστήριζε τη λύση που ερχόταν σαν συνέπεια των προηγούμενων επιλογών της απόλυτης μειοψηφικής εξουσίας: τη δημοκρατία, δηλαδή, που είχαν αρνηθεί κ ρ α τ ι κ ά στους αγρότες, έπρεπε να την αρνηθούν και στους εργάτες, πράγμα που οδηγούσε στο να την αρνηθούν και στους κομμουνιστές ιθύνοντες των συνδικάτων και σ' όλο το κόμμα και τελικά, μέχρι και στην κορυφή της κομματικής ιεραρχίας. Στο 10ο Συνέδριο, τη στιγμή που το σοβιέτ της Κρονστάνδης είχε καταλυθεί με τα όπλα κι είχε ταφεί μέσα στη συκοφαντία, ο Λένιν καταφερόμενος ενάντια στους αριστεριστές γραφειοκράτες που είχαν συσπειρωθεί στην “Εργατική Αντιπολίτευση”, κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα που τη λογική του θα επέκτεινε ο Στάλιν ως την πλήρη διαίρεση του κόσμου: “Εδώ, ή εκεί μ' ένα τουφέκι, αλλά όχι με την αντιπολίτευση... Βαρεθήκαμε πια την αντιπολίτευση.”

104

Η γραφειοκρατία, απομένοντας μοναδικός ιδιοκτήτης ενός Κ ρ α τ ι κ ο ύ κ α π ι τ α λ ι σ μ ο ύ, εξασφάλισε πρώτα την εξουσία της στο εσωτερικό, με μια εφήμερη συμμαχία με την αγροτιά, στα πλαίσια της “Νέας Οικονομικής Πολιτικής” μετά την Κρονστάνδη. Στο εξωτερικό, υπερασπίστηκε την εξουσία της χρησιμοποιώντας τους στρατευμένους στα γραφειοκρατικά κόμματα της Γ' Διεθνούς εργάτες σαν εφεδρική δύναμη της ρώσικης διπλωματίας, για να σαμποτάρει κάθε επαναστατικό κίνημα και να υποστηρίξει αστικές κυβερνήσεις, στη συμπαράσταση των οποίων μπορούσε να υπολογίζει σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής (την εξουσία του Κουομιντάγκ στην Κίνα του 1925-27, το Λαϊκό Μέτωπο στην Ισπανία και τη Γαλλία κλπ.). Αλλά η γραφειοκρατική κοινωνία έπρεπε να συνεχίσει την ολοκλήρωσή της με την τρομοκρατία που άσκησε στην αγροτιά, για να πραγματοποιηθεί η πιο βίαιη πρωταρχική καπιταλιστική συσσώρευση της ιστορίας. Αυτή η εκβιομηχάνιση της σταλινικής εποχής, αποκαλύπτει την έσχατη αλήθεια της γ ρ α φ ε ι ο κ ρ α τ ι α ς: είναι η διαίχιση της εξουσίας της οικονομίας, η διάσωση του ου-

σιαστικού στοιχείου της εμπορευματικής κοινωνίας που συντηρεί την εργασία-εμπόρευμα. Είναι η απόδειξη της ανεξάρτητης οικονομίας που κυριαρχεί στην κοινωνία σε σημείο που να αναπαράγει για λογαριασμό της την ταξική κυριαρχία που της είναι απαραίτητη: πράγμα που σημαίνει ότι η αστική τάξη δημιούργησε μια αυτόνομη δύναμη που, όσο διαρκεί η αυτονομία αυτή, μπορεί να καταλήξει να μη χρειάζεται μια αστική τάξη. Η ολοκληρωτική γραφειοκρατία δεν είναι "η τελευταία ιδιοκτήτρια τάξη της ιστορίας" όπως το εννοεί ο Μπρούνο Ρίτσι, αλλά μονάχα ένα υποκατάστατο της κυρίαρχης τάξης της εμπορευματικής οικονομίας. Η φθίνουσα καπιταλιστική ιδιωτική ιδιοκτησία αντικαταστάθηκε από ένα απλοποιημένο, λιγότερο ποικιλόμορφο υποπροϊόν, συγκεντρωμένο σε συλλογική ιδιοκτησία της γραφειοκρατικής τάξης. Αυτή η υποανάπτυκτη μορφή ταξικής κυριαρχίας, αποτελεί επίσης την έκφραση της οικονομικής υποανάπτυξης και η μόνη της προοπτική είναι να αναπληρώσει την καθυστέρηση αυτής της ανάπτυξης σε ορισμένες περιοχές του κόσμου. Το εργατικό κόμμα, οργανωμένο σύμφωνα με το αστικό μοντέλο του διαχωρισμού, πρόσφερε το ιεραρχικό-κρατικό πλαίσιο σ' αυτή τη συμπληρωματική έκδοση της κυρίαρχης τάξης. Ο Άντον Τσίλιγκα σημείωνε, σε μια φυλακή του Στάλιν, ότι "τα τεχνικά οργανωτικά ζητήματα αποδείχτηκαν κοινωνικά ζητήματα" ("Ο Λένιν και η Επαναστάση").

105

Η επαναστατική ιδεολογία, η συνοχή του διαχωρισμού (της οποίας ο λενινισμός αποτελεί την ανώτερη βολονταριστική προσπάθεια), κατέχοντας τη διαχείριση μιας πραγματικότητας που την απωθεί, θα επιστρέψει, με το σταλινισμό, στην αλήθεια της μέσα στην έλλειψη συνοχής. Από τη στιγμή αυτή η ιδεολογία δεν είναι πια ένα όπλο, αλλά ένας σκοπός. Το ψέμα που δεν αντικρούεται πια, γίνεται τρέλα. Τόσο η πραγματικότητα όσο και ο σκοπός εξαφανίζονται μέσα στην ολοκληρωτική ιδεολογική διακήρυξη: ό,τι λέει, εί-

ναι αυτό που υπάρχει. Πρόκειται για έναν τοπικό πρωτογονισμό του θεάματος, του οποίου όμως ο ρόλος είναι ουσιαστικός μέσα στην ανάπτυξη του παγκόσμιου θεάματος. Η ιδεολογία που υλοποιείται εδώ, δε μετασχηματίζει οικονομικά τον κόσμο, όπως ο καπιταλισμός που έχει φθάσει στο στάδιο της αφθονίας του μετασχηματίζει μόνο την αντιστάση διαμέσου της αστυνομίας.

106

Η ιδεολογικο-ολοκληρωτική τάξη στην εξουσία είναι η εξουσία ενός ανεστραμμένου κόσμου: όσο πιο ισχυρή είναι τόσο διαβεβαιώνει ότι δεν υπάρχει κι η δύναμή της της χρησιμεύει πρώτα απ' όλα για να επιβεβαιώνει την ανυπαρξία της. Είναι μετριόφρων μόνο σ' αυτό το σημείο, γιατί η επίσημη ανυπαρξία της πρέπει επίσης να συμπίπτει με το ανώτερο στάδιο της ιστορικής εξέλιξης που θα οφείλεται συγχρόνως στην αλάθητη καθοδήγησή της. Εξαπλωμένη παντού, η γραφειοκρατία πρέπει να είναι για τη συνείδηση, η αόρατη τάξη, με τέτοιο τρόπο που όλη η κοινωνική ζωή οδηγείται στην παράνοια. Η κοινωνική οργάνωση του απόλυτου ψέματος απορρέει απ' αυτή τη θεμελιώδη αντίφαση.

107

Ο σταλινισμός υπήρξε η βασιλεία του τρόμου ακόμα και μέσα στην ίδια τη γραφειοκρατική τάξη. Η τρομοκρατία που θεμελιώνει την εξουσία αυτής της τάξης, πρέπει να πλήξει, επίσης, κι αυτή την τάξη, γιατί δεν έχει καμιά νομική εγγύηση, καμιά αναγνωρισμένη, σαν ιδιοκτήτρια τάξη, υπόσταση, που θα μπορούσε να την επεκτείνει και σε καθένα απ' τα μέλη της. Η πραγματική της ιδιοκτησία αποκρύπτεται και έγινε ιδιοκτήτρια μόνο διαμέσου της ψευδούς συνείδησης. Η ψευδής συνείδηση συντηρεί την απόλυτη εξουσία της, μόνο διαμέσου του απόλυτου τρόμου όπου κάθε αληθινό κίνητρο καταλήγει να εξαφανιστεί. Τα μέλη της γραφειοκρατικής τάξης στην εξουσία δεν έχουν δικαίωμα κυριότητας πάνω στην κοινωνία, παρά μόνο συλ-

λογικά σαν συμμετοχοί σ' ένα θεμελιώδες ψέμα: πρέπει να υποδύονται το ρόλο του προλεταριάτου που διευθύνει μια σοσιαλιστική κοινωνία· πρέπει να είναι οι ηθοποιοί που παρμένουν πιστοί στο κείμενο της ιδεολογικής απάτης. Όμως η πραγματική συμμετοχή σ' αυτό το ψεύτικο είναι, χρειάζεται κι αυτή ν' αναγνωριστεί σαν μια αληθινή συμμετοχή. Κανένας γραφειοκράτης δεν μπορεί να υποστηρίξει ατομικά το δικαίωμά του στην εξουσία, αφού για ν' αποδείξει ότι είναι ένας σοσιαλιστής προλετάριος, θα έπρεπε να εμφανίζεται σαν το αντίθετο ενός γραφειοκράτη και το ν' αποδείξει ότι είναι ένας γραφειοκράτης είναι αδύνατο, εφόσον η επίσημη αλήθεια της γραφειοκρατίας είναι η ανυπαρξία της. Έτσι κάθε γραφειοκράτης είναι απόλυτα εξαρτημένος από μια κεντρική εγγύηση της ιδεολογίας, που αναγνωρίζει ένα δικαίωμα συλλογικής συμμετοχής στη "σοσιαλιστική εξουσία" της όλων των γραφειοκρατών που δεν εξολοθρεύει. Αν όλοι οι γραφειοκράτες αποφασίζουν από κοινού για όλα, η συνοχή της ίδιας τους της τάξης δεν μπορεί να εξασφαλιστεί παρά μόνο διαμέσου της συγκέντρωσης της τρομοκρατικής τους εξουσίας σ' ένα μόνο πρόσωπο. Σ' αυτό το πρόσωπο, συγκεντρώνεται η μόνη πρακτική αλήθεια του ψέματος στην εξουσία: ο αξιωματικός καθορισμός των ορίων της, που συνεχώς τροποποιούνται. Ο Στάλιν αποφασίζει αμετάκλητα ποιος είναι τελικά ο ιδιοκτήτης γραφειοκράτης, δηλαδή, ποιος πρέπει να ονομάζεται "προλετάριος στην εξουσία" ή "προδότης πουλημένος στον Μικάδο ή στη Γουώλ Στρητ". Τα γραφειοκρατικά πρόσωπα βρίσκουν την κοινή ουσία του δικαιώματός τους μόνο στο πρόσωπο του Στάλιν. Ο Στάλιν είναι ο ηγεμόνας του κόσμου που ξέρει, μ' αυτό τον τρόπο, ότι είναι το απόλυτο πρόσωπο, που δεν υπάρχει άλλο ανώτερο πνεύμα για να το συνειδητοποιήσει. "Ο ηγεμόνας του κόσμου κατέχει την έμπρακτη συνείδηση αυτού που είναι — την καθολική δύναμη της αποτελεσματικότητας — μέσα απ' την καταστροφική βία που ασκεί στο Εγώ των υπηκόων του που του αντιτίθεται." Όπως ακριβώς είναι η δύναμη που καθορίζει το πεδίο της κυριαρχίας, είναι και η "δύναμη που καταστρέφει αυτό το πεδίο".

100

Όταν η ιδεολογία, που γίνεται απόλυτη διαμέσου της κατοχής της απόλυτης εξουσίας, μεταμορφώνεται από μια τμηματική γνώση σ' ένα ολοκληρωτικό ψέμα, η σκέψη της ιστορίας έχει εκμηδενιστεί τελείως έτσι που η ίδια η ιστορία στο επίπεδο της πιο εμπειρικής γνώσης δεν μπορεί πια να υπάρχει. Η ολοκληρωτική γραφειοκρατική κοινωνία ζει σ' ένα αιώνιο παρόν, όπου ό,τι συνέβηκε στο παρελθόν, υπάρχει γι' αυτή μονάχα σαν ένας χώρος προσιτός στην αστυνομία της. Το σχέδιο, που είχε ήδη διατυπωθεί όχι μόνο ως προς τις ερμηνείες αλλά και ως προς τα γεγονότα απ' τον Ναπολέοντα, "να κατευθύνεται απολυταρχικά η ενέργεια των αναμνήσεων", βρήκε την πλήρη συγκεκριμενοποίησή του σε μια διαρκή χειραγώγηση του παρελθόντος. Το τίμημα όμως γι' αυτή την αποδέσμευση από κάθε ιστορική πραγματικότητα, είναι η απώλεια της ορθολογικής αναφοράς που είναι απαραίτητη στην ιστορική κοινωνία του καπιταλισμού. Ξέρουμε τι στοίχισε στη ρώσικη οικονομία η επιστημονική εφαρμογή της ξέφρενης ιδεολογίας που έφτασε στην παράνοια, παίρνοντας, έστω για παράδειγμα, την απάτη του Λυσσένκο. Αυτή η αντίφαση της ολοκληρωτικής γραφειοκρατίας που διευθύνει μια εκβιομηχανισμένη κοινωνία, παραπαίοντας ανάμεσα στην ανάγκη του ορθολογικού και την άρνηση του ορθολογικού, αποτελεί επίσης ένα απ' τα κύρια μειονεκτήματά της σε σχέση με τη φυσιολογική καπιταλιστική ανάπτυξη. Όπως ακριβώς η γραφειοκρατία δεν μπορεί να λύσει σαν αυτή το πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής, έτσι τελικά υστερεί σε σχέση μ' αυτή στον τομέα της βιομηχανικής παραγωγής, που σχεδιοποιείται αυταρχικά, βασισμένη πάνω στην έλλειψη ρεαλισμού και στο γενικευμένο ψέμα.

109

Το επαναστατικό εργατικό κίνημα του μεσοπολέμου εξοντώθηκε απ' τη συνδυασμένη δράση της σταλινικής γραφειοκρατίας και του φασιστικού ολοκληρωτισμού, που είχε δανειστεί την οργανωτική του μορφή απ' το ολοκληρωτικό κόμμα που είχε δοκιμαστεί μ' επιτυχία στη

Ρωσία. Ο φασισμός υπήρξε μια ακραία μορφή υπεράσπισης της αστικής οικονομίας που βρισκόταν κάτω απ' την απειλή της κρίσης και της προλεταριακής ανατροπής, η κατ'εξοχή πολιτοκρατία μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, διαμέσου της οποίας διασώθηκε αυτή η κοινωνία κι επιδόθηκε σε μια πρώτη εσπευσμένη ορθολογικοποίηση με τη μαζική παρέμβαση του Κράτους στη διαχείρισή της. Αλλά μια τέτοια ορθολογικοποίηση απειλείται, με τη σειρά της, απ' τον τεράστιο παραλογισμό του μέσου της. Παρόλο που ο φασισμός φέρεται να υπερασπίζεται τα κύρια στοιχεία της αστικής ιδεολογίας που έγινε συντηρητική (την οικογένεια, την ιδιοκτησία, την ηθική τάξη, το έθνος), συσπειρώνοντας τη μικροαστική τάξη και τους τρομοκρατημένους απ' την κρίση ή απογοητευμένους απ' την αδυναμία της σοσιαλιστικής επανάστασης ανέργους, δεν είναι ο ίδιος, κατά βάθος, ιδεολογικός. Παρουσιάζεται σαν αυτό που είναι: μια βίαιη ανάσταση του μύθου, που απαιτεί τη συμμετοχή σε μια κοινότητα καθορισμένη από αρχαϊκές ψευδο-αξίες: τη φυλή, το αίμα, τον αρχηγό. Ο φασισμός είναι ο τεχνικά εξοπλισμένος αρχαϊσμός. Το αποσυνθεμένο υποκατάστατο του μύθου του, αναβιώνει στις θεαματικές συνθήκες των πιο σύγχρονων μέσων υποβολής και ψευδαίσθησης. Αποτελεί, λοιπόν, έναν απ' τους παράγοντες σχηματισμού του σύγχρονου θεαματικού, ενώ ταυτόχρονα η συμβολή του στην καταστροφή του παλιού εργατικού κινήματος τον κάνει μια απ' τις θεμέλιες δυνάμεις της σημερινής κοινωνίας' καθώς όμως ο φασισμός συμβαίνει να είναι, επίσης, η πιο δαπανηρή μορφή συντήρησης της καπιταλιστικής τάξης, έπρεπε φυσιολογικά να εγκαταλείψει το προσκήνιο που επιφυλάσσεται για τους μεγάλους ρόλους των καπιταλιστικών κρατών, επισκιασμένος από ορθολογικότερες και ισχυρότερες μορφές αυτής της τάξης.

110

Απ' τη στιγμή που η ρώσικη γραφειοκρατία κατόρθωσε, τελικά, ν' απαλλαγεί απ' τα κατάλοιπα της αστικής ιδιοκτησίας που εμπόδιζαν την κυριαρχία της πάνω στην οικονομία, ν' αναπτύξει αυτή την τελευταία για δική της

χρήση και ν' αναγνωριστεί στο εξωτερικό σαν μια απ' τις μεγάλες δυνάμεις, θέλει ν' απολαύσει μακάρια τον κόσμο της, καταργώντας αυτό το στοιχείο αυθαιρεσίας που ασκούσε πάνω στον ίδιο της τον εαυτό: καταγγέλλει λοιπόν το σταλινισμό της καταγωγής της. Αλλά μια τέτοια καταγγελία παραμένει σταλινική, αυθαίρετη, ανεξήγητη και αναθεωρείται ακατάπαυστα, γιατί το ιδεολογικό ψέμα της καταγωγής της δεν μπορεί ποτέ να αποκαλυφθεί. Έτσι η γραφειοκρατία δεν μπορεί να φιλελευθεροποιηθεί, ούτε από πολιτιστική ούτε από πολιτική άποψη, γιατί η ύπαρξή της, σαν τάξης, εξαρτάται απ' το ιδεολογικό της μονοπώλιο, που, σε όλο του το κύρος, αποτελεί το μοναδικό της τίτλο ιδιοκτησίας. Η ιδεολογία έχασε βέβαια το πάθος της ρητής της επιβεβαίωσης, αλλά αυτό που εναπομένει σαν αδιάφορη κοινοτοπία, διατηρεί ακόμα αυτή την κατασταλτική λειτουργία του να απαγορεύει τον παραμικρό συναγωνισμό και να κρατάει δέσμια την ολότητα της σκέψης. Μ' αυτό τον τρόπο, η γραφειοκρατία συνδέεται με μια ιδεολογία που δεν την πιστεύει πια κανείς. Ό,τι ήταν τρομοκρατικό έγινε γελοίο, αλλά κι αυτή η ίδια η γελοιότητα δεν μπορεί να διατηρηθεί, παρά μόνο συντηρώντας στα παρασκήνια την τρομοκρατία απ' την οποία θα επιθυμούσε να απαλλαγεί. Κι έτσι την ίδια στιγμή που η γραφειοκρατία θέλει να επιδείξει την ανώτερότητά της στο πεδίο του καπιταλισμού, αποδυναμώνεται ένας φτωχός συγγενής του καπιταλισμού. Όπως η πραγματική ιστορία της έρχεται σε αντίφαση με τους νόμους της κι η συντηρούμενη χονδροειδής άγνοιά της αντιφάσκει με τις επιστημονικές της βλέψεις, έτσι και το σχέδιό της να ανταγωνιστεί την αστική τάξη στην παραγωγή μιας εμπορευματικής αφθονίας παρεμποδίζεται απ' το γεγονός ότι μια τέτοια αφθονία εμπεριέχει τη μη-ρητά εκφρασμένη ιδεολογία της και συμβαδίζει φυσιολογικά με μια απέραντη ελευθερία πλαστών θεαματικών επιλογών, ψευδο-ελευθερία που παραμένει ασυμβίβαστη με τη γραφειοκρατική ιδεολογία.

111

Στο σημερινό στάδιο ανάπτυξης, οι τίτλοι ιδεολογικής

ιδιοκτησίας της γραφειοκρατίας καταρρέουν ήδη σε διεθνή κλίμακα. Η εξουσία που εγκαθιδρύθηκε σε εθνικό επίπεδο σαν ένα θεμελιωδώς διεθνιστικό μοντέλο, είναι αναγκασμένη να παραδεχτεί ότι δεν μπορεί πια να έχει την αξίωση να διατηρεί την ψεύτικη συνοχή της πέρα από κάθε εθνικό σύνορο. Η άνιση οικονομική ανάπτυξη που γνωρίζουν γραφειοκρατίες με ανταγωνιστικά συμφέροντα, που κατόρθωσαν ν' αποκτήσουν το δικό τους "σοσιαλισμό" έξω από μια μόνο χώρα, οδήγησε στη δημόσια και ολοκληρωτική σύγκρουση του ρώσικου και του κινέζικου φέματος. Από τότε, κάθε γραφειοκρατία στην εξουσία, ή κάθε ολοκληρωτικό κόμμα υποψήφιο για την εξουσία – κατάλοιπο της σταλινικής περιόδου στους κόλπους μερικών εθνικών εργατικών τάξεων – πρέπει ν' ακολουθήσει το δικό του δρόμο. Οι εκδηλώσεις εσωτερικής άρνησης, που άρχισαν να επιβεβαιώνονται μπροστά στον κόσμο με την εργατική εξέγερση του Ανατολικού Βερολίνου, που αντέτασσε στους γραφειοκράτες την απαίτησή της για μια "κυβέρνηση μεταλλουργών", και που έφτασαν ήδη μια φορά μέχρι την εξουσία των εργατικών συμβουλίων στην Ουγγαρία, αποτελούν, τελικά, σε συνδυασμό με την παγκόσμια αποσύνθεση του συνασπισμού της γραφειοκρατικής μυθοποίησης, τον πιο δυσμενή παράγοντα για τη σημερινή ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η αστική τάξη χάνει τώρα τον αντίπαλο που αντικειμενικά την υποστήριζε, ενοποιώντας απατηλά κάθε άρνηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Ένας τέτοιος καταμερισμός της θεαματικής εργασίας τερματίζεται, όταν ο ψευδο-επαναστατικός ρόλος καταμερίζεται με τη σειρά του. Το θεαματικό στοιχείο της διάλυσης του εργατικού κινήματος θα διαλυθεί κι αυτό.

Σήμερα, η Λενινιστική ψευδαίσθηση δε βρίσκει πια άλλο καταφύγιο, παρά μόνο ανάμεσα στις διάφορες τροτσκιστικές τάσεις, όπου η ταύτιση του προλεταριακού σχεδίου με μια ιεραρχική οργάνωση της ιδεολογίας επιβιώνει, ακλόνητα, παρά την εμπειρία όλων των αποτελεσμάτων της. Η απόσταση που χωρίζει τον τροτσκισμό απ' την επανα-

στατική κριτική της σημερινής κοινωνίας, δικαιολογεί επίσης την απόσταση που τηρεί με ευλάβεια απέναντι σε θέσεις που ήταν ήδη λανθασμένες, πριν φθαρούν μέσα στον πραγματικό αγώνα. Ο Τρότσκι παρέμεινε μέχρι το 1927 ουσιαστικά αλληλέγγυος με την ανώτερη γραφειοκρατία, επιδιώκοντας να γίνει κύριός της για να την κάνει ν' αναπτύξει μια πραγματικά μπολσεβίκικη δράση στο εξωτερικό (είναι γνωστό ότι, εκείνη τη στιγμή, για να βοηθήσει στην απόκρυψη της περιβόητης "διαθήκης του Λένιν", έφθασε μέχρι το σημείο να διαψεύσει συκοφαντικά τον οπαδό του Μαξ Έσμαν που την είχε δημοσιοποιήσει). Ο Τρότσκι καταδικάστηκε απ' την ίδια τη βασική του προοπτική, γιατί τη στιγμή που η γραφειοκρατία αναγνωρίζει, μέσα απ' το αποτέλεσμά της, τον εαυτό της σαν αντεπαναστατική τάξη στο εσωτερικό, οφείλει να επιλέξει, επίσης, να είναι έμπρακτα αντεπαναστατική στο εξωτερικό, όπως και στην χώρα της, στο όνομα της επανάστασης. Ο μετέπειτα αγώνας του Τρότσκι για μια Δ' Διεθνή εμπεριέχει την ίδια ασυνέπεια. Αρνήθηκε σ' όλη του τη ζωή ν' αναγνωρίσει στο πρόσωπο της γραφειοκρατίας την εξουσία μιας ιδιαίτερης τάξης, γιατί στη διάρκεια της δεύτερης ρώσικης επανάστασης είχε γίνει ο ανεπιφύλακτος θιασώτης της μπολσεβίκικης μορφής οργάνωσης. Όταν ο Λούκατς, το 1923, έδειχνε μέσα σ' αυτή τη μορφή το σύνδεσμο που είχε επιτέλους βρεθεί ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική, όπου οι προλετάριοι παύουν να είναι "θεατές" των γεγονότων που συμβαίνουν στην οργάνωσή τους, αλλά τα έχουν συνειδητά επιλέξει και βιώσει, περιέγραφε σαν ουσιαστικές αρετές του μπολσεβίκικου κόμματος όλα όσα το μπολσεβίκικο κόμμα δεν ήταν. Ο Λούκατς ήταν ακόμα παράλληλα με το βαθυστόχαστο, θεωρητικό του έργο, ένας ιδεολόγος που μίλαγε στο όνομα της πιο κατάφωρα ξένης προς το προλεταριακό κίνημα εξουσίας, πιστεύοντας και κάνοντας τους άλλους να πιστέψουν ότι αυτός ο ίδιος, ήταν ταυτισμένος απόλυτα μ' αυτή την εξουσία, σαν να ήταν δική του. Ενώ η συνέχεια απέδειξε με ποιο τρόπο αυτή η εξουσία απαρνιέται και εξοντώνει τους λακέδες της, ο Λούκατς, απαρνούμενος κι ο ίδιος αδιάκοπα τον εαυτό του, έδειξε, με σκιτσογραφική καθαρότητα, με τι είχε ακριβώς ταυτιστεί: με το αντίθετο του εαυτού του

και όσων είχε υποστηρίξει στο "Ιστορία και Ταξική Συνείδηση". Ο Λούκατς επαληθεύει με τον καλύτερο τρόπο το θεμελιώδη κανόνα που κρίνει όλους τους διανοούμενους αυτού του αιώνα: αυτό που σέβονται αποτελεί το ακριβές μέτρο της αξιολογότητάς τους. Ο Λένιν, που παραδεχόταν ότι "ένα πολιτικό κόμμα δεν μπορεί να ελέγχει τα μέλη του για να δει αν υπάρχουν αντιφάσεις ανάμεσα στη φιλοσοφία τους και το πρόγραμμα του κόμματος", δεν είχε διόλου ευνοήσει πάντως αυτού του είδους τις ψευδαισθήσεις, όσον αφορά τη δραστηριότητά του. Το πραγματικό κόμμα, που το ιδανικό του πορτραίτο είχε παρουσιάσει σε ανύποπτο χρόνο ο Λούκατς, είχε συνοχή μόνο σε σχέση με ένα συγκεκριμένο και επιμέρους έργο: την κατάληψη της κρατικής εξουσίας.

113

Η νεολενινιστική ψευδαισθηση του σημερινού τροτσισμού, καθώς διαψεύδεται, ανά πάσα στιγμή, απ' την πραγματικότητα της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, τόσο της αστικής όσο και της γραφειοκρατικής, βρίσκει, φυσιολογικά, ένα πρόσφορο έδαφος εφαρμογής στις τυπικά ανεξάρτητες "υποανάπτυκτες" χώρες, όπου η ψευδαισθηση μιας οποιασδήποτε παραλλαγής του κρατικού και γραφειοκρατικού σοσιαλισμού καλλιεργείται συνειδητά απ' τις ντόπιες διευθυντικές τάξεις σαν απλή ιδεολογία της οικονομικής ανάπτυξης. Η υβριδική σύνθεση αυτών των τάξεων συνδέεται, λίγο-πολύ καθαρά, με μια διαβάθμιση του φάσματος αστική τάξη - γραφειοκρατία. Ο ρόλος τους, σε διεθνή κλίμακα, μεταξύ αυτών των δυο πόλων της υφιστάμενης καπιταλιστικής εξουσίας, καθώς επίσης και οι ιδεολογικοί τους συμβιβασμοί — κυρίως με τον ισλαμισμό —, εκφράζοντας την υβριδική πραγματικότητα της κοινωνικής τους βάσης, αφαιρούν τελικά απ' αυτό το τελευταίο υποπροϊόν του ιδεολογικού σοσιαλισμού, κάθε άλλο σοβαρό στοιχείο εκτός απ' το αστυνομικό. Η γραφειοκρατία που μπόρεσε να σχηματιστεί πλαισιώνοντας τον εθνικό αγώνα και την αγροτική εξέγερ-

ση των χωρικών, τείνει, όπως στην Κίνα, να εφαρμόσει το σταλινικό μοντέλο εκβιομηχάνισης σε μια κοινωνία λιγότερο αναπτυγμένη απ' τη Ρωσία του 1917. Μια γραφειοκρατία, ικανή να εκβιομηχανίσει το έθνος, μπορεί να σχηματιστεί απ' τη μικροαστική τάξη των στρατιωτικών στελεχών που καταλαμβάνουν την εξουσία, όπως δείχνει το παράδειγμα της Αιγύπτου. Σε ορισμένα μέρη, όπως στην Αλγερία, στο τέλος του πολέμου της ανεξαρτησίας της, η γραφειοκρατία που συγκροτήθηκε σαν παρακρατική διοίκηση στη διάρκεια του αγώνα, αναζητά το σημείο ισορροπίας ενός συμβιβασμού για να συγχωνευτεί με μια αδύναμη εθνική αστική τάξη. Τέλος, στις παλιές αποικίες της Μαύρης Αφρικής, που παραμένουν ανοικτά συνδεδεμένες με τη δυτική αστική τάξη, αμερικάνικη και ευρωπαϊκή, δημιουργείται μια αστική τάξη — συνηθέστερα στηριζόμενη στη δύναμη των παραδοσιακών φυλάρχων — διαμέσου της κατοχής του Κράτους: σ' αυτές τις χώρες, όπου ο ξένος ιμπεριαλισμός παραμένει πραγματικός κύριος της οικονομίας, κάνει την εμφάνισή του ένα στάδιο όπου οι κομπροδόροι παίρνουν, σε αντάλλαγμα της πώλησης εγχώριων προϊόντων, την ιδιοκτησία ενός τοπικού Κράτους, ανεξάρτητου απ' τις ιθαγενείς μάζες αλλά όχι και απ' τον ιμπεριαλισμό. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια τεχνητή αστική τάξη, που δεν είναι ικανή να συσσωρεύσει, αλλά απλώς διασπαθίζει τόσο το ποσοστό υπεραξίας της εγχώριας εργασίας που της ανήκει, όσο και τις ξένες επιχορηγήσεις των Κρατών και μονοπωλίων που είναι οι προστάτες της. Η ολοφάνερη ανικανότητα αυτών των αστικών τάξεων να εκπληρώσουν τη φυσιολογική οικονομική λειτουργία της αστικής τάξης, τις φέρνει αντιμετώπιες με μια, βασισμένη στο γραφειοκρατικό μοντέλο, ανατροπή, περισσότερο ή λιγότερο προσαρμοσμένη στις τοπικές ιδιαιτερότητες, που θέλει να οικειοποιηθεί την κληρονομιά αυτής της αστικής τάξης. Όμως η ίδια η επιτυχία μιας γραφειοκρατίας στο βασικό της σχέδιο εκβιομηχάνισης, εμπεριέχει αναγκαστικά την προοπτική της ιστορικής της αποτυχίας: συσσωρεύοντας το κεφάλαιο, συσσωρεύει το προλεταριάτο και γεννάει την ίδια της την άρνηση σε μια χώρα όπου αυτή δεν υπήρχε ακόμα.

Μέσα σ' αυτή την περίπλοκη και τρομακτική ανάπτυξη που οδήγησε την εποχή των ταξικών αγώνων σε νέες συνθήκες, το προλεταριάτο των βιομηχανικών χωρών έχασε τελείως τη σιγουριά της αυτόνομης προοπτικής του και, σε τελευταία ανάλυση, τις ψευδαισθήσεις του, αλλά όχι και την ύπαρξή του. Δεν αφανίστηκε. Εξακολουθεί να υφίσταται αναλλοίωτο μέσα στην εντεινόμενη αλλοτρίωση του σύγχρονου καπιταλισμού: είναι η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζόμενων που έχασαν κάθε εξουσία πάνω στη χρήση της ζωής τους και που απ' τη στιγμή που το ξέρουν επανακαθορίζονται σαν το προλεταριάτο, το αρνητικό επί τω έργω σ' αυτή την κοινωνία. Αυτό το προλεταριάτο ενισχύεται αντικειμενικά απ' την τάση εξαφάνισης της αγροτιάς, καθώς και απ' την επέκταση της λογικής της εργοστασιακής εργασίας που εφαρμόζεται πια σ' ένα μεγάλο μέρος των "υπηρεσιών" και των διανοητικών επαγγελλμάτων. Μόνο υποκειμενικά αυτό το προλεταριάτο βρίσκεται ακόμα μακριά απ' την πρακτική ταξική του συνείδηση, κι αυτό ισχύει όχι μόνο για τους υπαλλήλους, αλλά και για τους εργάτες που δεν ανακάλυψαν ακόμα, παρά την αδυναμία και την απάτη της παλιάς πολιτικής. Εντούτοις, όταν το προλεταριάτο ανακαλύπτει ότι η εξωτερικευμένη δύναμή του προστρέχει στη διαρκή ενίσχυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, όχι μόνο πια με τη μορφή της εργασίας του αλλά και με τη μορφή των συνδικάτων, των κομμάτων ή της κρατικής εξουσίας που το ίδιο δημιούργησε για τη χειραφέτησή του, ανακαλύπτει επίσης, διαμέσου της συγκεκριμένης ιστορικής εμπειρίας, ότι αποτελεί την τάξη που είναι απόλυτα εχθρική απέναντι σε κάθε παγιωμένη εξωτερίκευση και κάθε εξειδίκευση της εξουσίας. Είναι φορέας της επανάστασης που δεν μπορεί ν' αφήσει τίποτα έξω απ' τον εαυτό της, της απαίτησης της διαρκούς κυριαρχίας του παρόντος πάνω στο παρελθόν και της ολικής κριτικής του διαχωρισμού και πρέπει να βρει την κατάλληλη μορφή όλων αυτών στην πράξη. Καμιά ποσοτική βελτίωση της μιζέριας του, καμιά ψευδαίσθηση ιεραρχικής αφομοίωσης, δεν αποτελούν αντίδοτο διαρκείας για τη μη-ικανοποίησή

του, γιατί το προλεταριάτο δεν μπορεί να βρει την αυθεντική του αναγνώριση μέσα σε μια ιδιαίτερη αδικία που θα είχε υποστεί, ούτε μέσα στην επανόρθωσή μιας ιδιαίτερης αδικίας ή ενός πλήθους απ' αυτές τις αδικίες, αλλά μονάχα μέσα στην απόλυτη αδικία του εκτοπισμού του στο περιθώριο της ζωής.

Τα νέα σημάδια άρνησης, που δεν τ' αντιλαμβάνεται και τα παραποιεί η θεαματική διευθέτηση, πολλαπλασιάζονται στις πιο προηγμένες οικονομικά χώρες και μπορούμε ήδη να συμπεράνουμε ότι μια νέα εποχή έχει εγκαينιαστεί: μετά την πρώτη απόπειρα εργατικής ανατροπής, είναι τώρα η σειρά της καπιταλιστικής αφθονίας να αποτύχει. Όταν οι αντισυνδικαλιστικοί αγώνες των εργατών της Δύσης καταστέλλονται, κυρίως απ' τα συνδικάτα, κι όταν οι διάφορες τάσεις της εξεγερμένης νεολαίας αποδύονται σε μια πρώτη άμορφη διαμαρτυρία που εμπεριέχει, εντούτοις, άμεσα την άρνηση της παλιάς εξειδικευμένης πολιτικής, της τέχνης και της καθημερινής ζωής, έχουμε τις δυο όψεις ενός νέου αυθόρμητου αγώνα, που ξεκινάει φέροντας εγκληματικό προσωπείο. Είναι τα σημάδια που προαναγγέλλουν τη δεύτερη προλεταριακή επίθεση εναντίον της ταξικής κοινωνίας. Όταν τα χαμένα παιδιά αυτής της ακόμα ακινητοποιητής στρατιάς, επανεμφανίζονται στο πεδίο της μάχης, που αλλάζει κι ωστόσο παραμένει το ίδιο, ακολουθούν ένα νέο "στρατηγό Λουδ", ο οποίος αυτή τη φορά τα οδηγεί στην καταστροφή των μηχανών της ελεγχόμενης κατανάλωσης.

"Η πολιτική μορφή που ανακαλύφθηκε επιτέλους, και με την οποία μπορούσε να πραγματοποιηθεί η οικονομική χειραφέτηση της εργασίας", πήρε στον αιώνα μας ξεκάθαρο σχήμα στα επαναστατικά εργατικά Συμβούλια που

συγκεντρώνουν όλες τις λειτουργίες απόφασης και εκτέλεσης και ομοσπονδοποιούνται διαμέσου εκλεγμένων αντιπροσώπων, υπόλογων απέναντι στη βάση και ανακλητών ανά πάσα στιγμή. Η ύπαρξή τους στην πράξη δεν ήταν ακόμα παρά ένα σύντομο ξεκίνημα, που καταπολεμήθηκε και ηττήθηκε αμέσως από διάφορες δυνάμεις υπεράσπισης της ταξικής κοινωνίας, στις οποίες πρέπει συχνά να συμπεριλάβουμε και την ψευδή τους συνείδηση. Ο Πάνεκεκ δικαιολογημένα επέμενε ότι η επιλογή μιας εξουσίας εργατικών Συμβουλίων μάλλον "εγείρει προβλήματα", παρά δίνει λύση. Όμως αυτή η εξουσία είναι ακριβώς ο τόπος όπου τα προβλήματα της προλεταριακής επανάστασης μπορούν να βρουν την αληθινή τους λύση. Είναι ο τόπος που συγκεντρώνει τις αντικειμενικές συνθήκες της ιστορικής συνείδησης κι ο τόπος πραγμάτωσης της άμεσης, ζωντανής επικοινωνίας, όπου παίρνουν τέλος η εξειδίκευση, η ιεραρχία κι ο διαχωρισμός, και οι υπάρχουσες συνθήκες μεταμορφώνονται σε "συνθήκες ενότητας". Εδώ το προλεταριακό υποκείμενο μπορεί να αναδυθεί μέσα απ' τον αγώνα του ενάντια στην παθητική παρατήρηση: η συνείδησή του ανταποκρίνεται στην πρακτική οργάνωση που δημιουργήσε, γιατί αυτή η ίδια συνείδηση είναι αδιαχώριστη απ' τη συνεκτική παρέμβαση μέσα στην ιστορία.

117

Στα πλαίσια της εξουσίας των Συμβουλίων, που πρέπει να αντικαταστήσει, σε διεθνή κλίμακα, κάθε άλλη εξουσία, το προλεταριακό κίνημα είναι προϊόν του εαυτού του, κι αυτό το προϊόν είναι το ίδιο παραγωγός. Είναι το ίδιο σκοπός του εαυτού του. Μόνο εκεί η θεαματική άρνηση της ζωής συναντά κι αυτή, με τη σειρά της, την άρνησή της.

118

Η εμφάνιση των Συμβουλίων υπήρξε η ύψιστη πραγματικότητα του προλεταριακού κινήματος στο πρώτο τέταρτο του αιώνα μας, πραγματικότητα που πέρασε απαρα-

τήρητη ή διαστρεβλώθηκε, καθώς χανόταν μαζί με το υπόλοιπο κίνημα που το σύνολο της ιστορικής εμπειρίας της εποχής διέψευδε και κατέστρεφε. Στη νέα εποχή της προλεταριακής κριτικής, αυτό το αποτέλεσμα επανεμφανίζεται σαν το μόνο αήττητο σημείο του ηττημένου κινήματος. Η ιστορική συνείδηση που ξέρει ότι αυτή η ίδια αποτελεί το μοναδικό περιβάλλον ύπαρξης του εαυτού της, μπορεί τώρα να το αναγνωρίσει όχι πια στην περιφέρεια αυτού που φθίνει, αλλά στο επίκεντρο αυτού που ανέρχεται.

119

Μια επαναστατική οργάνωση που προϋπάρχει της εξουσίας των Συμβουλίων — και είναι αναγκασμένη ν' ανακαλύψει αγωνιζόμενη τη δική της μορφή — ξέρει ήδη, για όλους αυτούς τους ιστορικούς λόγους, ότι δεν αντιστοιχεί στην τάξη. Οφείλει μόνο ν' αναγνωρίσει τον εαυτό της σαν ένα ριζικό διαχωρισμό απ' τον κόσμο του διαχωρισμού.

120

Η επαναστατική οργάνωση είναι η συνεκτική έκφραση της θεωρίας της Πράξης που έρχεται σε αμφίδρομη επικοινωνία με τους πρακτικούς αγώνες μέσα στο γίγνεσθαι που οδηγεί στην πρακτική θεωρία. Η πρακτική της είναι η γενίκευση της επικοινωνίας και της συνοχής αυτών των αγώνων. Στην επαναστατική στιγμή της κατάλυσης του κοινωνικού διαχωρισμού, αυτή η οργάνωση πρέπει να δεχτεί και τη δική της διάλυση σαν διαχωρισμένη οργάνωση.

121

Η επαναστατική οργάνωση δεν μπορεί να είναι παρά η ενιαία κριτική της κοινωνίας, δηλαδή, μια κριτική που δε συνθηκολογεί με καμιά μορφή διαχωρισμένης εξου-

σίας, σε κανένα σημείο του κόσμου, και μια κριτική που καταφέρεται συνολικά εναντίον όλων των πλευρών της αλλοτριωμένης κοινωνικής ζωής. Στον αγώνα της επαναστατικής οργάνωσης εναντίον της ταξικής κοινωνίας, τα όπλα δεν είναι τίποτα άλλο απ' την ο υ σ ί α των ιδίων των αγωνιζόμενων: η επαναστατική οργάνωση δεν μπορεί να αναπαράγει μέσα της τις συνθήκες διαχωρισμού και ιεραρχίας, που ανήκουν στην κυρίαρχη κοινωνία. Οφείλει ν' αγωνίζεται α δ ι ἄ λ ε ι π τ α ενάντια στην παραμόρφωσή της μέσα στο κυρίαρχο θέαμα. Το μόνο όριο της συμμετοχής στην καθολική δημοκρατία της επαναστατικής οργάνωσης, είναι η αναγνώριση και η έμπρακτη αυτο-οικειοποίηση, απ' όλα τα μέλη της, της συνοχής της κριτικής της, συνοχής που πρέπει ν' αποδεικνύεται τόσο μέσα σ' αυτή καθαυτή την κριτική θεωρία όσο και στη σχέση ανάμεσα σ' αυτή και την πρακτική δραστηριότητα.

122

Όταν η ολοένα εντεινόμενη παραγωγή της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης σε όλα τα επίπεδα, κάνει ολοένα πιο δύσκολο για τους εργαζόμενους ν' αναγνωρίσουν και να κατονομάσουν την ίδια τους τη μιζέρια, τοποθετώντας τους έτσι μπροστά στο δίλημμα να αρνηθούν τη ν ο λ ό τ η τ α της μιζέριας τους ή τίποτα, η επαναστατική οργάνωση αναγκάζεται να μάθει ότι δεν μπορεί πια ν α α γ ω ν ί ζ ε τ α ι ενάντια στην α λ λ ο τ ρ ί ω σ η με α λ λ ο τ ρ ι ω μ έ ν ε ς μ ο ρ φ έ ς α γ ώ ν α.

123

Η προλεταριακή επανάσταση εξαρτάται εξολοκλήρου απ' αυτή την αναγκαιότητα, που συνίσταται στο γεγονός ότι για πρώτη φορά η θεωρία σαν κατανόηση της ανθρωπίνης πρακτικής πρέπει να αναγνωριστεί και να βιωθεί απ' τις μάζες. Απαιτεί απ' τους εργάτες να γίνουν διαλεκτικοί και να εγγράψουν τη σκέψη τους μέσα στην πρακτική έ-

τσι, απαιτεί από α ν θ ρ ώ π ο υ ς α ν ε ι δ ι κ ε υ τ ο υ ς πολύ περισσότερα απ' όσα απαιτούσε η αστική επανάσταση απ' τους ειδικούς, που εξουσιοδοτούσε για την πραγματοποίησή της: γιατί η μερική ιδεολογική συνείδηση, που διαμορφώθηκε από μια μερίδα της αστικής τάξης, είχε σαν βάση την οικονομία, το κεντρικό τ μ ή μ α της κοινωνικής ζωής πάνω στο οποίο αυτή η τάξη ε ί χ ε ή δ η τ η ν ε - ξ ο υ σ ί α. Η ίδια η ανάπτυξη της ταξικής κοινωνίας μέχρι τη θεαματική οργάνωση της μη-ζωής, οδηγεί, επομένως, το επαναστατικό σχέδιο να γίνει ο ρ α τ ᾶ αυτό που ήδη ήταν ο υ σ ι α σ τ ι κ ᾶ.

124

Η επαναστατική θεωρία είναι σήμερα εχθρός κάθε επαναστατικής ιδεολογίας, κ α ι τ ο ξ έ ρ ε ι.

V.
ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

"Ω, ευγενικοί μου άνθρωποι, η ζωή είναι σύντομη...
Αν ζούμε, ζούμε για να πατήσουμε πάνω στα κεφάλια
των βασιλιάδων."

— ΣΑΙΞΠΗΡ ("Ερρίκος Δ'")

Ο άνθρωπος, "το αρνητικό ον που είναι μονάχα στο μέτρο που καταργεί το Είναι", είναι ταυτόσημος με το χρόνο. Η οικειοποίηση απ' τον άνθρωπο της ίδιας της φύσης είναι, συγχρόνως, κατανόηση της εξελικτικής πορείας του σύμπαντος. "Η ιστορία αποτελεί κι αυτή ένα πραγματικό μέρος της φυσικής ιστορίας, της μεταμόρφωσης της φύσης σε άνθρωπο." (Μαρξ). Αντίστροφα, αυτή η "φυσική ιστορία" δεν υπάρχει πραγματικά, παρά μόνο διαμέσου της πορείας της ανθρώπινης ιστορίας, του μοναδικού μέρους που συλλαμβάνει εκ νέου αυτή την ιστορική ολότητα, όπως το σύγχρονο τηλεσκόπιο, που η εμβέλειά του συλλαμβάνει μέσα στο χρόνο τη διαφυγή των νεφελωμάτων στην περιφέρεια του σύμπαντος. Η ιστορία υπήρχε ανέκαθεν, αλλά όχι πάντα με την ιστορική της μορφή. Ο εγχρονισμός του ανθρώπου, καθώς συντελείται με τη μεσολάβηση της κοινωνίας, συμπίπτει με τον εξανθρωπισμό του χρόνου. Η ασυνείδητη κίνηση του χρόνου εκδηλώνεται και γίνεται αληθινή ή μέσα στην ιστορική συνείδηση.

Η καθαρά ιστορική κίνηση, αν και αθέατη ακόμα, αρχίζει, εντούτοις, με τον αργό και ανεπαίσθητο σχηματισμό "της πραγματικής φύσης του ανθρώπου", αυτής της φύσης "που γεννιέται μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, μέσα στη γενέθλια πράξη της ανθρώπινης κοινωνίας". Όμως η κοινωνία που κατέχει πια μια τεχνική και μια γλώσσα, αν και είναι ήδη προϊόν της ίδιας της ιστορίας, δεν έχει παρά τη συνείδηση ενός αιώνιου παρόντος. Κάθε γνώση, περιορισμένη στη μνήμη των παλιότερων, φέρεται πάντα από ζωντανούς. Ούτε ο θάνατος ούτε η γέννηση δε νοούνται σαν ένας νόμος του χρόνου. Ο χρόνος παραμένει ακίνητος σαν ένας κλειστός χώρος. Όταν μια κοινωνία πιο σύνθετη, καταλήγει να αποκτήσει συνείδηση του χρόνου, έργο της είναι μάλλον να τον αρνηθεί, καθώς βλέπει μέσα στο χρόνο όχι αυτό που συμβαίνει, αλλά αυτό που

επαναλαμβάνεται. Η στατική κοινωνία οργανώνει το χρόνο με βάση την άμεση εμπειρία της απ' τη φύση, σύμφωνα με το πρότυπο του κυκλικού χρόνου.

Ο κυκλικός χρόνος κυριαρχεί ήδη στην εμπειρία των νομαδικών λαών, καθώς οι ίδιες συνθήκες ξαναβρίσκονται μπροστά τους σε κάθε στιγμή της πορείας τους: ο Χέγκελ παρατηρεί ότι "η περιπλάνηση των νομάδων είναι μόνο τυπική, εφόσον περιορίζεται σε ομοιόμορφους χώρους". Η κοινωνία που, προσδιοριζόμενη τοπικά, δίνει στο χώρο ένα περιεχόμενο, με την οργάνωση εξατομικευμένων τόπων, εγκλωβίζεται μ' αυτό τον τρόπο στο εσωτερικό αυτού του τοπικού προσδιορισμού. Η εποχιακή επιστροφή στα ίδια μέρη, γίνεται τώρα απλή επιστροφή του χρόνου στο ίδιο μέρος, επανάληψη μιας σειράς κινήσεων. Η μετάβαση απ' τον ποιμενικό νομαδισμό στην οικιακή γεωργία, σημαδεύει το τέλος της άπραγης και χωρίς περιεχόμενο ελευθερίας, την αρχή του μόχθου. Γενικά, ο αγροτικός τρόπος παραγωγής, όντας υποταγμένος στο ρυθμό των εποχών, αποτελεί τη βάση του κυκλικού χρόνου που είναι πια πλήρως συγκροτημένος. Η αιωνιότητα είναι μέσα του, είναι η επιστροφή του ίδιου πάνω στη γη. Ο μύθος είναι το ενωτικό οικοδόμημα της σκέψης που εγγυάται ολόκληρη την κοσμική τάξη, η οποία περιβάλλει την τάξη πραγμάτων που αυτή η κοινωνία έχει όντως πραγματώσει μέσα στα όριά της.

Η κοινωνική οικειοποίηση του χρόνου, η παραγωγή του ανθρώπου διαμέσου της ανθρώπινης εργασίας, εμφανίζονται μέσα σε μια κοινωνία διαιρεμένη σε τάξεις. Η εξουσία που συγκροτήθηκε πάνω απ' τη φτώχεια της κοινωνίας του κυκλικού χρόνου, η τάξη που οργανώνει αυτή την κοινωνική εργασία και οικειοποιείται την περιορισμένη της υπεραξία, οικειοποιείται συγχρόνως τη χρονική υπεραξία της οργάνωσης του κοινωνικού χρόνου: κατέχει μόνο

για λογαριασμό της τον ανεπίστρεπτο χρόνο του ζωντανού. Ο μόνος πλούτος που μπορεί να υπάρξει συγκεντρωμένος μέσα στον τομέα της εξουσίας, για να ξοδευτεί υλικά σε πλούσιες γιορτές, ξοδεύεται επίσης σαν διασπάθιση του ιστορικού χρόνου στην επιφάνεια της κοινωνίας. Οι ιδιοκτήτες της ιστορικής υπεραξίας κατέχουν τη γνώση και την απόλαυση των βιωμένων γεγονότων. Αυτός ο χρόνος, διαχωρισμένος απ' τη συλλογική οργάνωση του χρόνου που επικρατεί με την επαναλαμβανόμενη παραγωγή της βάσης της κοινωνικής ζωής, ρέει πάνω απ' την ίδια τη στατική του κοινότητα. Είναι ο χρόνος της περιπέτειας και του πολέμου, όπου οι αφέντες της κυκλικής κοινωνίας βιώνουν την προσωπική τους ιστορία· είναι επίσης ο χρόνος που εμφανίζεται στη σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων, η διατάραξη της αναλλοίωτης κοινωνικής τάξης. Η ιστορία παρουσιάζεται, λοιπόν, μπροστά στους ανθρώπους σαν ένα ξένο παράγοντας, σαν κάτι που δε θέλησαν κι απ' το οποίο νόμιζαν πως ήταν προφυλαγμένοι. Όμως μ' αυτή την τροπή των πραγμάτων, επιστρέφει κι εκείνη η αρνητική ανήσυχια του ανθρώπινου, που υπήρχε απ' τις απαρχές ακόμα αυτής της ανάπτυξης που είχε ανασταλεί.

129

Ο κυκλικός χρόνος είναι αυτός καθαυτός ένας χρόνος χωρίς σύγκρουση. Αλλά σ' αυτή την παιδική ηλικία του χρόνου, η σύγκρουση έχει εδραιωθεί: η ιστορία αγωνίζεται αρχικά να γίνει ιστορία μέσα στην πρακτική δραστηριότητα των αφεντών. Αυτή η ιστορία δημιουργεί επιφανειακά το ανεπίστρεπτο· η κίνησή της συνιστά τον ίδιο το χρόνο που εξαντλεί, στο εσωτερικό του ανεξάντλητου χρόνου της κυκλικής κοινωνίας.

130

"Παγωμένες κοινωνίες" είναι αυτές που περιόρισαν στο ελάχιστο τον ιστορικό τους ρόλο, και διατήρησαν σε μια

σταθερή ισορροπία, την αντίθεσή τους απέναντι στο φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον, και τις εσωτερικές τους αντιθέσεις. Αν και η ακραία ποικιλία των θεσμών που εγκαθιδρύθηκαν γι' αυτό τον σκοπό, καταμαρτυρά την πλαστικότητα της αυτοδημιουργίας της ανθρώπινης φύσης, αυτή η μαρτυρία γίνεται ολοφάνερη μόνο στον εξωτερικό παρατηρητή, στον εθνολόγο που έχει εξοικειωθεί με τον ιστορικό χρόνο. Σε καθεμιά απ' αυτές τις κοινωνίες, μια οριστική δόμηση απέκλεισε την αλλαγή. Ο απόλυτος κομφορμισμός των υφιστάμενων κοινωνικών πρακτικών, με τις οποίες ταυτίζονται μια για πάντα όλες οι ανθρώπινες δυνατότητες, δεν έχει πια άλλο εξωτερικό όριο απ' το φόβο της επιστροφής στην άμορφη ζωικότητα. Εδώ, οι άνθρωποι, για να παραμείνουν άνθρωποι, πρέπει να παραμείνουν οι ίδιοι.

131

Η γένεση της πολιτικής εξουσίας, συνδεδεμένη, απ' ότι φαίνεται, με τις τελευταίες μεγάλες επαναστάσεις της τεχνικής, όπως το λιψίμο του σιδήρου, στο κατώφλι μιας περιόδου που δε θα γνωρίσει πια βαθιές αναταραχές ως την εμφάνιση της βιομηχανίας, είναι επίσης η στιγμή που αρχίζουν να διαλύονται οι δεσμοί αιματοσυγγένειας. Έκτοτε, η διαδοχή των γενεών εγκαταλείπει τη σφαίρα του καθαρά φυσικού κύκλου για να γίνει προσανατολισμένο γεγονός, διαδοχή εξουσιών. Ο ανεπίστρεπτος χρόνος ανήκει σ' αυτόν που βασιλεύει. Οι δυναστείες είναι το πρώτο του μέτρο, η γραφή, το όπλο του. Μέσα στη γραφή, η γλώσσα φθάνει στην πλήρη πραγματικότητά της, ανεξάρτητη από κάθε μεσολάβηση μεταξύ συνειδήσεων. Αυτή όμως η ανεξαρτησία είναι ταυτόσημη με τη γενική ανεξαρτησία της διαχωρισμένης εξουσίας, σαν μεσολάβηση που συγκροτεί την κοινωνία. Με τη γραφή, εμφανίζεται μια συνείδηση που δε φέρεται, ούτε μεταδίδεται πια μέσα στην άμεση σχέση των ζωντανών: μια απρόσωπη μνήμη, η μνήμη της διοίκησης της κοινωνίας. "Τα γραπτά είναι οι σκέψεις του Κράτους, τα αρχεία η μνήμη του." (Νοβάλις).

Το χρονικό είναι η έκφραση του ανεπίστρεπτου χρόνου της εξουσίας και επίσης το όργανο που διατηρεί τη βολονταριστική προοδευτική πορεία αυτού του χρόνου στα χνάρια της προηγούμενης τροχιάς του, καθώς αυτός ο προσανατολισμός του χρόνου, πρέπει να καταρρεύσει μαζί με τη δύναμη κάθε επιμέρους εξουσίας και να βυθιστεί στην αδιάφορη λήθη του κυκλικού χρόνου, του μόνου γνωστού στις αγροτικές μάζες που, μέσα στην κατάρρευση των αυτοκρατοριών και των χρονολογήσεών τους, παραμένουν αμετάβλητες. Οι ιδιοκτήτες της ιστορίας έδωσαν στο χρόνο ένα νόημα: μια κατεύθυνση που έχει επίσης και μια σημασία. Αλλά αυτή η ιστορία εκτυλίσσεται και πεθαίνει μόνη της, αφήνει αμετάβλητο το υπόβαθρο της κοινωνίας, επειδή ακριβώς παραμένει διαχωρισμένη απ' την κοινή πραγματικότητα. Να γιατί η ιστορία των αυτοκρατοριών της Ανατολής ανάγεται για μας σε ιστορία θρησκειών: αυτές οι χρονολογήσεις που κατέρρευσαν, δεν άφησαν πίσω τους παρά μόνο τη φαινομενικά αυτόνομη ιστορία των ψευδαισθήσεων που τις εμπεριείχαν. Οι αφέντες που κατείχαν την ατομική ιδιοκτησία της ιστορίας, κάτω απ' την προστασία του μύθου, την κατείχαν κι οι ίδιοι αρχικά με τρόπο ψευδαισθησιακό: στην Κίνα και στην Αίγυπτο διατήρησαν για καιρό το μονοπώλιο της αθανασίας της ψυχής, όπως επίσης οι πρώτες αναγνωρισμένες δυναστείες τους δεν ήταν παρά η φαντασιακή οργάνωση του παρελθόντος. Αυτή όμως η απατηλή κατοχή των αφεντών είναι και η μόνη δυνατή κατοχή, εκείνη την εποχή, μιας κοινής ιστορίας και της δικής τους ιστορίας. Η επέκταση της πραγματικής ιστορικής τους εξουσίας συμβαδίζει με μια δημοκρατικοποίηση της απατηλής μυθικής κατοχής. Όλα αυτά απορρέουν απ' το απλό γεγονός ότι στο μέτρο που οι αφέντες επιφορτίστηκαν να εγγυηθούν μυθικά τη μονιμότητα του κυκλικού χρόνου, όπως στα εποχιακά έθιμα των κινέζων αυτοκρατόρων, αποδεσμεύτηκαν σχετικά κι οι ίδιοι απ' αυτόν.

Όταν η στεγνή, χωρίς εξήγηση, χρονολόγηση της θεωρημένης εξουσίας που μιλάει στους υπηκόους της και που θέλει να νοείται μόνο σαν γήινη εκτέλεση των εντολών του μύθου, ξεπερνιέται και γίνεται συνειδητή ιστορία, χρειάζεται προηγούμενως μεγάλες ομάδες να έχουν βιώσει την πραγματική συμμετοχή στην ιστορία. Απ' αυτή την πρακτική επικοινωνία ανάμεσα σ' αυτούς που αὐτοαὐγνώριστα καν σαν κατόχοι ενός ιδιόμορφου παρόντος και που δοκίμασαν τον ποιοτικό πλούτο των γεγονότων σαν τη δραστηριότητά τους και τον τόπο όπου έμεναν — δηλαδή, την εποχή τους — γεννιέται η γενική γλώσσα της ιστορικής επικοινωνίας. Εκείνοι για τους οποίους υπήρξε ο ανεπίστρεπτος χρόνος, ανακαλύπτουν μέσα του το αξιόμνημόνευτο και ταυτόχρονα την απειλή της λήθης: "Ο Ηρόδοτος απ' την Αλικαρνασσό παρουσιάζει εδώ τα αποτελέσματα της έρευνάς του, ώστε να μην καταλυθούν απ' το χρόνο τα έργα των ανθρώπων..."

Ο συλλογισμός πάνω στην ιστορία είναι, αδιαχώριστα, συλλογισμός πάνω στην εξουσία. Η Ελλάδα υπήρξε η στιγμή όπου η εξουσία και η αλλαγή της συνδιαλέγονταν και κατανοούνταν αμοιβαία, η δημοκρατία των κυρίων της κοινωνίας. Ήταν το αντίστροφο των συνθηκών που γνώρισε το δεσποτικό Κράτος, όπου η εξουσία ρύθμιζε πάντα τους λογαριασμούς της μόνο με τον εαυτό της, μέσα στο απροσπέλαστο σκοτάδι του πιο συγκεντρωμένου σημείου της: διαμέσου παλατιανών πραξικοπημάτων, που η επιτυχία ή αποτυχία τους θέτουν εξίσου εκτός συζήτησης (αυτή τη ρύθμιση λογαριασμών). Πάντως η κατακερματισμένη εξουσία των ελληνικών κοινοτήτων υπήρχε μόνο μέσα στην ανάλωση μιας κοινωνικής ζωής, της οποίας η παραγωγή παρέμενε διαχωρισμένη και στατική μέσα στην τάξη των δούλων. Μόνο όσοι δε δουλεύουν ζουν. Η διαίρεση των ελληνικών κοινοτήτων και ο αγώνας για την εκμετάλλευση των αποικιών αποτελούσαν την εξωτερίκευση της αρχής του διαχω-

ρισμού που θεμελίωνε εσωτερικά την καθεμιά τους. Η Ελλάδα, που είχε ονειρευτεί την καθολική ιστορία, δεν κατόρθωσε να ενοποιηθεί εν όψει της εισβολής: ούτε καν να ενοποιήσει τα ημερολόγια των ανεξάρτητων πόλεων της. Στην Ελλάδα ο ιστορικός χρόνος έγινε συνειδητός, αλλά δεν είχε ακόμα συνείδηση του εαυτού του.

135

Μετά την εξαφάνιση των τοπικά ευνοϊκών συνθηκών που είχαν γνωρίσει οι ελληνικές κοινότητες, η οπισθοδρόμηση της δυτικής ιστορικής σκέψης δε συνοδεύτηκε από μια ανασύσταση των παλιών μυθικών οργανώσεων. Μέσα στη σύγκρουση των Μεσογειακών λαών, το σχηματισμό και την κατάρρευση του ρωμαϊκού Κράτους, εμφανίστηκαν οι ημιϊστορικές θρησκείες, που αποτελούσαν βασικούς παράγοντες της νέας συνείδησης του χρόνου και τη νέα θωράκιση της διαχωρισμένης εξουσίας.

136

Οι μονοθεϊστικές θρησκείες αποτέλεσαν ένα συμβιβασμό ανάμεσα στο μύθο και την ιστορία, ανάμεσα στον κυκλικό χρόνο που κυριαρχούσε ακόμα στην παραγωγή και τον ανεπίστρεπτο χρόνο όπου συγκρούονται κι ανασυντίθενται οι λαοί. Οι θρησκείες που προήλθαν απ' τον ιουδαϊσμό, συνιστούν την αφηρημένη καθολική αναγνώριση του ανεπίστρεπτου χρόνου, που δημοκρατικοποιείται, ανοίγεται σε όλους, αλλά μέσα στην ψευδαίσθηση. Ο χρόνος προσανατολίζεται εξολοκλήρου σ' ένα μοναδικό έσχατο γεγονός: "Ήγγικε γαρ η βασιλεία των Ουρανών". Αυτές οι θρησκείες γεννήθηκαν στο πεδίο της ιστορίας και εκεί εγκαταστάθηκαν. Όμως ακόμα και κει παραμένουν ριζικά αντίθετες με την ιστορία. Η ημιϊστορική θρησκεία καθιερώνει ένα ποιοτικό σημείο εκκίνησης μέσα στο χρόνο, (τη γέννηση του Χριστού ή τη φυγή του Μωάμεθ), αλλά ο ανεπίστρεπτος χρόνος της — εισάγοντας μια πραγματική συσώρευση που θα καταλήξει να πάρει τη μορφή κατακτήσεων στο Ισλάμ ή αύξησης του κεφαλαίου στο χριστιανι-

σμό της Μεταρρύθμισης — αντιστρέφεται στην πραγματικότητα μέσα στη θρησκευτική σκέψη σαν μια αντιστροφή μετέτρεψε: προσδοκώντας, μέσα στο χρόνο που λιγοστεύει, την είσοδο σ' έναν αληθινό κόσμο, περιμένοντας την έσχατη κρίση. Η αιωνιότητα αποσπάστηκε απ' τον κυκλικό χρόνο. Έγινε το υπερπέραν του. Είναι το στοιχείο που υποστέλλει το ανεπίστρεπτο του χρόνου, που καταργεί την ιστορία μέσα στην ίδια την ιστορία, τοποθετούμενο, στον αντίποδα του ανεπίστρεπτου χρόνου, σαν ένα καθαρά θεωρητικό στοιχείο στο οποίο επέστρεψε ο κυκλικός χρόνος και καταργήθηκε. Ο Μποσουέ θα πει επίσης: "Και διαμέσου του χρόνου που φεύγει, μπαίνουμε στην αιωνιότητα που παραμένει."

137

Ο μεσαιώνας, αυτός ο ανολοκλήρωτος μυθικός κόσμος που τοποθετούσε την τελειώσή του έξω απ' τον εαυτό του, είναι η στιγμή όπου ο κυκλικός χρόνος, που ρυθμίζει ακόμα το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής, διαβρώνεται πραγματικά απ' την ιστορία. Μια κάποια ανεπίστρεπτη χρονικότητα αναγνωρίστηκε ατομικά σε όλους, μέσα στη διαδοχή των ηλικιών της ζωής, μέσα στη θεωρημένη σαν ένα ταξίδι ζωή, σαν πέρασμα χωρίς επιστροφή μέσα από έναν κόσμο που το νόημά του βρίσκεται αλλού: ο πρσσκυνητής είναι ο άνθρωπος που βγαίνει απ' αυτόν τον κυκλικό χρόνο για να γίνει, πραγματικά, αυτός ο ταξιδιώτης που είναι, συμβολικά, ο καθένας. Η προσωπική ιστορική ζωή εκπληρώνεται πάντα μέσα στη σφαίρα της εξουσίας, στη συμμετοχή στους αγώνες της εξουσίας και διεκδίκησης της εξουσίας' αλλά ο ανεπίστρεπτος χρόνος της εξουσίας διαιρείται επάπειρο, κάτω απ' τη γενική ενοποίηση του προσανατολισμένου χρόνου της χριστιανικής εποχής, μέσα σ' έναν κόσμο ένοπλης εμπιστοσύνης, όπου το παιχνίδι των κυρίων περιστρέφεται γύρω απ' την πίστη και την αμφισβήτηση της οφειλόμενης πίστης. Προϊόν της συνάντησης της "οργανωτικής δομής του κατακτητικού στρατού, όπως αναπτύχτηκε στη διάρκεια της κατάκτησης", και των "παραγωγικών δυνάμεων που υ-

πήρχαν στην κατακτημένη χώρα" ("Γερμανική Ιδεολογία") — και πρέπει να συμπεριλάβουμε στην οργάνωση αυτών των παραγωγικών δυνάμεων τη θρησκευτική τους γλώσσα — αυτή η φεουδαρχική κοινωνία διαίρεσε την κοινωνική κυριαρχία μεταξύ της Εκκλησίας και της κρατικής εξουσίας, που, με τη σειρά της, υποδιαιρέθηκε στις πολύπλοκες σχέσεις υποτέλειας και εξάρτησης των φέουδων και των αστικών κοινοτήτων. Μέσα σ' αυτή την πολυμορφία της εφικτής ιστορικής ζωής, ο βιωμένος απ' την αστική τάξη χρόνος, μέσα στην παραγωγή εμπορευμάτων, στην ίδρυση και επέκταση των πόλεων, στην εμπορική ανακάλυψη της Γης — στον πρακτικό πειραματισμό που καταστρέφει τελείως κάθε μυθική οργάνωση του κόσμου — ο ανεπίστρεπτος χρόνος που παρέσυρε ασυνείδητα την κοινωνία απ' τη ρίζα της, αποκαλύφτηκε σιγά-σιγά σαν η άγνωστη εργασία της εποχής, όταν η επίσημη, μεγάλη ιστορική επιχείρηση αυτού του κόσμου απέτυχε με τις Σταυροφορίες.

138

Στην παρακμή του Μεσαίωνα, ο ανεπίστρεπτος χρόνος που κατακλύζει την κοινωνία γίνεται αισθητός, απ' την προσκολλημένη στην παλιά τάξη πραγμάτων συνείδηση, με τη μορφή μιας έμμονης ιδέας του θανάτου. Είναι η μελαγχολία της διάλυσης ενός κόσμου, του τελευταίου κόσμου όπου η βεβαιότητα του μύθου υποκαθιστούσε ακόμα την ιστορία και γι' αυτή τη μελαγχολία, οτιδήποτε εγκόσμιο οδεύει μόνο προς τη φθορά του. Οι μεγάλες εξεγέρσεις των χωρικών της Ευρώπης, είναι επίσης η προσπάθειά τους ν' απαντήσουν στην ιστορία που τους ξυπνούσε απότομα απ' τον πατριарχικό ύπνο, του οποίου εγγύηση ήταν η φεουδαλική κηδεμονία. Πρόκειται για τη χιλιαστική ουτοπία της γήινης πραγμάτωσης του παρὰδεῖσου, όπου επανέρχεται σε πρώτο πλάνο αυτό που βρισκόταν στις ρίζες της ημιϊστορικής θρησκείας, τότε που οι χριστιανικές κοινότητες καθώς και ο ιουδαϊκός μεσσιανισμός απ' τον οποίο κατάγονταν, όντας απαντήσεις στις ταραχές και τη δυστυχία της εποχής,

προσδοκούσαν την άμεση πραγμάτωση της βασιλείας του Θεού, εισάγοντας έτσι έναν παράγοντα αναταραχής κι ανατροπής στην αρχαία κοινωνία. Ο χριστιανισμός, αφού κατόρθωσε να μοιραστεί την εξουσία στη (ρωμαϊκή) αυτοκρατορία, διέψευσε στον καιρό του σαν απλή δεισιδαιμονία ό,τι απέμενε απ' αυτή την ελπίδα: να ποιο είναι το νόημα της αυγουστίνειας διαβεβαίωσης, αρχέτυπου όλων των *satisfecit** της σύγχρονης ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία η κατεστημένη Εκκλησία ήταν ήδη από καιρό αυτή η βασιλεία για την οποία έχει γίνει λόγος. Η κοινωνική εξέγερση της χιλιαστικής αγροτιάς ορίζεται, φυσικά, καταρχήν, σαν θέληση καταστροφής της Εκκλησίας. Αλλά ο χιλιασμός δρα μέσα στον ιστορικό κόσμο κι όχι στο πεδίο του μύθου. Αντίθετα απ' ό,τι νομίζει ότι απέδειξε ο Νόρμαν Κον στο *"The pursuit of the Millennium"* ("Η Αναζήτηση της Χιλιετίας" — της χιλιετούς εποχής ευδαιμονίας κι ειρήνης που σύμφωνα με τους χιλιαστές θ' ακολουθήσει την έσχατη κρίση -Σ.τ.Ε.), οι σύγχρονες επαναστατικές προσδοκίες δεν είναι η άλογη προέκταση του χιλιαστικού θρησκευτικού πάθους. Ο χιλιασμός, σαν επαναστατικός ταξικός αγώνας που μιλάει για τελευταία φορά τη γλώσσα της θρησκείας, είναι ήδη, αντίθετα, μια σύγχρονη επαναστατική τάση απ' την οποία λείπει ακόμα η συνείδηση ότι είναι μόνο ιστορική. Οι χιλιαστές έπρεπε να ηττηθούν, γιατί δεν μπορούσαν να αναγνωρίσουν την επανάσταση σαν δικό τους εγχείρημα. Το γεγονός ότι περίμεναν ένα εξωτερικό σημάδι της απόφασης του Θεού για να δράσουν, είναι η μετάφραση στη σκέψη μιας πρακτικής μέσα στην οποία οι εξεγερμένοι χωρικοί ακολουθούσαν αρχηγούς, που δεν είχαν εκλεγεί μέσα απ' τις τάξεις τους. Η αγροτική τάξη δεν μπορούσε ν' αποκτήσει μια ακριβή συνείδηση της λειτουργίας της κοινωνίας και του τρόπου διεξαγωγής του αγώνα της: και καθώς της έλειπαν αυτές οι συνθήκες ενότητας μέσα στη δράση της και στη συνείδησή της, εξέφρασε το σχέδιό της και διεξήγαγε τους πολέμους της σύμφωνα με τη φαντασίωση του επίγειου παραδείσου.

* Των ικανοποιημένων (εφηνουχασμένων) -Σ.τ.Μ.

Η Αναγέννηση, η νέα κατοχή της ιστορικής ζωής, που ανακαλύπτει το παρελθόν της και τη δικαίωσή της στην Αρχαιότητα, είναι φορέας της χαρμόσυνης ρήξης με την αιωνιότητα. Ο ανεπίστρεπτος χρόνος της είναι ο χρόνος της απεριόριστης συσσώρευσης γνώσεων και η ιστορική συνείδηση που προήλθε απ' την εμπειρία των δημοκρατικών κοινοτήτων και των δυνάμεων που τις καταστρέφουν, θα ξαναρχίσει, με τον Μακιαβέλλι, να στοχάζεται πάνω στην αποκαθαγιασμένη εξουσία, λέγοντας ό,τι είναι απόρρητο για το Κράτος. Μέσα στην έντονη ζωή των ιταλικών πόλεων, μέσα στην τέχνη των γιορτών, η ζωή αναγνωρίζεται σαν απόλαυση του περάσματος του χρόνου. Όμως αυτή η απόλαυση του περάσματος έμελλε να είναι κι η ίδια περαστική. Το τραγούδι του Λορέντζου των Μεδίκων που ο Μπούρκχαρτ θεωρεί σαν την έκφραση του "ιδίου του πνεύματος της Αναγέννησης", είναι το εγκώμιο που αυτή η άστατη γιορτή της ιστορίας έπλεξε η ίδια για τον εαυτό της: "Πόσο όμορφη είναι η νιότη/που φεύγει τόσο γρήγορα."

Η σταθερή τάση μονοπώλησης της ιστορικής ζωής απ' το Κράτος της απόλυτης μοναρχίας — μεταβατικής μορφής προς την απόλυτη κυριαρχία της αστικής τάξης — αποκαλύπτει μέσα στην αλήθεια της το νέο ανεπίστρεπτο χρόνο της αστικής τάξης. Η αστική τάξη συνδέεται με το χρόνο της εργασίας, που για πρώτη φορά απελευθερώνεται απ' τον κυκλικό χρόνο. Με την αστική τάξη η εργασία έγινε εργασία που μεταμορφώνει τις ιστορικές συνθήκες. Η αστική τάξη είναι η πρώτη κυρίαρχη τάξη για την οποία η εργασία είναι αξία. Κι η αστική τάξη που καταργεί κάθε προνόμιο, που δεν αναγνωρίζει καμιά αξία αν δεν απορρέει απ' την εκμετάλλευση της εργασίας, ταύτισε δίκαια την αξία της, σαν κυρίαρχης τάξης, με την εργασία κι έκανε την πρόοδο της εργασίας δική της πρόοδο. Η τάξη που συσσωρεύει τα εμπορεύματα και το κεφάλαιο, μεταβάλλει συνεχώς τη φύση,

μεταβάλλοντας την ίδια την εργασία με την αποδέσμευση της παραγωγικότητάς της. Όλη η κοινωνική ζωή συγκεντρώνεται πια μέσα στη διακοσμητική φτώχεια της Αυλής, στο λίδι της ψυχρής κρατικής διοίκησης που βρίσκει το αποκορύφωμά της στο "επάγγελμα του βασιλιά" κάθε επιμέρους ιστορική ελευθερία αναγκάζεται να συναινέσει στο χαμό της. Η ελευθερία του ανεπίστρεπτου χρονικού παιχνιδιού των φεουδαρχών, αναλώθηκε στις τελευταίες χαμένες μάχες τους με τους πολέμους της Σφενδόνης ή την εξέγερση των Σκωτσέζων υπέρ του Καρόλου-Εδουάρδου. Ο κόσμος άλλαξε εκ βάθρων.

Η νίκη της αστικής τάξης είναι νίκη του β α θ ι ά ι σ τ ο ρ ι κ ο ύ χρόνου, γιατί ο χρόνος της οικονομικής παραγωγής μεταμορφώνει την κοινωνία διαρκώς και εξολοκλήρου. Όσο η αγροτική παραγωγή παραμένει κύρια εργασία, ο κυκλικός χρόνος, που εξακολουθεί να υφίσταται στο βάθος της κοινωνίας, τροφοδοτεί τις συνασπισμένες δυνάμεις της π α ρ ά δ ο σ η ς που εμποδίζουν την κίνηση. Αλλά ο ανεπίστρεπτος χρόνος της αστικής οικονομίας εξολοθρεύει αυτά τα κατάλοιπα σ' όλη την έκταση του κόσμου. Η ιστορία που είχε εμφανιστεί μέχρι τότε σαν αποκλειστική κίνηση των ατόμων της κυρίαρχης τάξης και γραφόταν επομένως σαν ιστορία γεγονότων, νοείται τώρα σαν γ ε ν ι κ ή κ ί ν η σ η και μέσα σ' αυτή την αμείλικτη κίνηση τα άτομα θυσιάζονται. Η ιστορία που ανακαλύπτει τη βάση της στην πολιτική οικονομία, γνωρίζει τώρα την ύπαρξη εκείνου που ήταν το ασυνείδητό της, το οποίο παραμένει όμως ακόμα ένα ασυνείδητο που δεν μπορεί να το φέρει στο φως. Η εμπορευματική οικονομία δημοκρατικοποίησε αυτή μόνο την τυφλή προϊστορία, το νέο πεπρωμένο που κανείς δεν εξουσιάζει.

Η ιστορία, ενώ είναι παρούσα σε όλο το βάθος της κοινωνίας, τείνει να χαθεί στην επιφάνεια. Ο θρίαμβος του α-

νεπίστρεπτου χρόνου, είναι επίσης η μεταμόρφωσή του σε *χ ρ ό ν ο τ ω ν π ρ α γ μ ά τ ω ν*, γιατί το όπλο της νίκης του υπήρξε ακριβώς η μαζική παραγωγή αντικειμένων σύμφωνα με τους νόμους του εμπορεύματος. Το κύριο προϊόν που η οικονομική εξέλιξη συνέβαλε στο να περάσει απ' την κατάσταση πολυτελούς σπάνης στην τρέχουσα κατανάλωση, είναι επομένως η *ιστορία*, αλλά μόνο σαν ιστορία της αφηρημένης κίνησης των πραγμάτων που εξουσιάζει κάθε ποιοτική χρήση της ζωής. Ενώ ο προηγούμενος κυκλικός χρόνος είχε ανεχτεί ένα αυξανόμενο μέρος ιστορικού χρόνου, βιωμένου από άτομα και ομάδες, η κυριαρχία του ανεπίστρεπτου χρόνου της παραγωγής τείνει να εξαλείψει κοινωνικά αυτόν το βιωμένο χρόνο.

Μ' αυτό τον τρόπο, η αστική τάξη γνωστοποίησε και επέβαλε στην κοινωνία έναν ανεπίστρεπτο ιστορικό χρόνο, αλλά της απαγορεύει τη *χ ρ ή σ η* του. "Ιστορία υπήρξε, αλλά δεν υπάρχει πια", γιατί η τάξη των κατόχων της οικονομίας που δεν μπορεί να έρθει σε ρήξη με την *οικονομική ιστορία*, πρέπει επίσης να καταστέλλει σαν άμεση απειλή κάθε άλλη ανεπίστρεπτη χρήση του χρόνου. Η κυρίαρχη τάξη, αποτελούμενη από *ειδικούς της κατ'οχλής πραγμάτων*, που είναι κι οι ίδιοι, γι' αυτό το λόγο, μια κατοχή πραγμάτων, είναι υποχρεωμένη να συνδέσει την τύχη της με τη διατήρηση αυτής της πραγματοποιημένης ιστορίας, με τη διαιώνιση μιας νέας ακινησίας μέσα στην *ιστορία*. Για πρώτη φορά ο εργαζόμενος, στη βάση της κοινωνίας, δεν είναι πια υλικός *ξένος προς την ιστορία*, γιατί τώρα η κοινωνία κινείται απ' τη βάση της ανεπίστρεπτα. Το προλεταριάτο, αξιώνοντας να *βιώσει* τον ιστορικό χρόνο που το ίδιο παράγει, ανακαλύπτει τον αναλλοίωτο πυρήνα του επαναστατικού του σχεδίου, που δε λησμονήθηκε. Καθεμιά απ' τις μέχρι τώρα καταπιγμένες απόπειρες εκτέλεσης αυτού του σχεδίου, χαράζει ένα πιθανό σημείο εκκίνησης της νέας ιστορικής ζωής.

Ο ανεπίστρεπτος χρόνος της αστικής τάξης που κατέχει την εξουσία, εμφανίστηκε για πρώτη φορά με τ' όνομά του, το έτος Ένα της Δημοκρατίας, σαν μια απόλυτη αρχή. Αλλά η επαναστατική ιδεολογία της γενικής ελευθερίας που εξάλειψε τα τελευταία κατάλοιπα της μυθικής οργάνωσης αξιών και κάθε παραδοσιακή διευθέτηση της κοινωνίας, άφηνε ήδη να διαφανεί η πραγματική θέληση που την είχε διαμορφώσει αλά ρωμαϊκά: η γενικευμένη *ελευθερία του εμπορίου*. Η κοινωνία του εμπορεύματος ανακαλύπτει τότε ότι πρέπει ν' αποκαταστήσει την παθητικότητα, την οποία αναγκάστηκε να πλήξει σε βάθος για να εγκαθιδρύσει την απόλυτη κυριαρχία της, και "βρίσκει στο χριστιανισμό με τη λατρεία του του αφηρημένου ανθρώπου... το πιο κατάλληλο θρησκευτικό συμπλήρωμα" ("*Κε φά λα ι ο*"). Η αστική τάξη κατέληξε λοιπόν να συμβιβαστεί μ' αυτή τη θρησκεία, που εκφράζεται επίσης και στον τρόπο παρουσίασης του χρόνου: εγκατέλειψε μεν το ημερολόγιό της, αλλά ο ανεπίστρεπτος χρόνος της επέστρεψε, για να χωνευθεί μέσα στη *χριστιανική εποχή* την οποία διαδέχθηκε.

Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, ο ανεπίστρεπτος χρόνος *ενοποιήθηκε παγκοσμίως*. Η καθολική ιστορία γίνεται πραγματικότητα, γιατί όλος ο κόσμος ενοποιήθηκε κάτω απ' την ανάπτυξη αυτού του χρόνου. Αυτή όμως η ιστορία, που είναι παντού και ταυτόχρονα η ίδια, δεν είναι ακόμα παρά η ενδοϊστορική άρνηση της ιστορίας. Είναι ο χρόνος της οικονομικής παραγωγής, χωρισμένος σε αφηρημένα ίσα τμήματα, που εμφανίζεται σ' όλο τον πλανήτη σαν *η ίδια μέρα*. Ο ενοποιημένος ανεπίστρεπτος χρόνος είναι ο χρόνος της *παγκόσμιας αγοράς* και, συνακόλουθα, του παγκόσμιου θεάματος.

Ο ανεπίστρεπτος χρόνος της παραγωγής είναι, αρχικά, το μέτρο των εμπορευμάτων. Έτσι, λοιπόν, ο χρόνος που επιβεβαιώνεται επίσημα σε όλη την έκταση του κόσμου σαν γενικός χρόνος της κοινωνίας, δεν είναι παρά ένας επιμέρους χρόνος, καθώς δε συμβολίζει παρά μόνο τα ειδικά συμφέροντα που τον συνθέτουν.

VI. Ο ΘΕΑΜΑΤΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

“Δεν έχουμε τίποτα δικό μας, παρά μόνο το χρόνο, το χρόνο, που απολαμβάνουν όσοι δεν έχουν πού την κεφαλήν κλίνει.”

— ΜΠΑΛΤΑΣΑΡ ΓΚΡΑΣΙΑΝ (“Εγχειρίδιο Μαντικής και Τέχνης της Σύνεσης”)

Ο χρόνος της παραγωγής, ο χρόνος-εμπόρευμα, είναι μια απεριόριστη συσσώρευση ισοδύναμων χρονικών διαστημάτων. Είναι η αφαίρεση του ανεπίστρεπτου χρόνου, του οποίου όλες οι υποδιαίρεσεις πρέπει να αποδείξουν στο χρονόμετρο τη μοναδική ποσοτική τους ιδιότητα. Όλη η ουσιαστική πραγματικότητα αυτού του χρόνου είναι ο α ν τ α λ λ ά ξ ι μ ο ς χαρακτήρας του. Μέσα σ' αυτή την κοινωνική κυριαρχία του χρόνου-εμπόρευμα "ο χρόνος είναι το παν, ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα" το πολύ-πολύ να είναι ο σκελετός του χρόνου" ("Α θ λ ι ό τ η τ α τ η ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς"). Είναι ο υποτιμημένος χρόνος, η πλήρης αντιστροφή του χρόνου σαν "πεδίου ανθρώπινης ανάπτυξης".

Ο γενικός χρόνος της ανθρώπινης μη-ανάπτυξης, υφίσταται επίσης κάτω απ' τη συμπληρωματική μορφή ενός κ α τ α ν α λ ώ σ ι μ ο υ χ ρ ό ν ο υ που, ξεκινώντας απ' αυτή την καθορισμένη παραγωγή, επιστρέφει στην καθημερινή ζωή της κοινωνίας σαν έ ν α ς ψ ε υ δ ο - κ υ κ λ ι κ ό ς χ ρ ό ν ο ς.

Ο ψευδο-κυκλικός χρόνος δεν είναι, στην πραγματικότητα, παρά η κ α τ α ν α λ ώ σ ι μ η μ ε τ α μ φ ί ε σ η του χρόνου-εμπόρευμα της παραγωγής. Εμπεριέχει τα βασικά χαρακτηριστικά του χρόνου-εμπόρευμα: ανταλλάξιμες ομοιογενείς μονάδες και κατάργηση της ποιοτικής διάστασης. Όντας όμως υποπροϊόν αυτού του χρόνου, που αποβλέπει στην καθυστέρηση της συγκεκριμένης καθημερινής ζωής — και τη διατήρηση αυτής της καθυστέρησης — οφείλει να είναι φορτισμένος με ψευδο-αξιοδοτήσεις και να εμφανίζεται σαν μια διαδοχή πλαστά εξατομικευμένων στιγμών.

Ο ψευδο-κυκλικός χρόνος είναι ο χρόνος της κατανάλωσης της σύγχρονης οικονομικής επιβίωσης, η επαυξημένη επιβίωση, όπου το καθημερινό βίωμα στερείται απόφασης και παραμένει υποταγμένο, όχι πια στη φυσική τάξη, αλλά στην ψευδο-φύση που αναπτύσσεται μέσα στην αλλοτριωμένη εργασία' κι έτσι αυτός ο χρόνος ξαναβρίσκει α π ό λ υ τ α φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ά τον παλιό κυκλικό ρυθμό που ρύθμιζε την επιβίωση των προβιομηχανικών κοινωνιών. Ο ψευδο-κυκλικός χρόνος στηρίζεται στα φυσικά κατάλοιπα του κυκλικού χρόνου και, ταυτόχρονα, συνθέτει απ' αυτά νέους ομόλογους συνδυασμούς: τη μέρα και τη νύχτα, την εβδομαδιαία εργασία και ανάπαυση, την επιστροφή της περιόδου των διακοπών.

Ο ψευδο-κυκλικός χρόνος είναι ένας χρόνος που μ ε τ α μ ο ρ φ ώ θ η κ ε απ' τη βιομηχανία. Ο χρόνος που έχει τη βάση του στην παραγωγή εμπορευμάτων είναι κι ο ίδιος ένα καταναλώσιμο εμπόρευμα, που συγκεντρώνει όλα όσα προηγουμένως, στη φάση διάλυσης της παλιάς ενωτικής κοινωνίας, είχαν διαχωριστεί σε ιδιωτική, οικονομική και πολιτική ζωή. Το σύνολο του καταναλώσιμου χρόνου της σύγχρονης κοινωνίας, καταλήγει να χρησιμοποιείται σαν πρώτη ύλη για τα διάφορα νέα προϊόντα που επιβάλλονται στην αγορά σαν κοινωνικά οργανωμένες χρήσεις του χρόνου. "Ένα προϊόν που υφίσταται ήδη με μια μορφή πρόσφορη για κατανάλωση, μπορεί, ωστόσο, με τη σειρά του ν' αποτελέσει την πρώτη ύλη ενός άλλου προϊόντος." ("Κ ε φ ά λ α ι ο").

Στον πιο προωθημένο του τομέα, ο συγκεντρωμένος καπιταλισμός προσανατολίζεται στην πώληση "πακέτων" χρόνου, "πλήρως εξοπλισμένων", που το καθένα τους αποτελεί ένα ξεχωριστό ενοποιημένο εμπόρευμα το οποίο έχει

ενσωματώσει έναν ορισμένο αριθμό διαφορετικών εμπορευμάτων. Έτσι μπορεί να δει κανείς να εμφανίζεται, μέσα στην επεκτεινόμενη οικονομία των "υπηρεσιών" και του ελεύθερου χρόνου, η φόρμουλα της προγραμματισμένης εξόφλησης "χωρίς πρόσθετη επιβάρυνση" για τη θεαματική κατοικία, για τις ομαδικές ψευδο-μετακινήσεις των διακοπών, για τη συνδρομή συμμετοχής στην κατανάλωση κουλουράς, ακόμα και για την πώληση της ίδιας της κοινωνικότητας σε "συναρπαστικές συζητήσεις" ή σε "συναντήσεις προσωπικοτήτων". Αυτό το είδος θεαματικού εμπορεύματος, που έχει, κατάφωρα, πέραση μόνο σε συνάρτηση με την αυξανόμενη φτώχεια των αντίστοιχων πραγματικοτήτων, ξεχωρίζει, εξίσου κατάφωρα, ανάμεσα στα πρότυπα είδη του εκσυγχρονισμού των πωλήσεων, "πληρωτέο επί πιστώσει".

153

Ο καταναλώσιμος ψευδο-κυκλικός χρόνος είναι ο θεαματικός χρόνος, τόσο σαν χρόνος κατανάλωσης εικόνων, με τη στενή του έννοια, όσο και σαν εικόνα της κατανάλωσης του χρόνου, με την ευρεία του έννοια. Ο χρόνος της κατανάλωσης εικόνων, ενδιάμεσο όλων των εμπορευμάτων, είναι, αδιαχώριστα, το πεδίο στο οποίο βρίσκουν την πλήρη έκφρασή τους τόσο τα μέσα του θεάματος όσο κι ο σκοπός που αυτά υποδηλώνουν, συνολικά, σαν τόπος και κεντρική μορφή όλων των επιμέρους καταναλώσεων: είναι γνωστό ότι η εξοικονόμηση χρόνου που επιδιώκει σταθερά η σύγχρονη κοινωνία — είτε πρόκειται για την ταχύτητα των μεταφορικών μέσων είτε για τις σούπερ σε φακελάκια — μεταφράζεται θετικά για τον πληθυσμό των Ηνωμένων Πολιτειών στο γεγονός ότι μόνο η παρακολούθηση της τηλεόρασης τον απασχολεί κατά μέσον όρο από τρεις έως έξι ώρες ημερησίως. Από την πλευρά της, η κοινωνική εικόνα της κατανάλωσης του χρόνου, κυριαρχείται αποκλειστικά από τις στιγμές αναψυχής και διακοπών, στιγμές που αναπαρίστανται εξ αποστάσεως κι είναι επιθυμητές εξ ορισμού, όπως κάθε θεαματικό εμπόρευμα. Αυτό το εμπόρευμα παρουσιάζεται με κάθε λε-

πομέρεια σαν στιγμή της πραγματικής ζωής, της οποίας πρέπει να περιμένουμε την κυκλική επιστροφή. Αλλά και σ' αυτές ακόμα τις στιγμές που παραχωρούνται στη ζωή, είναι, ξανά, το θέαμα που γίνεται ορατό και αναπαράγεται με μεγαλύτερη ένταση. Ό,τι είχε αναπαρασταθεί σαν αυθεντική ζωή, αποκαλύπτεται απλά σαν ζωή πιο α υ θ ε ν τ ι κ ά θ ε α μ α τ ι κ ή.

154

Αυτή η εποχή, που επιδεικνύει στον εαυτό της το χρόνο της, κυρίως σαν ξαφνική επιστροφή πολλαπλών εορτασμών, είναι εξίσου μια εποχή χωρίς γιορτή. Εκείνο που, μέσα στον κυκλικό χρόνο, ήταν η στιγμή της συμμετοχής μιας κοινότητας στο πολυτελές ξόδεμα της ζωής, είναι αδύνατο για μια κοινωνία χωρίς κοινότητα και χωρίς πολυτέλεια. Όταν οι εκχυδαϊσμένες ψευδο-γιορτές της, παρωδίες του διαλόγου και του χαρίσματος, προτρέπουν σε μια πρόσθετη οικονομική δαπάνη, δεν προκαλούν παρά την απογοήτευση που διαρκώς αντισταθμίζεται από την υπόσχεση μιας νέας απογοήτευσης. Ο χρόνος της σύγχρονης επιβίωσης πρέπει να κομπάζει, μέσα στο θέαμα, τόσο περισσότερο όσο πιο υποτιμημένη είναι η αξία χρήσης του. Η πραγματικότητα του χρόνου αντικαταστάθηκε από τη διαφήμιση του χρόνου.

155

Ενώ η κατανάλωση του κυκλικού χρόνου των αρχαίων κοινωνιών βρισκόταν σε αρμονία με την πραγματική εργασία τους, η ψευδο-κυκλική κατανάλωση της αναπτυγμένης οικονομίας έρχεται σε αντίφαση με τον αφηρημένο ανεπίστροφο χρόνο της παραγωγής της. Ενώ ο κυκλικός χρόνος ήταν ο πραγματικά βιωμένος χρόνος της αναλλοίωτης ψευδαίσθησης, ο θεαματικός χρόνος είναι ο απατηλά βιωμένος χρόνος της πραγματικότητας που μεταμορφώνεται.

Εκείνο που είναι πάντα νέο μέσα στο προτσές παραγωγής των πραγμάτων, δε συναντιέται μέσα στην κατανάλωση, που παραμένει μια διευρυμένη επιστροφή του ίδιου. Μέσα στο θεαματικό χρόνο, το παρελθόν κυριαρχεί στο παρόν, γιατί η νεκρή εργασία εξακολουθεί να εξουσιάζει τη ζωντανή εργασία.

Σαν άλλη πλευρά της ανεπάρκειας της καθολικής ιστορικής ζωής, η ατομική ζωή δεν έχει ακόμα ιστορία. Τα ψευδο-γεγονότα που συνωθούνται μέσα στη θεαματική δραματολογία, δεν έχουν βιωθεί απ' αυτούς που τα πληροφορούνται κι επιπλέον, χάνονται μέσα στον πληθωρισμό της βεβιασμένης αντικατάστασής τους, σε κάθε δόνηση του θεαματικού μηχανισμού. Άλλωστε, ό,τι βιώνεται πραγματικά δεν έχει σχέση με τον επίσημο ανεπίστρεπτο χρόνο της κοινωνίας και βρίσκεται σε άμεση αντίθεση με τον ψευδο-κυκλικό ρυθμό του καταναλωσιμού υποπροϊόντος αυτού του χρόνου. Αυτό το ατομικό βίωμα της διαχωρισμένης καθημερινής ζωής παραμένει χωρίς γλώσσα, χωρίς αντίληψη, χωρίς κριτική προσέγγιση του παρελθόντος του, που δεν καταχωρείται πουθενά. Δεν ανακοινώνεται. Παραμένει ακατανόητο και ξεχασμένο προς όφελος της ψευδούς θεαματικής μνήμης του μη-αξιομνημόνευτου.

Το θέαμα σαν παρούσα κοινωνική οργάνωση της παράλυσης της ιστορίας και της μνήμης, της εγκατάλειψης της ιστορίας που ορθώνεται στη βάση του ιστορικού χρόνου, είναι η ψευδής συνείδηση του χρόνου.

Απαραίτητη προϋπόθεση για να οδηγηθούν οι εργαζόμενοι στην κατάσταση παραγωγών και "ελεύθερων" καταναλωτών του χρόνου-εμπόρευμα, υπήρξε η βίαιη

απαλλοτρίωση του χρόνου τους. Μόνο μετά απ' αυτή την πρώτη απογύμνωση του παραγωγού, έγινε δυνατή η θεαματική επιστροφή του χρόνου.

Το αναλλοίωτο βιολογικό στοιχείο που είναι παρόν στην εργασία, τόσο στην εξάρτηση απ' το φυσικό κύκλο της αφύπνισης και του ύπνου όσο, προφανώς, και στον ατομικό ανεπίστρεπτο χρόνο της φθοράς της ζωής, αποτελεί, στα μάτια της σύγχρονης παραγωγής, απλή λειτουργία και σαν τέτοιο, αυτό το στοιχείο αγνοείται απ' τις επίσημες διακηρύξεις της παραγωγικής διαδικασίας και απ' τα καταναλωσιμα τρόπαια που αποτελούν την προστιθέμενη έκφραση αυτής της αέναης νίκης. Η συνείδηση-θεατής, ακινητοποιημένη μέσα στο πλαστοποιημένο κέντρο της κίνησης του κόσμου της, δεν αναγνωρίζει πια στη ζωή της ένα πέρασμα προς την πραγμάτωση και το θάνατό της. Αυτός που παραιτήθηκε απ' την ανάλωση της ζωής του, δεν μπορεί πια να παραδεχτεί το θάνατό του. Η διαφήμιση ασφαλειών ζωής υπονοεί μόνο πως είναι ένοχος όποιος πεθαίνει, χωρίς να έχει εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία του συστήματος μετά απ' αυτή την οικονομική απώλεια. Η διαφήμιση του "*American way of death*"* προβάλλει επίμονα την ικανότητά της να διατηρεί, σ' αυτή τη συγκυρία, το μεγαλύτερο μέρος των επιφανομένων της ζωής. Σ' όλα τ' άλλα μέτωπα των διαφημιστικών βομβαρδισμών, απαγορεύεται αυστηρά να γεράσεις. Λες και το ζήτημα είναι να χορηγηθεί στον καθένα ένα "κεφάλαιονιότη", πράγμα το οποίο επειδή δε θα γνώριζε παρά μόνο μια μέτρια χρήση, δε θα μπορούσε, γι' αυτό το λόγο, ν' αποκτήσει τη διαρκή και σωρευτική πραγματικότητα του χρηματιστικού κεφαλαίου. Αυτή η κοινωνική απουσία του θανάτου, είναι ταυτόσημη με την κοινωνική απουσία της ζωής.

* "Αμερικάνικος τρόπος θανάτου" (Σ.τ.Μ.).

Όπως έδειξε ο Χέγκελ, ο χρόνος είναι η α ν α γ κ α ί α αλλοτρίωση, το περιβάλλον όπου το υποκείμενο πραγματώνεται χάνοντας τον εαυτό του, γίνεται άλλο για να γίνει η αλήθεια του εαυτού του. Αλλά το αντίθετό της είναι ακριβώς η κυρίαρχη αλλοτρίωση που την υφίσταται ο παραγωγός ενός α λ λ ό τ ρ ι ο υ π α ρ ό ν τ ο ς. Μέσα σ' αυτή τη χ ω ρ ο π ο ι η τ ι κ ή α λ λ ο τ ρ ί ω σ η, η κοινωνία που διαχωρίζει ριζικά το υποκείμενο απ' τη δραστηριότητα που η ίδια του κλέβει, το διαχωρίζει αρχικά απ' το χρόνο του. Αυτή η κοινωνική αλλοτρίωση που πρέπει να ξεπεραστεί, είναι ακριβώς εκείνη που απαγορεύει και απολιθώνει τις δυνατότητες και τους κινδύνους της ζ ω ν τ α ν ή ς αλλοτρίωσης μέσα στο χρόνο.

Κάτω απ' τις φαινομενικές μ ό δ ε ς, που αυτοκαταργούνται και ανασυντίθενται στην άστατη επιφάνεια του ψευδο-κυκλικού θεωρημένου χρόνου, το ε π ι β λ η τ ι κ ό σ τ υ λ της εποχής βρίσκεται πάντα μέσα σ' αυτό που προσανατολίζεται απ' την έκδηλη και ταυτόχρονα αθέατη αναγκαιότητα της επανάστασης.

Η φυσική βάση του χρόνου, η αισθητή εμπειρία της ροής του, γίνεται ανθρώπινη και κοινωνική υπάρχοντας γ ι α τ ο ν ά ν θ ρ ω π ο. Η περιορισμένη κατάσταση της ανθρώπινης πρακτικής, η εργασία σε διάφορα στάδια, μέχρι σήμερα εξανθρώπισε κι επίσης απο-ανθρώπισε το χρόνο, σαν κυκλικό χρόνο και σαν ανεπίστρεπτο διαχωρισμένο χρόνο της οικονομικής παραγωγής. Το επαναστατικό σχέδιο μιας αταξικής κοινωνίας, μιας γενικευμένης ιστορικής ζωής, είναι το σχέδιο αποσύνθεσης του κοινωνικού μέτρου του χρόνου προς όφελος ενός παιγνιώδους μοντέλου ανεπίστρεπτου χρόνου ατόμων και ο-

μάδων, μέσα στο οποίο παρευρίσκονται, ταυτόχρονα, α ν ε ξ ά ρ τ η τ ο ι ε ν ο π ο ι η μέ ν ο ι χ ρ ό ν ο ι. Είναι το πρόγραμμα μιας ολικής πραγμάτωσης, μέσα στο περιβάλλον του χρόνου, του κομμουνισμού που καταργεί "ότι υπάρχει ανεξάρτητα απ' τα άτομα".

Ο κόσμος κατέχει ήδη το όνειρο ενός χρόνου που για να τον βιώσει πραγματικά, πρέπει τώρα να τον συνειδητοποιήσει.

VII. Η ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

”Κι αυτός που γίνεται Ἀρχοντας μιας πολιτείας συνηθισμένης να ζει ελεύθερα και δεν την καταστρέφει, πρέπει να περιμένει ό,τι θα καταστραφεί απ’ αυτήν· γιατί εκείνη έχει πάντα για καταφύγιο στους ξεσηκωμούς της το όνομα της ελευθερίας καθώς και τις παλιές της συνήθειες, που ούτε το πέρασμα του χρόνου, ούτε κανένα ενεργητικό μέτρο θα μπορέσει ποτέ να τις κάνει να ξεχαστούν. Κι ό,τι κι αν κάνει ο ηγεμόνας, ό,τι κι αν προβοήσει, εκτός κι αν διαρέσει ή διασκορπίσει τους κατοίκους της, αυτοί δε θα λησμονήσουν ποτέ αυτό το όνομα, ούτε αυτές τις συνήθειες...”

—ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ (“Ο Ηγεμόνας”)

Η καπιταλιστική παραγωγή ενοποίησε το χώρο, που δεν περιορίζεται πια από εξωτερικές κοινωνίες. Αυτή η ενοποίηση είναι ένα εκτεινόμενο και ταυτόχρονα εντεινόμενο προτσές εκχυδισμό. Η συσσώρευση εμπορευμάτων που παράγονται μαζικά για τον αφηρημένο χώρο της αγοράς, όχι μόνο έσπασε όλους τους τοπικούς και νομικούς φραγμούς κι όλες τις συντεχνιακές απαγορεύσεις του μεσαίωνα που καθόριζαν την ποιότητα της βιοτεχνικής παραγωγής, αλλά έμελλε να διαλύσει επίσης την αυτονομία και την ποιότητα των χώρων. Αυτή η δύναμη ομοιογενοποίησης είναι το βαρύ πυροβολικό που γκρεμίζει όλα τα σινικά τείχη.

Στο εξής, ο ελεύτερος χώρος του εμπορεύματος τροποποιείται και αναδομείται ανά πάσα στιγμή, με σκοπό να ταυτίζεται όλο και περισσότερο με τον εαυτό του και να προσεγγίζει περισσότερο την ακίνητη μονοτονία.

Αυτή η κοινωνία που καταργεί τις γεωγραφικές αποστάσεις, εμπεριέχει την απόσταση, σαν θεαματικό διαχωρισμό.

Ο Τουρισμός, η ανθρώπινη κυκλοφορία θεωρημένη σαν κατανάλωση, όντας υποπροϊόν της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, υποβιβάζεται, κυρίως, στην ευχαρίστηση να επισκέπτεσαι εκείνο που έγινε κοινότοπο. Η οικονομική διευθέτηση της σύχνασης σε διάφορους χώρους, αποτελεί ήδη από μόνη της εγγύηση της ισοδυναμίας τους. Ο ίδιος εκσυγχρονισμός, που αφαίρεσε το χρόνο απ' το

ταξίδι, του αφαίρεσε επίσης και την πραγματικότητα του χώρου.

Η κοινωνία που διαπλάθει όλο της το περιβάλλον, επινόησε και την ειδική τεχνική της για να επεξεργαστεί τη συγκεκριμένη βάση αυτού του συνόλου εργασιών: το ίδιο της το έδαφος. Η πολεοδομία είναι η οικειοποίηση του φυσικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος απ' τον καπιταλισμό που, εξελισσόμενος λογικά σε απόλυτη κυριαρχία, μπορεί και πρέπει πια να συνθέσει εκ νέου την ολότητα του χώρου σαν δικό του ντεκόρ.

Η καπιταλιστική ανάγκη που ικανοποιεί η πολεοδομία, σαν ορατό πάγωμα της ζωής, μπορεί να εκφραστεί — με χεγκελιανούς όρους — σαν απόλυτη κατακυριάρχηση της "ειρηνικής συνύπαρξης μέσα στο χώρο", πάνω στο "ανήσυχο γίγνεσθαι μέσα στη διαδοχή του χρόνου".

Αν όλες οι τεχνικές δυνάμεις της καπιταλιστικής οικονομίας πρέπει να νοούνται σαν δυνάμεις που δημιουργούν διαχωρισμούς, τότε στην περίπτωση της πολεοδομίας έχουμε να κάνουμε με τον εξοπλισμό της γενικής τους βάσης, με την προλείανση του εδάφους, που είναι πρόσφορο για την ανάπτυξή τους, με την ίδια την τεχνική του διαχωρισμού.

Η πολεοδομία είναι η σύγχρονη εκπλήρωση του διαρκούς καθήκοντος διαφύλαξης της ταξικής εξου-

σίας: διατηρεί την ατομικοποίηση των εργαζόμενων που οι αστεακές συνθήκες παραγωγής είχαν συνενώσει επικίνδυνα. Ο σταθερός αγώνας που διεξάγεται ενάντια σ' όλες τις πλευρές αυτής της πιθανότητας συνάντησης, βρίσκει στην πολεοδομία το προνομιούχο πεδίο του. Η προσπάθεια όλων των κατεστημένων εξουσιών, μετά την εμπειρία της Γαλλικής Επανάστασης, για ν' αυξηθούν τα μέτρα τήρησης της τάξης στους δρόμους, αποκορυφώνεται, τελικά, με την κατάργηση του δρόμου. "Με τα μέσα μαζικής μεταφοράς μεγάλων αποστάσεων, η απομόνωση του πληθυσμού αποδείχτηκε ένα πολύ πιο αποτελεσματικό μέσο ελέγχου", διαπιστώνει ο Λιούις Μάμφοντ στο έργο του *"The City in History"* ("Η Πόλη μέσα στην Ιστορία"), περιγράφοντας έναν "κόσμο μονής πια κατεύθυνσης". Αλλά η γενική τάση προς την απομόνωση, που είναι η πραγματικότητα της πολεοδομίας, πρέπει να περιλαμβάνει επίσης και μια ελεγχόμενη επανενσωμάτωση των εργαζόμενων, σύμφωνα με τις προγραμματιζόμενες ανάγκες της παραγωγής και της κατανάλωσης. Η ενσωμάτωση στο σύστημα, απαιτεί την επανάκτηση των απομονωμένων ατόμων σαν άτομα από κοινού απομονωμένα: τόσο τα εργοστάσια, όσο και τα πολιτιστικά κέντρα, τόσο τα θέρετρα όσο και τα συγκροτήματα πολυκατοικιών, είναι οργανωμένα ειδικά με στόχο αυτή την ψευδο-συλλογικότητα, που συντροφεύει το απομονωμένο άτομο ακόμα και μέσα στην οικογενειακή του εστία: η γενικευμένη χρήση των δεκτών του θεαματικού μηνύματος, κατακλύζει την απομόνωσή του με κυρίαρχες εικόνες, εικόνες που, εξαιτίας αυτής της απομόνωσης και μόνο, αποκτούν την πλήρη ισχύ τους.

173

Για πρώτη φορά μια νέα αρχιτεκτονική, που σε κάθε προηγούμενη εποχή είχε σαν αποκλειστικό στόχο την ικανοποίηση των κυρίαρχων τάξεων, προορίζεται άμεσα για το υστέρημα. Η μιζέρια της μορφής κι η γιγάντια έκταση αυτού του νέου οικιστικού πειράματος, πηγάζουν εξίσου απ' το μαζικό χαρακτήρα του, που αυτός είναι συγχρόνως αποτέλεσμα του προορισμού του πειράματος

εκείνου και των σύγχρονων συνθηκών δόμησης. Η εξουσίαστική απόφαση που διαμορφώνει αφηρημένα το έδαφος σε έδαφος αφαίρεσης, βρίσκεται, προφανώς, στο επίκεντρο αυτών των σύγχρονων συνθηκών δόμησης. Παντού όπου αρχίζει η εκβιομηχάνιση υποανάπτυκτων χωρών, που είναι καθυστερημένες σ' αυτό τον τομέα, εμφανίζεται αυτό το είδος αρχιτεκτονικής, σαν πρόσφορο έδαφος για το νέο τύπο κοινωνικής ύπαρξης που πρόκειται να εμφυτευτεί. Το κατώφλι που διάβηκε η κοινωνία, με την αύξηση της υλικής της δύναμης, κι η καθυστέρηση της συνειδητής κυριαρχίας πάνω σ' αυτή τη δύναμη, εκφράζονται μέσα στην πολεοδομία τόσο καθαρά, όσο και στα ζητήματα του θερμοπυρηνικού εξοπλισμού ή της γενετικής — όπου ήδη φθάνουμε στη δυνατότητα επέμβασης στην κληρονομικότητα.

174

Η τωρινή στιγμή είναι ήδη η στιγμή της αυτοκαταστροφής του αστεακού περιβάλλοντος. Η έκρηξη των πόλεων, που καλύπτει την ύπαιθρο με "άμορφες μάζες αστεακών απορριμμάτων" (Λιούις Μάμφοντ) υπαγορεύεται άμεσα απ' τις επιταγές της κατανάλωσης. Η δικτατορία του αυτοκινήτου — πρότυπου προϊόντος της πρώτης περιόδου της εμπορευματικής αφθονίας — αποτυπώνεται στο έδαφος, με την κυριαρχία των εθνικών οδών που διαμελίζουν τα παλιά κέντρα και επιβάλλουν μια ολοένα μεγαλύτερη διασπορά. Συγχρόνως, οι φάσεις της, ακόμα ανολοκλήρωτης, αναδιάρθρωσης του αστεακού περιβάλλοντος, έχουν, προς το παρόν, σαν επίκεντρο τα "εργοστάσια διανομής", τα γιγάντια, δηλαδή, σούπερ μάρκετ που υψώνονται σε ακάλυπτες εκτάσεις, πάνω από χώρους στάθμευσης. Κι αυτοί οι ναοί της αχαλίνωτης κατανάλωσης, αφού επέφεραν μια μερική ανασύσταση της συνάθροισης ανθρώπων, εξαφανίζονται μέσα στη φυγόκεντρο κίνηση που τους απορρίπτει, μόλις γίνονται, με τη σειρά τους, δευτερογενή κέντρα συνάθροισης ανθρώπων. Αλλά η τεχνική οργάνωση της κατανάλωσης, υπήρξε πρωταρχικό στοιχείο της γενικής διάλυσης που οδήγησε, έτσι, την πόλη στην κατανάλωση του εαυτού της.

Η οικονομική ιστορία, που αναπτύχθηκε εξολοκλήρου γύρω απ' την αντίθεση πόλη - ύπαιθρος, έφτασε σ' ένα στάδιο επιτυχίας που εκμηδενίζει και τους δυο πόλους ταυτόχρονα. Η σημερινή παραλυσία ολόκληρης της ιστορικής εξέλιξης, προς όφελος μόνο της διαιώνισης της ανεξάρτητης κίνησης της οικονομίας, δημιουργεί, απ' τη στιγμή που αρχίζουν να εξαφανίζονται η πόλη και η ύπαιθρος, όχι το ξέπέρασμα του διαχωρισμού τους, αλλά την ταυτόχρονη κατάρρευση και των δυο. Όντας προϊόν της ανεπάρκειας της ιστορικής κίνησης, διαμέσου της οποίας θα μπορούσε να ξεπεραστεί η τωρινή αστεακή πραγματικότητα, η αμοιβαία φθορά της πόλης και της υπαίθρου, κάνει την εμφάνισή της μέσα σ' αυτό το εκλεκτικό συνοθύλευμα των αποσυνθεμένων στοιχείων τους, που καλύπτει τις πιο προηγμένες βιομηχανικά ζώνες.

Η καθολική ιστορία γεννήθηκε στις πόλεις και ενηλικιώθηκε τη στιγμή της αποφασιστικής νίκης της πόλης πάνω στην ύπαιθρο. Ο Μαρξ θεωρεί σαν μια απ' τις μεγαλύτερες επαναστατικές αρετές της αστικής τάξης, το γεγονός ότι "υπέταξε την ύπαιθρο στην πόλη", της οποίας το περιβάλλον χειράφει. Αν όμως η ιστορία της πόλης είναι ιστορία της ελευθερίας, είναι επίσης και ιστορία της τυραννίας, της κρατικής διοίκησης, που ελέγχει τόσο την ύπαιθρο όσο και την ίδια την πόλη. Η πόλη κατάφερε να είναι μέχρι τώρα στο πεδίο διεκδίκησης της ιστορικής ελευθερίας, όχι όμως και η κατάρκτησή της. Η πόλη είναι ο χώρος της ιστορίας, γιατί είναι συγκέντρωση της κοινωνικής δύναμης, που καθιστά δυνατό το ιστορικό εγχείρημα, και ταυτόχρονα συνείδηση του παρελθόντος. Η σημερινή τάση διάλυσης της πόλης, δεν κάνει τίποτ' άλλο, λοιπόν, απ' το να εκφράζει, μ' έναν άλλο τρόπο, την καθυστέρηση της υποταγής της οικονομίας στην ιστορική συνείδηση και της ενοποίησης της κοινωνίας που θα ανακτήσει τις δυνάμεις που αποσπιάστηκαν απ' αυτή.

"Η ύπαιθρος δείχνει ακριβώς το αντίθετο, την απομόνωση και το διαχωρισμό" ("Γεργατική Ιδεολογία"). Η πολεοδομία, που καταστρέφει τις πόλεις, ανα συνθέτει μια ψευδο-ύπαιθρο μέσα στην οποία χάνονται τόσο οι φυσικές σχέσεις της παλιάς υπαίθρου, όσο και οι άμεσες — και άμεσα αναθεωρούμενες — κοινωνικές σχέσεις της ιστορικής πόλης. Έτσι, μια καινούργια τεχνητή αγροτιά δημιουργείται απ' τις συνθήκες κατοικίας και το θεαματικό έλεγχο του "χώρου όπως έχει διαμορφωθεί" σήμερα: η διασπορά μέσα στο χώρο και η κοντόθυρη νοοτροπία, που πάντα εμπόδισαν την αγροτιά να αναλάβει μια ανεξάρτητη δράση και να επιβεβαιωθεί σαν δημιουργική ιστορική δύναμη, χαρακτηρίζουν και πάλι τους παραγωγούς — η κίνηση του κόσμου που οι ίδιοι δημιουργούν, βρίσκεται τόσο πολύ έξω απ' τον έλεγχό τους όπως συνέβαινε και για την αγροτική κοινωνία σε σχέση με το φυσικό κύκλο εργασιών. Απ' τη στιγμή όμως που αυτή η αγροτιά, που υπήρξε η ακλόνητη βάση του "ανατολικού δεσποτισμού" και που ο ίδιος της ο κατακερματισμός οδήγησε στο γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό, εμφανίζεται ξανά στο προσκήνιο σαν προϊόν των συνθηκών αύξησης της σύγχρονης κρατικής γραφειοκρατικοποίησης, η απάθεια της πρέπει πια να κατασκευάζεται και να συντηρείται ιστορικά. Η φυσική άγνοια αντικαταστάθηκε απ' το οργανωμένο θέαμα της πλάνης. Οι "νέες πόλεις" της τεχνολογικής ψευδο-αγροτιάς αποτυπώνουν καθαρά πάνω στο έδαφος, τη ρήξη με τον ιστορικό χρόνο πάνω στον οποίο οικοδομήθηκαν. Το έμβλημά τους μπορεί να είναι: "εδώ, δε θα συμβεί ποτέ τίποτα και τίποτα δε συμβέηκε ποτέ". Επειδή ακριβώς η ιστορία που πρέπει να αποδοθεί στις πόλεις δεν έχει ακόμα απελευθερωθεί, οι δυνάμεις της ιστορικής απουσίας αρχίζουν να συνθέτουν το αποκλειστικό τους τοπίο.

Η ιστορία που απειλεί αυτό τον κόσμο που παρακμάζει

είναι επίσης η δύναμη που μπορεί να υποτάξει το χώρο στο βιωμένο χρόνο. Η προλεταριακή επανάσταση είναι η κριτική της ανθρωπίνης γεωγραφίας, διαμέσου της οποίας τα άτομα και οι κοινότητες πρέπει να κατασκευάσουν το χώρο και τα γεγονότα που αντιστοιχούν στην οικειοποίηση, όχι πια της εργασίας τους μόνο, αλλά της συνολικής τους ιστορίας. Σ' αυτό το μεταβαλλόμενο χώρο του παιχνιδιού και των ελεύθερα εκλεγμένων παραλλαγών των κανόνων του, η αυτονομία του χώρου μπορεί να ανακαλυφθεί εκ νέου, χωρίς να ξαναπαρουσιαστεί μια αποκλειστική προσκόλληση στη γη, και να ξαναφέρει την πραγματικότητα του ταξιδιού και την αντίληψη της ζωής σαν ένα ταξίδι που εμπεριέχει όλο το νόημά του.

179

Η μεγαλύτερη επαναστατική ιδέα, όσον αφορά την πολεοδομία, δεν μπορεί να είναι η ίδια πολεοδομική, τεχνολογική ή αισθητική. Είναι η απόφαση να αναπλαστεί, εξολοκλήρου, το έδαφος σύμφωνα με τις ανάγκες της εξουσίας των Συμβουλίων των εργαζόμενων, της αντικρατικής δικτατορίας του προλεταριάτου, του εκτελεστού διαλόγου. Κι η εξουσία των Συμβουλίων που δεν μπορεί να είναι πραγματική παρά μόνο μεταμορφώνοντας την ολότητα των υφιστάμενων συνθηκών, δεν μπορεί ν' αναλάβει ένα μικρότερο καθήκον αν θέλει ν' αναγνωριστεί και ν' αναγνωρίσει τον ίδιο της τον εαυτό μέσα στον κόσμο της.

VIII. Η ΑΡΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

"Θα ζήσουμε αρκετά για να δούμε μια πολιτική επανάσταση; Εμείς, οι σύγχρονοι αυτών των Γερμανών; Φίλε μου, παίρνετε τις επιθυμίες σας για πραγματικότητα... Αν κρίνω τη Γερμανία σύμφωνα με την τωρινή ιστορία της, δεν μπορείτε να μου αντιπείτε ότι όλη η ιστορία της είναι παραποιημένη, κι ότι το σύνολο της σημερινής δημόσιας ζωής της δεν αντιπροσωπεύει την πραγματική κατάσταση του λαού. Διαβάστε οποιαδήποτε εφημερίδα θέλετε για να πεισθείτε ότι δε σταματάνε — και θα συμφωνήσετε μαζί μου ότι η λογοκρισία δεν εμποδίζει κανένα να σταματήσει — να υμνούν την εθνική ελευθερία και ευτυχία που έχουμε..."

— ΡΟΥΓΚΕ ("Γράμμα στον Μαρξ", Μάρτης 1843)

Μέσα στην ιστορική κοινωνία τη διαιρεμένη σε τάξεις, η κουλτούρα είναι η γενική σφαίρα της γνώσης και των αναπαραστάσεων του βιώματος, πράγμα που σημαίνει ότι είναι η δύναμη γενίκευσης που υπάρχει χ ω ρ ι σ τ ά, σαν καταμερισμός της διανοητικής εργασίας και διανοητική εργασία του καταμερισμού. Η κουλτούρα αποσπάται απ' την ενότητα της κοινωνίας του μύθου "όταν η δύναμη ενοποίησης εξαφανίζεται απ' τη ζωή του ανθρώπου και τα αντίθετα χάνουν τη ζωντανή σχέση και αλληλεπίδρασή τους και αυτονομούνται..." ("Δ ι α φ ο ρ ά τ ω ν σ υ σ τ η μ ά τ ω ν τ ο υ Φ ί χ τ ε κ α ι τ ο υ Σ έ λ λ ι ν γ κ"). Κατακτώντας την ανεξαρτησία της, η κουλτούρα εγκαινιάζει μια ιμπεριαλιστική κίνηση εμπλουτισμού που αποτελεί συγχρόνως την παρακμή της ανεξαρτησίας της. Η ιστορία που δημιουργεί τη σχετική αυτονομία της κουλτούρας και τις ιδεολογικές ψευδαισθήσεις πάνω σ' αυτή την αυτονομία, εκφράζεται επίσης σαν ιστορία της κουλτούρας. Όλη η κατακτητική ιστορία της κουλτούρας, μπορεί να νοηθεί σαν ιστορία της αποκάλυψης της ανεπάρκειάς της, σαν πορεία προς την αυτοκατάργησή της. Η κουλτούρα είναι το πεδίο αναζήτησης της χαμένης ενότητας. Μέσα σ' αυτήν την αναζήτηση ενότητας, η κουλτούρα σαν διαχωρισμένη σφαίρα είναι αναγκασμένη να αυτοαναιρείται.

Η πάλη ανάμεσα στην παράδοση και την καινοτομία, που αποτελεί βασική αρχή της εσωτερικής πολιτιστικής ανάπτυξης των ιστορικών κοινωνιών, μπορεί να συνεχίζεται μόνο διαμέσου της διαρκούς νίκης της καινοτομίας. Ωστόσο, φορέας της καινοτομίας στην κουλτούρα είναι αυτή ακριβώς η ολική ιστορική κίνηση που, συνειδητοποιώντας την ολότητά της, τείνει στο ξεπέρασμα των ιδίων της των πολιτιστικών προϋποθέσεων και κινείται προς την κατάργηση κάθε διαχωρισμού.

Η ανάπτυξη των γνώσεων για την κοινωνία, που εμπεριέχει την κατανόηση της ιστορίας σαν καρδιάς της κουλτούρας, αποκτά μια ανεπίστρεπτη αυτογνωσία που εκφράζεται με την καταστροφή του Θεού. Αυτή, όμως, "η πρωταρχική συνθήκη κάθε κριτικής", είναι ταυτόχρονα και η πρωταρχική υποχρέωση μιας δίχως όρια κριτικής. Εκεί όπου κανένας κανόνας συμπεριφοράς δεν μπορεί πια να τηρηθεί, κάθε α π ο τ έ λ ε σ μ α της κουλτούρας την ωθεί να βαδίζει προς τη διάλυσή της. Όπως η φιλοσοφία, απ' τη στιγμή που κατέκτησε την πλήρη αυτονομία της, έτσι και κάθε επιστημονικός κλάδος που αυτονομείται, οφείλει να καταρρεύσει, αρχικά σαν απαίτηση συνεκτικής ερμηνείας της κοινωνικής ολότητας και, τελικά, ακόμα και σαν μερική συστηματοποίηση, εφαρμόσιμη μόνο μέσα στα όρια της. Η έ λ λ ε ι ψ η ο ρ θ ο λ ο γ ι κ ό τ η τ α ς της διαχωρισμένης κουλτούρας είναι το στοιχείο που την καταδικάζει στην εξαφάνιση, καθώς η νίκη του ορθολογικού είναι ήδη παρούσα μέσα της σαν απαίτηση.

Η κουλτούρα προήλθε απ' την ιστορία που διέλυσε τον τρόπο ζωής του παλιού κόσμου, αλλά σαν διαχωρισμένη σφαίρα, δεν είναι παρά η αντίληψη κι η έλλογη επικοινωνία που παραμένουν μερικές μέσα σε μια μ ε ρ ι κ ά ι σ τ ο ρ ι κ ή κοινωνία. Η κουλτούρα είναι η λογική ενός κόσμου ελάχιστα λογικού.

Το τέλος της ιστορίας της κουλτούρας εμφανίζεται με δυο αντιτιθέμενες όψεις: το σχέδιο ξεπεράσματός της μέσα στην ολική ιστορία και την οργάνωση της συντήρησής της σαν νεκρού αντικειμένου μέσα στη θεαματική θεώρηση. Το ένα απ' αυτά τα κινήματα έχει συνδέσει την τύχη του με την κοινωνική κριτική, το άλλο με την υπεράσπιση της ταξικής εξουσίας.

Καθεμιά απ' τις δυο όψεις του τέλους της κουλτούρας υφίσταται με ενιαίο τρόπο, τόσο σε όλες τις όψεις των γνώσεων, όσο και σε όλες τις όψεις των αισθητών αναπαραστάσεων — σε ό,τι ήταν η τέχνη με την ευρύτερη έννοια του όρου. Στην πρώτη περίπτωση, βρίσκονται αντιμέτωπες, απ' τη μια η συσσώρευση τμηματικών γνώσεων που καταντούν άχρηστες, καθώς η αποδοχή των “υφιστάμενων” συνθηκών οφείλει τελικά ν' απορνηθεί τις ιδιότητες τις γνώσεις, και απ' την άλλη η θεωρία της Πράξης που μόνη αυτή κατέχει την αλήθεια όλων των γνώσεων, κατέχοντας το μυστικό της χρήσης τους. Στη δεύτερη περίπτωση, έρχονται αντιμέτωπες, αφενός η κριτική αυτοκαταστροφή της παλιάς κοινής γλώσσας της κοινωνίας και αφετέρου η τεχνητή ανασύστασή της μέσα στο εμπορευματικό θέαμα, η απατηλή αναπαρασταση του μη-βιωμένου.

Η κοινωνία, χάνοντας την κοινότητα της κοινωνίας του μύθου, χάνει αναγκαστικά και κάθε αναφορά σε μια πραγματικά κοινή γλώσσα, ως τη στιγμή που θα μπορέσει να ξεπεραστεί το σχίσμα της αδρανούς κοινότητας, με την επίτευξη της πραγματικής ιστορικής κοινότητας. Η τέχνη, που υπήρξε αυτή η κοινή γλώσσα της κοινωνικής αδράνειας, αφότου γίνεται ανεξάρτητη τέχνη με τη σύγχρονη έννοια, αναδυόμενη απ' το πρώτο θρησκευτικό της σύμπαν και μετατρεπόμενη σε ατομική παραγωγή διαχωρισμένων έργων, γνωρίζει, σαν ιδιαίτερη περίπτωση, την κίνηση που κυριαρχεί στην ιστορία του συνόλου της διαχωρισμένης κουλτούρας. Η ανεξάρτητη επιβεβαίωσή της είναι η αρχή της διάλυσής της.

Το γεγονός ότι η γλώσσα της επικοινωνίας χάθηκε, να τι εκφράζει θετικά η σύγχρονη κίνηση αποσύνθεσης

κάθε τέχνης, ο τυπικός εκμηδενισμός της. Εκείνο που αυτή η κίνηση εκφράζει αρνητικά, είναι το γεγονός ότι πρέπει να ξαναβρεθεί μια κοινή γλώσσα, όχι πια μέσα στο μονομερές συμπέρασμα το οποίο στην τέχνη της ιστορικής κοινωνίας έφθανε πάντα πολύ αργά, μιλώντας σε άλλους γι' αυτό που βιώθηκε χωρίς πραγματικό διάλογο και αποδεχόμενη αυτή την ανεπάρκεια της ζωής, αλλά μέσα στην Πράξη που συνενώνει μέσα της την άμεση δραστηριότητα και τη γλώσσα της. Πρόκειται για την πραγματική κατοχή της κοινότητας του διαλόγου και του παιχνιδιού με το χρόνο που είχε να παραστήσει το ποιητικοκαλλιτεχνικό έργο.

Όταν η τέχνη που έγινε ανεξάρτητη αναπαριστά τον κόσμο της με λαμπρά χρώματα, μια στιγμή της ζωής γερνάει και τα λαμπρά χρώματα δεν μπορούν να της δώσουν ξανά τη νιότη της. Μπορεί μόνο να ξαναζωντανέψει στη μνήμη. Το μεγαλείο της τέχνης δεν αρχίζει να υποφώσκει παρά στο λυκόφως της ζωής.

Ο ιστορικός χρόνος που εκπόρθησε την τέχνη, εκφράστηκε αρχικά στην ίδια τη σφαίρα της τέχνης, με αφετηρία το μπαρόκ. Το μπαρόκ είναι η τέχνη ενός κόσμου που έχασε το κέντρο του: η τελευταία μυθική τάξη πραγμάτων που αναγνώρισε ο Μεσαίωνας, μέσα στο σύμπαν και την επίγεια διακυβέρνηση — η ενότητα της Χριστιανοσύνης και το φάντασμα μιας αυτοκρατορίας — κατέρρευσε. Η τέχνη της αλλαγής έμελλε να κυοφορήσει την εφήμερη αρχή που ανακάλυπτε μέσα στον κόσμο. Όπως λέει ο Ευγένιος ντ' Ορς διάλεξε “τη ζωή ενάντια στην αιωνιότητα”. Το θέατρο και η γιορτή, η θεατρική γιορτή, είναι οι κυρίαρχες στιγμές της δημιουργίας μπαρόκ, μέσα στην οποία κάθε ιδιαίτερη καλλιτεχνική έκφραση αποκτά νόημα μονάχα αν αναφέρεται στο ντεκόρ ενός κατασκευασμένου χώρου, σε μια κατασκευή που πρέπει να είναι για τον εαυτό της το κέντρο ενοποίησης κι αυτό το κέντρο είναι το

πέρασμα που εγγράφεται σαν μια επισφαλής ισορροπία μέσα στη δυναμική αταξία των πάντων. Η σπουδαιότητα, κάποτε υπερβολική, που απόκτησε η έννοια του μπαρόκ στη σύγχρονη αισθητική αναζήτηση, εκφράζει τη συνειδητοποίηση του αδύνατου ενός καλλιτεχνικού κλασικισμού: εδώ και τρεις αιώνες, οι απόπειρες για έναν πρότυπο κλασικισμό ή νεοκλασικισμό, δεν υπήρξαν παρά εφήμερα, επίπλαστα δημιουργήματα που μιλούσαν την επιφανειακή γλώσσα του κράτους, τη γλώσσα της απόλυτης μοναρχίας ή της επαναστατικής τάξης, ντυμένης αλλα Ρωμαϊκά. Από το ρομαντισμό ως τον κυβισμό, έχουμε να κάνουμε τελικά με μια ολοένα και πιο εξατομικευμένη τέχνη της άρνησης — που ανανεωνόταν ακατάπαυστα μέχρι τον ολοκληρωτικό κατακερματισμό και την άρνηση της καλλιτεχνικής σφαίρας — η οποία ακολούθησε το γενικό ρεύμα του μπαρόκ. Η εξαφάνιση της ιστορικής τέχνης, που συνδεόταν με την επικοινωνία στο εσωτερικό μιας ελίτ κι είχε την ημιανεξάρτητη κοινωνική της βάση στις, εν μέρει, παιγνιώδεις συνθήκες που βιώνονταν ακόμα από τις τελευταίες αριστοκρατίες, εκφράζει επίσης το γεγονός ότι ο καπιταλισμός αποτελεί την πρώτη ταξική εξουσία που ομολογεί την απογύμνωσή της από κάθε οντολογική ιδιότητα και, όντας ριζωμένη στην απλή διαχείριση της οικονομίας, ισοδυναμεί με την απώλεια κάθε ανθρωπίνης κυριότητας. Το σύνολο μπαρόκ, που για την καλλιτεχνική δημιουργία είναι καθαυτό μια από καιρό χαμένη ενότητα, ξαναβρίσκεται, κατά κάποιο τρόπο, στη σημερινή κατάσταση της ολότητας του καλλιτεχνικού παρελθόντος. Η ιστορική γνώση κι αναγνώριση της ολότητας της τέχνης του παρελθόντος, που έχει συσταθεί αναδρομικά σαν παγκόσμιη τέχνη, την ανάγουν σε μια καθολική σύγχυση που αποτελεί, με τη σειρά της, ένα δημιουργήμα μπαρόκ ανώτερου επιπέδου, μέσα στο οποίο πρέπει να συγχωνευθούν, τόσο η παραγωγή μιας τέχνης μπαρόκ όσο και κάθε αναβίωσή της. Για πρώτη φορά, οι τέχνες όλων των πολιτισμών και όλων των εποχών μπορούν να γίνουν γνωστές κι αποδεκτές από κοινού. Είναι μια "περιουλλογή των αναμνήσεων" της ιστορίας της τέχνης που, από τη στιγμή που καθίσταται εφικτή, σημαίνει και το τέλος του κόσμου της τέχνης. Σ'

αυτή την εποχή των μουσείων, όπου καμιά καλλιτεχνική επικοινωνία δεν μπορεί πλέον να υπάρξει, όλες οι παλιές στιγμές της τέχνης μπορούν να γίνουν εξίσου αποδεκτές, γιατί καμιά από αυτές δεν πάσχει πια από την απώλεια των ιδιαίτερων συνθηκών της επικοινωνίας της, μέσα στη σημερινή απώλεια των συνθηκών επικοινωνίας εν γένει.

Στην εποχή της διάλυσής της, η τέχνη, σαν αρνητική κίνηση που επιδιώκει το ξεπέραςμα της τέχνης μέσα σε μια ιστορική κοινωνία όπου η ιστορία δεν έχει ακόμα βιωθεί, είναι τέχνη της αλλαγής και, ταυτόχρονα, απόλυτη έκφραση του αδύνατου της αλλαγής. Όσο πιο μεγαλεπήβολη είναι η απαίτησή της, τόσο πιο ανέφικτη γίνεται η αληθινή πραγμάτωσή της. Αυτή η τέχνη είναι αναγκαστικά πρωτοποριακή και δεν είναι. Η πρωτοπορία της είναι η εξαφάνισή της.

Ο ντανταϊσμός και ο σουρρεαλισμός είναι τα δυο ρεύματα που σημάδεψαν το τέλος της σύγχρονης τέχνης. Αν και μονάχα κατά ένα τρόπο σχετικά συνειδητό, είναι σύγχρονα με την τελευταία μεγάλη επίθεση του προλεταριακού επαναστατικού κινήματος — κι η αποτυχία αυτού του κινήματος είναι η θεμελιώδης αιτία της ακινητοποίησής τους, καθώς τα άφησε εγκλωβισμένα στο ίδιο καλλιτεχνικό πεδίο, του οποίου την παρακμή είχαν διακηρύξει. Ο ντανταϊσμός και ο σουρρεαλισμός είναι ιστορικά συνδεδεμένοι και ταυτόχρονα βρίσκονται σε αντίθεση. Μέσα σε αυτή την αντίθεση, που συνιστά επίσης για τον καθένα το συνεπέστερο και ριζοσπαστικότερο μέρος της συμβολής του, αποκαλύπτεται η εσωτερική ανεπάρκεια της κριτικής τους, που αναπτύχθηκε κι από τους δυο μονόπλευρα. Ο ντανταϊσμός θέλησε να καταργήσει την τέχνη χωρίς να την πραγματοποιήσει — ο σουρρεαλισμός θέλησε να πραγματοποιήσει την τέχνη χωρίς να την καταργήσει. Η κριτική

θέση που επεξεργάστηκαν οι καταστασιακοί, έδειξε ότι η κατάργηση και η πραγματοποίηση της τέχνης είναι οι αδιαχώριστες όψεις ενός και του αυτού. Ξεπεράσματα της τέχνης.

192

Η θεαματική κατανάλωση, που συντηρεί την παλιά κατεψυγμένη κουλτούρα, συμπεριλαμβανόμενης της αφομοιωμένης αναπαραγωγής των αρνητικών της εκδηλώσεων, γίνεται, κραυγαλέα, στον πολιτιστικό της τομέα, αυτό που είναι σιωπηρά στην ολότητα της: η επικοινωνία του μη-επικοινωνήσιμου. Η ακραία καταστροφή της γλώσσας μπορεί εδώ να αναγνωρίζεται απροκάλυπτα σαν επίσημη θετική αξία, καθώς πρόκειται για την προβολή μιας συμφιλίωσης με την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, στην οποία διακηρύσσεται χαρμόсуна η απουσία κάθε επικοινωνίας. Η κριτική αλήθεια αυτής της καταστροφής σαν πραγματικής ζωής της σύγχρονης ποίησης και τέχνης, προφανώς αποκρύπτεται, γιατί το θέαμα, έχοντας σαν λειτουργία να οδηγήσει στη λήθη την ιστορία μέσα απ' την κουλτούρα, εφαρμόζει στον ψευδο-νεωτερισμό των μόντερνιστικών μέσων του, την ίδια τη στρατηγική που το θεμελιώνει σε βάθος. Έτσι, μπορεί να περνάει για καινούρια μια σχολή νεοφιλολογίας, που απλώς παραδέχεται ότι εξετάζει "το γραπτό για το γραπτό". Εξάλλου, εκτός απ' την απλή διακήρυξη της επαρκούς αισθητικής της καταστροφής του επικοινωνήσιμου, η πιο σύγχρονη τάση της θεαματικής κουλτούρας — και η περισσότερο συνδεδεμένη με την κατασταλτική πρακτική της γενικής κοινωνικής οργάνωσης — επιδιώκει ν' ανασυνθέσει, μέσα από "έργα συνόλου", ένα σύνθετο νεοκαλλιτεχνικό περιβάλλον με βάση αποσυνθεμένα στοιχεία: ειδικότερα στις απόπειρες ενσωμάτωσης στην πολεοδομία καλλιτεχνικών κατάλοιπων ή αισθητικοτεχνικών υβριδικών στοιχείων. Στο επίπεδο της θεαματικής ψευδο-κουλτούρας, αυτό εκφράζει το γενικό σχέδιο του αναπτυγμένου καπιταλισμού, που επιδιώκει ν' αφομοιώσει τον κατακερματισμένο εργαζόμενο σαν "προσωπικό-

τητα καλά ενσωματωμένη στην ομάδα", τάση που περιγράφεται απ' τους σύγχρονους αμερικάνους κοινωνιολόγους (Ράισμαν, Γουάιτ κλπ.). Πρόκειται παντού για την ίδια προοπτική μιας αναδιάρθρωσης χωρίς κόινότητα.

193

Απ' τη στιγμή που η κουλτούρα μετατράπηκε εξολοκλήρου σε εμπόρευμα, πρέπει επίσης να γίνει το εμπόρευμα-βεντέτα της θεαματικής κοινωνίας. Ο Κλαρκ Κερ, ένας απ' τους πιο πρωτοπόρους ιδεολόγους αυτής της τάσης, υπολόγισε ότι το πολύπλοκο προτσές παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης γνώσεων, απορροφά ήδη το 29% του ετήσιου εθνικού προϊόντος των Ηνωμένων Πολιτειών και προβλέπει ότι η κουλτούρα θα παίξει το ρόλο κινητήριας δύναμης στην οικονομική ανάπτυξη κατά το δεύτερο ήμισυ του αιώνα, παρόμοιο με το ρόλο του αυτοκινήτου, στο πρώτο ήμισυ του και του σιδηρόδρομου, στο δεύτερο ήμισυ του προηγούμενου αιώνα.

194

Το σύνολο των γνώσεων που εξακολουθεί σήμερα να αναπτύσσεται σαν σκέψη του θεάματος, οφείλει να δικαιολογήσει μια κοινωνία που δεν επιδέχεται δικαιολογίες και να συγκροτηθεί σε γενική επιστήμη της ψευδούς συνείδησης. Εξαρτάται πλήρως απ' το γεγονός ότι ούτε μπορεί, ούτε θέλει να σκεφτεί τη δική της υλική βάση μέσα στο θεαματικό σύστημα.

195

Η σκέψη της κοινωνικής οργάνωσης της φαινομενικότητας συσκοτίζεται κι η ίδια απ' τη γενικευμένη υποεπικοινωνία που υπερασπίζει. Δεν ξέρει ότι η σύγκρουση βρίσκεται στη ρίζα όλων των πραγμάτων του κό-

σμου της. Οι ειδικοί της εξουσίας του θεάματος, απόλυτης εξουσίας στο εσωτερικό του συστήματος του αναπάντητου λόγου, έχουν ολότελα διαφθαρεί απ' την εμπειρία της περιφρόνησης και την επιτυχία της· και αυτή η περιφρόνησή τους επιβεβαιώνεται απ' τη γνώση τους του αξιόπεριφρόνητου ανθρώπου, που στην πραγματικότητα είναι ο θεατής.

196

Στα πλαίσια της εξειδικευμένης σκέψης του θεαματικού συστήματος, ένας νέος καταμερισμός καθηκόντων συντελείται, καθώς η ίδια η τελειοποίηση αυτού του συστήματος εγείρει νέα προβλήματα: αφενός, η θεαματική κριτική του θεάματος αναλαμβάνεται απ' τη σύγχρονη κοινωνιολογία, που μελετά το διαχωρισμό, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά τα εννοιολογικά και υλικά εργαλεία του διαχωρισμού· αφετέρου, η απολογία του θεάματος γίνεται σκέψη της μη-σκέψης, επίσημη λήθη της ιστορικής πρακτικής, στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους όπου θεμελιώνεται ο στρουκτουραλισμός. Αλλά τόσο η ψεύτικη απαισιοδοξία της μη-διαλεκτικής κριτικής, όσο και η ψεύτικη αισιοδοξία της καθαρής διαφήμισης του συστήματος, είναι ταυτόσημες σαν μορφές υποταγμένης σκέψης.

197

Η κοινωνιολογία που, για πρώτη φορά στις Ηνωμένες Πολιτείες, άρχισε να εξετάζει τις συνθήκες ύπαρξης που γέννησε η σημερινή ανάπτυξη, μολονότι μπόρεσε να προσφέρει πολλά εμπειρικά δεδομένα, εντούτοις, αγνοεί εντελώς την αλήθεια του ίδιου του αντικειμένου της, γιατί δεν μπορεί να εμβαθύνει στην κριτική που είναι εγγενής σ' αυτό. Έτσι η ειλικρινής ρεφορμιστική τάση αυτής της κοινωνιολογίας στηρίζεται μόνο στην ηθική, στην κοινή λογική, σε άσκοπες εκκλήσεις που δε συνοδεύονται από κατάλληλα μέτρα κλπ. Επειδή ένας τέτοιος τύπος κριτι-

142

κής, αγνοεί το αρνητικό που βρίσκεται στον πυρήνα του κόσμου του, αρκείται μόνο στην περιγραφή ενός είδους αρνητικού πλεονάσματος που, όπως νομίζει, καλύπτει κατά τρόπο βδελυρό την επιφάνεια του κόσμου, σαν ένα είδος ασύλληπτης εξάπλωσης μιας αποικίας παρασίτων. Αυτή η οργισμένη καλή θέληση, που ακόμα και σαν τέτοια καταλήγει να μέμφεται μόνο τις εξωτερικές συνέπειες του συστήματος, πιστεύει ότι είναι κριτική, λησμονώντας τον ουσιωδώς απολογητικό χαρακτήρα των προϋποθέσεων και της μεθόδου της.

198

Αυτοί που καταγγέλλουν τον παραλογισμό ή τους κινδύνους της σπατάλης στην οποία προτρέπει η κοινωνία της οικονομικής αφθονίας, αγνοούν σε τι χρησιμεύει αυτή η σπατάλη. Στο όνομα της οικονομικής ορθολογικότητας, καταδικάζουν με αγνωμοσύνη τους φύλακες άγγελους του παραλογισμού, χωρίς τους οποίους θα κατέρρεε η εξουσία αυτής της οικονομικής ορθολογικότητας. Ο Μπούρστιν, λογουχάρη, ενώ περιγράφει στο *"The Image"* ("Η Εικόνα") την εμπορευματική κατανάλωση του αμερικάνικου θεάματος, δεν μπόρεσε ποτέ να συλλάβει την έννοια θέαμα, γιατί πιστεύει ότι η ιδιωτική ζωή κι η έννοια "έντιμο εμπόρευμα", μπορούν να μείνουν έξω απ' αυτό τον καταστροφικό παροξυσμό. Δεν καταλαβαίνει ότι το ίδιο το εμπόρευμα έφτιαξε τους νόμους, η "έντιμη" εφαρμογή των οποίων συνεπάγεται τόσο τη διαχωρισμένη πραγματικότητα της ιδιωτικής ζωής, όσο και την ύστερη ανακατάκτησή της απ' την κοινωνική κατανάλωση των εικόνων.

199

Ο Μπούρστιν περιγράφει τις υπερβολές ενός κόσμου που μας έγινε ξένος, σαν υπερβολές ξένες προς τον κόσμο μας. Αλλά όταν χαρακτηρίζει την επιφανειακή κυριαρχία των εικόνων, με όρους ψυχολογικής και ηθικής κρίσης, σαν προϊόν των "υπερβολικών απαιτήσεών μας", υπονοεί

143

μια "ομαλή" βάση της κοινωνικής ζωής, που δεν έχει καμιά υπόσταση, ούτε στο βιβλίο του, ούτε στην εποχή του. Δεν μπορεί να κατανοήσει όλο το βάθος μιας κοινωνίας της εικόνας, γιατί η πραγματική ανθρώπινη ζωή στην οποία αναφέρεται, βρίσκεται, κατά τη γνώμη του, στο παρελθόν, συμπεριλαμβανόμενου του παρελθόντος της θρησκευτικής εγκαρτέρησης. Η αλήθεια αυτής της κοινωνίας δεν είναι άλλη απ' την άρνηση αυτής της κοινωνίας.

200

Η κοινωνιολογία που πιστεύει ότι μπορεί να απομονώσει απ' το σύνολο της κοινωνικής ζωής μια βιομηχανική ορθολογικότητα που λειτουργεί ξεχωριστά, καταλήγει να απομονώσει απ' τη συνολική βιομηχανική κίνηση τις τεχνικές αναπαραγωγής και μετάδοσης. Έτσι, ο Μπούρστιν ανακαλύπτει σαν αιτία των αποτελεσμάτων που περιγράφει την ατυχή, σχεδόν συμπτωματική, συνάντηση ενός υπέρμετρα εκτεταμένου τεχνικού μηχανισμού διάδοσης εικόνων με μια υπερβολική έλξη για το ψευδο-εντυπωσιακό, από μέρους των ανθρώπων της εποχής μας. Σύμφωνα μ' αυτόν, λοιπόν, το θέαμα οφείλεται δήθεν στο γεγονός ότι ο σύγχρονος άνθρωπος είναι υπερβολικά θεατής. Ο Μπούρστιν δεν καταλαβαίνει ότι ο πολλαπλασιασμός των προκατασκευασμένων "ψευδο-γεγονότων" που καταγγέλλει, απορρέει απ' το απλό γεγονός ότι οι άνθρωποι, μέσα στη μαζοποιημένη πραγματικότητα της σύγχρονης κοινωνικής ζωής, δε βιώνουν από μόνοι τους γεγονότα. Κι επειδή η ίδια η ιστορία πλανιέται σα φάντασμα πάνω απ' τη σύγχρονη κοινωνία, βρίσκουμε κατασκευασμένη ψευδο-ιστορία σε όλα τα επίπεδα της κατανάλωσης της ζωής, για να διατηρηθεί η επισφαλής ισορροπία του σημερινού παγωμένου χρόνου.

201

Η επικύρωση της οριστικής σταθερότητας μιας σύντομης περιόδου παγώματος του ιστορικού χρόνου, αποτελεί

την αδιαμφισβήτητη βάση, που διακηρύσσεται τόσο ασυνείδητα όσο και συνειδητά, της σημερινής τάσης για μια στρουκτουραλιστική συστηματοποίηση. Η οπτική γωνία πίσω απ' την οποία τοποθετείται η αντιϊστορική σκέψη του στρουκτουραλισμού, είναι η αιώνια παρουσία ενός συστήματος που ποτέ δε δημιουργήθηκε και ποτέ δε θα εξαφανιστεί. Το όραμα της δικτατορίας μιας ασυνείδητης, προκαθορισμένης δομής πάνω σε κάθε κοινωνική Πράξη, αντιλήθηκε αυθαίρετα απ' τα δομικά μοντέλα που επεξεργάστηκαν η γλωσσολογία και η εθνολογία (ακόμα και η ανάλυση της λειτουργίας του καπιταλισμού), μοντέλα που, εξάλλου, είχαν υιοθετηθεί αυθαίρετα στις ως άνω περιπτώσεις, για τον απλούστατο λόγο ότι μια πανεπιστημιακή σκέψη εφησυχασμένων μεσαιώνων τελεχών, αφοσιωμένη ολοκληρωτικά στην εκστατική εξύμνηση του υπάρχοντος συστήματος, ανάγει χυδαία κάθε πραγματικότητα στην ύπαρξη του συστήματος.

202

Για να κατανοήσουμε τις "στρουκτουραλιστικές" κατηγορίες, πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη ότι, όπως σε κάθε ιστορική κοινωνική επιστήμη, οι κατηγορίες εκφράζουν μορφές ύπαρξης και συνθήκες ύπαρξης. Όπως δεν εκτιμούμε την αξία ενός ανθρώπου σύμφωνα με την ιδέα που έχει για τον εαυτό του, έτσι δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε — και να θαυμάσουμε — αυτή τη συγκεκριμένη κοινωνία, θεωρώντας αναμφισβήτητα ειλικρινή το λόγο που εκφωνεί για τον εαυτό της. "Δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε τέτοιες εποχές μετασχηματισμού σύμφωνα με τη συνείδηση που έχει η ίδια η εποχή για τον εαυτό της αντίθετα, πρέπει να ερμηνεύσουμε αυτή τη συνείδηση με τη βοήθεια των αντιφάσεων της υλικής ζωής..." Η στρουκτούρα είναι κόρη της παρούσας εξουσίας. Ο στρουκτουραλισμός είναι η εγγυημένη απ' το κράτος σκέψη, που θεωρεί τις παρούσες συνθήκες της θεαματικής "επικοινωνίας" σαν κάτι απόλυτο. Ο τρόπος με τον οποίο μελετάει τον κώδικα των μηνυμάτων καθ'αυτόν, είναι το προϊόν και η αναγνώριση μιας κοινωνίας, όπου η επικοινωνία υφίσταται με τη

μορφή ενός καταγιγισμού ιεραρχικών σημάτων. Επομένως, δεν είναι ο στρουκτουραλισμός που χρησιμεύει στο ν' αποδείξει τη διϊστορική εγκυρότητα της κοινωνίας του θεάματος· είναι, αντίθετα, η κοινωνία του θεάματος, καθώς επιβάλλεται σαν μαζοποιημένη πραγματικότητα, που χρησιμεύει στο ν' αποδείξει το παγερό όραμα του στρουκτουραλισμού.

203

Αναμφισβήτητα, η κριτική έννοια του θεάματος μπορεί επίσης να εκχυδαϊστεί σε κάποια κενή φόρμουλα της κοινωνιολογικοπολιτικής ρητορείας, για να εξηγήσει και να καταγγείλει αφηρημένα τα πάντα, χρησιμεύοντας έτσι στην υπεράσπιση του θεαματικού συστήματος. Γιατί είναι προφανές ότι καμιά ιδέα δεν μπορεί να οδηγήσει πέρα απ' το υφιστάμενο θέαμα, αλλά μονάχα πέρα απ' τις υφιστάμενες ιδέες για το θέαμα. Για να καταστραφεί πραγματικά η κοινωνία του θεάματος, χρειάζονται άνθρωποι που θα ενεργοποιήσουν μια πρακτική δύναμη. Η κριτική θεωρία του θεάματος είναι αληθινή, μόνο διαμέσου της ενοποίησης της με το πρακτικό ρεύμα της άρνησης μέσα στην κοινωνία κι αυτή η άρνηση, η εκ νέου ανάληψη του ταξικού επαναστατικού αγώνα, θα αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της, αναπτύσσοντας την κριτική του θεάματος, που είναι η θεωρία των πραγματικών του συνθηκών, των πρακτικών συνθηκών της σημερινής καταπίεσης, και που αποκαλύπτει, αντίστροφα, το μυστικό αυτού που θα μπορούσε να είναι. Αυτή η θεωρία δεν περιμένει θαύματα απ' την εργατική τάξη. Αντιμετωπίζει τη νέα διατύπωση και την υλοποίηση των προλεταριακών απαιτήσεων σαν ένα μακρόπνοο έργο. Είναι σίγουρο ότι η σκοτεινή και δύσκολη πορεία της κριτικής θεωρίας θα πρέπει να είναι επίσης το πεπρωμένο της πρακτικής κίνησης που δρα στην κοινωνική κλίμακα — αν βέβαια διαχωρίσουμε τεχνητά τη θεωρητική απ' την πρακτική πάλη — γιατί στη βάση που καθορίσαμε ως εδώ, η ίδια η διατύπωση και η διάδοση μιας τέτοιας θεωρίας δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς μια σθεναρή πρακτική.

204

Η κριτική θεωρία οφείλει να διαδοθεί στη δική της γλώσσα. Είναι η γλώσσα της αντίφασης, που πρέπει να είναι εξίσου διαλεκτική στη μορφή της όσο και στο περιεχόμενό της. Είναι κριτική της ολότητας και ιστορική κριτική. Δεν είναι ο "βαθμός μηδέν της γραφής", αλλά η αντιστροφή του. Δεν είναι η άρνηση του στυλ αλλά το στυλ της άρνησης.

205

Η έκθεση της διαλεκτικής θεωρίας, και στο στυλ της ακόμα, είναι ένα σκάνδαλο και μια ιεροσυλία για τους κανόνες της κυρίαρχης γλώσσας και για το αισθητήριο που έχουν διαμορφώσει, γιατί στη θετική χρήση των καθιερωμένων εννοιών, περιλαμβάνει ταυτόχρονα την κατανόηση της ρευστότητας τους που ξαναβρέθηκε, της αναγκαίας τους καταστροφής.

206

Αυτό το στυλ, που εμπεριέχει την ίδια του την κριτική, οφείλει να εκφράζει την κυριαρχία της παρούσας κριτικής πάνω στην ολότητα του παρελθόντος της. Διαμέσου αυτού, ο τρόπος έκθεσης της διαλεκτικής θεωρίας μαρτυρά το αρνητικό πνεύμα που ενέχει. "Η αλήθεια δεν είναι σαν το προϊόν στο οποίο δε βρίσκουμε κανένα ίχνος του εργαλείου" (Χέγκελ). Αυτή η θεωρητική συνείδηση του κινήματος, στην οποία πρέπει να ενυπάρχουν τα ίδια τα ίχνη του κινήματος, εκδηλώνεται με την αντιστροφή των κατεστημένων σχέσεων των εννοιών και την εκτροπή - οικειοποίηση όλων των κατακτήσεων της προηγούμενης κριτικής. Η αντιστροφή της γενικής, που θεωρήθηκε σαν το επιγραμματικό στυλ του Χέγκελ, είναι ο τρόπος έκφρασης των ιστορικών επαναστάσεων εγγεγραμμένος στη μορφή της σκέψης. Ο νεαρός Μαρξ, εκθειάζοντας την αντικατάσταση του υποκειμένου

απ' το κατηγορούμενο, σύμφωνα με τη συστηματική χρήση που της έγινε απ' τον Φόμερμπαχ, πέτυχε τη συνεπείστερη χρήση αυτού του *εξεγερσιακού* *στύλ* που, απ' τη φιλοσοφία της αθλιότητας, αντλεί την αθλιότητα της φιλοσοφίας. Η *εκτροπή-οικειοποίηση* οδηγεί στην ανατροπή των κριτικών συμπερασμάτων του παρελθόντος που αποστεώθηκαν σε αξιοσέβαστες αλήθειες, μετατράπηκαν, δηλαδή, σε ψέματα. Ο Κίρκεγκορ την είχε ήδη χρησιμοποιήσει τολμηρά, προσθέτοντας ο ίδιος σ' αυτή την καταγγελία της: "Αλλά παρόλες τις τροπές και εκτροπές, όπως η μαρμελάδα που ξαναγουρίζει πάντα πίσω στο ντουλάπι, καταλήγεις πάντα να παρεμβάλλεις μια λεξούλα που δεν είναι δική σου και που προκαλεί σκοτούρα με τη θύμηση που αφυπνίζει." ("*Φιλοσοφικά Ψιχία*"). Η ανάγκη διατήρησης μιας *απόστασης* απέναντι σε ό,τι διαστρεβλώθηκε σαν επίσημη αλήθεια, καθορίζει αυτή τη χρήση της *εκτροπής-οικειοποίησης*, όπως αποκαλύπτει στο ίδιο βιβλίο ο Κίρκεγκορ ως εξής: "Μια ακόμα παρατήρηση, μόνο όσον αφορά τους πολυάριθμους υπαινιγμούς σου που μου προσάπτουν ότι ανακατεύω στα λεγόμενά μου δανεισμένα λόγια. Δεν το αρνούμαι εδώ, και, εξάλλου, δεν σου κρύβω ότι έγινε επίτηδες και αν ποτέ γράψω μια νέα συνέχεια αυτού του μικρού βιβλίου, σκοπεύω να κατονομάσω το αντικείμενο με το πραγματικό του όνομα και να εκφράσω το πρόβλημα με ιστορικούς όρους."

207

Οι ιδέες βελτιώνονται. Η έννοια των λέξεων συμμετέχει σ' αυτή τη βελτίωση. Η λογοκλοπή είναι αναγκαία. Την επιβάλλει η πρόοδος. Πολιορκεί τη φράση ενός συγγραφέα, χρησιμοποιεί τις εκφράσεις του, σβήνει μια λανθασμένη ιδέα και την αντικαθιστά με τη σωστή.

208

Η *εκτροπή-οικειοποίηση* είναι το αντίθετο της παράθεσης χωρίων, του θεωρητικού κύρους του πά-

ντοτε διαστρεβλωμένου απ' το γεγονός και μόνο ότι έγινε χωρίο, κομμάτι αποσπασμένο απ' τα συμφραζόμενά του, απ' την κίνησή του, και τελικά απ' την εποχή του σαν συνολική αναφορά, καθώς και απ' το συγκεκριμένο νόημα, αναγνωρισμένο με ακρίβεια ή παρερμηνευμένο, που είχε στο εσωτερικό αυτής της αναφοράς. Η *εκτροπή-οικειοποίηση* είναι η ρευστή γλώσσα της αντιϊδεολογίας. Εμφανίζεται στην επικοινωνία που ξέρει ότι δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι κατέχει οριστικά κάποια εγγύηση από μόνη της. Είναι στο απόγειό της η γλώσσα που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί από καμιά παλιά και υπεράνω κριτικής αναφορά. Αντίθετα, εκείνο που μπορεί να επικυρώσει τον παλιό πυρήνα αλήθειας που φέρει μέσα της, είναι η ίδια της η συνέπεια απέναντι στον εαυτό της και τα πραγματικά γεγονότα. Η *εκτροπή-οικειοποίηση* δε θεμελιώνει την υπόθεσή της παρά σε ότι εμπεριέχεται στην καθαρή αλήθεια της σαν παρούσα κριτική.

209

Εκείνο που εμφανίζεται αποκάλυπτα στη θεωρητική διατύπωση σαν αντικείμενο *εκτροπής-οικειοποίησης*, αρνούμενο κάθε διαρκή αυτονομία της σφαίρας της εκφρασμένης θεωρίας και εισάγοντας *έτσι βίαια* τη δράση που διαταράσσει και παρασύρει κάθε υφιστάμενη τάξη πραγμάτων, υπενθυμίζει ότι αυτή η ύπαρξη της θεωρίας δεν είναι τίποτα από μόνη της και δεν μπορεί να γνωρίσει τον εαυτό της παρά μόνο με την ιστορική δράση και την *ιστορική διόρθωση*, που αποτελεί την πραγματική της αλήθεια.

210

Η πραγματική άρνηση της κουλτούρας είναι η μόνη που μπορεί να συντηρήσει το νόημα της κουλτούρας. Δεν μπορεί πια να είναι *πολιτιστική*. Έτσι, άρνηση είναι ό,τι παραμένει με οποιοδήποτε τρόπο στο επίπεδο της κουλτούρας, αν και με μια τελείως διαφορετική σημασία.

Στη γλώσσα της αντίφασης, η κριτική της κουλτούρας εμφανίζεται ε ν ο π ο ι η μ έ ν η: τόσο γιατί κυριαρχεί στο σύνολο της κουλτούρας — στη γνώση και την ποίησή της — όσο και γιατί δε διαχωρίζεται πια απ' την κριτική της κοινωνικής ολότητας. Μόνο αυτή η ε ν ο π ο ι η μ έ ν η θ ε ω ρ η τ ι κ ή κ ρ ι τ ι κ ή βαδίζει προς τη συνάντηση με την ε ν ο π ο ι η μ έ ν η κ ο ι ν ω ν ι κ ή π ρ α κ τ ι κ ή.

ΙΧ.

Η ΥΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

”Η αυτοσυνείδηση υφίσταται κ α θ α υ τ ή και δι-ε α υ τ ή, όταν και εφόσον υφίσταται καθαυτή και διεαυτή για μια άλλη αυτοσυνείδηση” δηλαδή, υφίσταται μόνο στο μέτρο που αναγνωρίζεται.”

— ΧΕΓΚΕΛ (“Φαινομενολογία του Πνεύματος”)

Η ιδεολογία είναι η β ἄ σ η της σκέψης μιας ταξικής κοινωνίας μέσα στη γεμάτη αντιθέσεις πορεία της ιστορίας. Τα ιδεολογικά γεγονότα δεν υπήρξαν ποτέ απλές χίμαιρες, αλλά η διαστρεβλωμένη συνείδηση της πραγματικότητας και σαν τέτοια, πραγματικοί παράγοντες που ασκούσαν, με τη σειρά τους, μια πραγματικά διαστρεβλωτική επίδραση κατά μείζονα λόγο η υ λ ο π ο ί σ η της ιδεολογίας την οποία επιφέρει η συγκεκριμένη επιτυχία της αυτονομημένης οικονομικής παραγωγής με τη μορφή του θεάματος, και η οποία συγχέει στην πράξη την κοινωνική πραγματικότητα με μια ιδεολογία, που μπόρεσε να αναπλάσει όλη την πραγματικότητα με πρότυπο την ίδια.

Όταν η ιδεολογία, που είναι η α φ η ρ η μ έ ν η βούληση του καθολικού και η ψευδαίσθησή του, νομιμοποιείται απ' την καθολική αφαίρεση και την έμπρακτη δικτατορία της ψευδαίσθησης πάνω στη σύγχρονη κοινωνία, δεν είναι πια η βολονταριστική πάλη του τμηματικού, αλλά ο θρίαμβός του. Απ' το σημείο αυτό ο ιδεολογικός ισχυρισμός αποκτά ένα είδος κατηγορηματικής θετικιστικής ακρίβειας: δεν είναι πια μια ιστορική επιλογή, αλλά μια έκδηλη βεβαιότητα. Μετά από μια τέτοια επικύρωση, τα επιμέρους ο ν ό μ α τ α των ιδεολογιών σβήνουν. Ακόμα και κείνο το ποσοστό καθαρά ιδεολογικής εργασίας που είναι στην υπηρεσία του συστήματος, δε νοείται πια παρά σαν αναγνώριση μιας "επιστημολογικής βάσης" που τίθεται υπεράνω κάθε ιδεολογικού φαινομένου. Η ίδια η υλοποιημένη ιδεολογία δεν έχει όνομα, όπως ακριβώς δεν έχει και ιστορικό πρόγραμμα για να εκφράσει. Αυτό σημαίνει ότι η ιστορία τ ω ν ι δ ε ο λ ο γ ι ώ ν έχει τελειώσει.

Η ιδεολογία, που η όλη εσωτερική λογική της οδηγούσε προς την "ολική ιδεολογία", με την έννοια του Μανχάιμ,

δεσποτισμός του αποσπασματικού που επιβάλλεται σαν ψευδο-γνώση ενός αποστεωμένου ό λ ο υ και ο λ ο κ λ η ρ ω τ ι κ ή θεώρηση, ολοκληρώνεται τώρα μέσα στο ακινητοποιημένο θέαμα της μη-ιστορίας. Η ολοκλήρωσή της είναι και η διάλυσή της μέσα στο σύνολο της κοινωνίας. Με την π ρ α κ τ ι κ ή δ ι ἄ λ υ σ η αυτής της κοινωνίας θα εξαφανιστεί και η ιδεολογία, ο τ ε λ ε υ τ α ῖ ο ς π α ρ α λ ο γ ι σ μ ό ς που εμποδίζει την πρόσβαση στην ιστορική ζωή.

Το θέαμα είναι η κατεξοχήν ιδεολογία, γιατί εκθέτει και εκδηλώνει, στην ολότητά του, την ουσία κάθε ιδεολογικού συστήματος: την εξαθλίωση, την καθυπόταξη και την άρνηση της πραγματικής ζωής. Το θέαμα είναι υλικό "η έκφραση του διαχωρισμού και της αποξένωσης των ανθρώπων μεταξύ τους". Η "νέα δύναμη της εξαπάτησης", που έχει συγκεντρωθεί σ' αυτό, έχει τη βάση της σ' αυτή την παραγωγή όπου "με το σύνολο των αντικειμένων διευρύνεται... ο καινούριος τομέας των αλλότριων υπάρξεων στις οποίες υποδουλώθηκε ο άνθρωπος". Είναι το ανώτερο στάδιο μιας επέκτασης που έστρεψε την ανάγκη ενάντια στη ζωή. "Η ανάγκη του χρήματος είναι, λοιπόν, η αληθινή και μόνη ανάγκη που γεννάει η πολιτική οικονομία." ("Ο ι κ ο ν ο μ ι κ ο φ ι λ ο σ ο φ ι κ ᾶ χ ε ι ρ ὀ γ ρ α φ ᾶ"). Το θέαμα επεκτείνει σ' όλη την κοινωνική ζωή την αρχή που ο Χέγκελ συλλαμβάνει σαν αρχή του χρήματος, στη "*Realphilosophie*" της Ιένα' είναι "η ζωή αυτού που είναι νεκρό και κινείται ενεαυτώ".

Αντίθετα απ' το σχέδιο που συνοψίζεται στις "Θ έ σ ε ι ς π ᾶ ν ω σ τ ο ν Φ ὀ υ ε ρ μ π α χ" (η πραγματοποίηση της φιλοσοφίας μέσα στην Πράξη, που ξεπερνάει την αντίθεση ιδεαλισμού - υλισμού), το θέαμα διατηρεί ταυτόχρονα, κι επιβάλλει στο ψευδο-συγκεκριμένο του κόσμου του, τους ιδεολογικούς χαρακτήρες του υλισμού

και του ιδεαλισμού. Η θεωρική πλευρά του παλιού υλισμού, που αντιλαμβάνεται τον κόσμο σαν αναπαράσταση κι όχι σαν δραστηριότητα — εξιδανικεύοντας τελικά την ύλη — ολοκληρώνεται στο θέαμα μέσα στο οποίο τα συγκεκριμένα πράγματα γίνονται αυτόματα κύριοι της κοινωνικής ζωής. Αντιστρόφως, η δραστηριότητα που ονειρεύτηκε ο ιδεαλισμός, ολοκληρώνεται εξίσου μέσα στο θέαμα, διαμέσου της τεχνικής μεσολάβησης σημείων και σημάτων που υλοποιούν τελικά ένα αφηρημένο ιδεώδες.

217

Ο παραλληλισμός της ιδεολογίας με τη σχιζοφρένεια που εισήγαγε ο Γκαμπέλ ("Η Ψευδής Συνείδηση"), πρέπει να ενταχθεί σ' αυτό το οικονομικό προτσές υλοποίησης της ιδεολογίας. Η κοινωνία έγινε αυτό που η ιδεολογία ήταν ήδη. Η απομάκρυνση της Πράξης, και η αντιδιαλεκτική ψευδής συνείδηση που τη συνοδεύει, επιβάλλονται σε κάθε στιγμή της καθημερινής ζωής που είναι υποταγμένη στο θέαμα το τελευταίο, πρέπει να νοηθεί σαν συστηματική οργάνωση της "έλλειψης δυνατότητας συνάντησης" και σαν αντικατάστασή της από ένα παραισθησιακό κοινωνικό γεγονός: την ψευδή συνείδηση της συνάντησης, την "ψευδαίσθηση της συνάντησης". Σε μια κοινωνία όπου κανείς δεν μπορεί πια να αγνωρίσει απ' τους άλλους, κάθε άτομο γίνεται ανίκανο να αναγνωρίσει την ίδια του την πραγματικότητα. Η ιδεολογία βρίσκεται στο σπίτι της' ο διαχωρισμός οικοδόμησε τον κόσμο του.

218

"Στα κλινικά διαγράμματα της σχιζοφρένειας", λέει ο Γκαμπέλ, "η παρακμή της διαλεκτικής της ολότητας (με ακραία μορφή το διχασμό) και η παρακμή της διαλεκτικής του γίγνεσθαι (με ακραία μορφή την κατατονία) φαίνονται ξεκάθαρα συναφείς". Η συνείδηση-θεατής, δέσμια ενός ι-

σοπεδωμένου κόσμου, περιορισμένη απ' την οθόνη του θεάματος πίσω απ' την οποία εξορίστηκε η ίδια της η ζωή, δε γνωρίζει πια παρά τους πλασματικούς συνόμιλητές που της μιλάνε μονόπλευρα για το εμπόρεμά τους και για τη στρατηγική του εμπορεύματός τους. Το θέαμα σε όλη του την έκταση είναι το αντικαθρέφτισμά της. Εδώ σκηνοθετείται η ψευδής έξοδος απ' το γενικευμένο αυτισμό.

219

Το θέαμα, που είναι η εξάλειψη των ορίων του εγώ και του κόσμου, διαμέσου της συντριβής του εγώ που πολιορκείται απ' την παρουσία-απουσία του κόσμου, είναι επίσης η εξάλειψη των ορίων του αληθινού και του ψεύτικου, διαμέσου της απώθησης κάθε βιωμένης αλήθειας απ' την πραγματική παρουσία της πλαστότητας, που την εγγυάται η οργάνωση της φαινομενικότητας. Αυτός που υπομένει παθητικά την αλλότρια καθημερινή του μοίρα, ωθείται, έτσι, σε μια τρέλα που αντιδρά με χιμαιρικό τρόπο σ' αυτή τη μοίρα, προσφεύγοντας σε μαγικές τεχνικές. Η αναγνώριση και η κατανάλωση των εμπορευμάτων, βρίσκονται στο επίκεντρο αυτής της ψευδο-απόκρισης σε μια επικοινωνία δίχως απόκριση. Η ανάγκη μίμησης που αισθάνεται ο καταναλωτής, είναι ακριβώς η βρεφική ανάγκη που καθορίζεται απ' όλες τις όψεις της ουσιαστικής του αποστέρησης. Σύμφωνα με τους όρους που χρησιμοποιεί ο Γκαμπέλ σ' ένα τελείως διαφορετικό, παθολογικό επίπεδο, "η ανώμαλη ανάγκη αναπαράστασης, αναπληρώνει εδώ ένα βασανιστικό συναίσθημα ότι βρίσκεται κανείς στο περιθώριο της ύπαρξης".

220

Αν η λογική της ψευδούς συνείδησης δεν μπορεί να γνωρίσει αληθινά τον εαυτό της από μόνη της, η αναζήτηση της κριτικής αλήθειας του θεάματος οφείλει επίσης να είναι μια κριτική αληθινή. Πρέπει ν' αγωνιστεί στην πράξη

στο πλευρό των ασυμβίβαστων εχθρών του θεάματος και να δεχτεί να απουσιάζει από κει που αυτοί απουσιάζουν. Η αφηρημένη βούληση για άμεση αποτελεσματικότητα, όταν εμπλέκεται στους συμβιβασμούς του ρεφορμισμού ή στην κοινή δράση με τα ψευδο-επαναστατικά λείψανα, αναγνωρίζει τους νόμους της κυρίαρχης σκέψης, την αποκλειστική σκοπιά του *ε π ι κ α ι ο υ*. Μ' αυτό τον τρόπο, η παράκρουση εμφανίζεται εκ νέου μέσα στο ίδιο το οχυρό που ισχυρίζεται ότι την αντιμάχεται. Αντίθετα, η κριτική που ξεπερνάει το θέαμα πρέπει να *ξ έ ρ ει ν α π ε ρ ι μ έ ν ε ι*.

221

Η αυτοχειραφέτηση της εποχής μας δε συνίσταται παρά στη χειραφέτησή της απ' τις υλικές βάσεις της αντεστραμμένης αλήθειας. Αυτή "η ιστορική αποστολή της εδραίωσης της αλήθειας στον κόσμο", δεν μπορεί να διεκπεραιωθεί ούτε απ' το απομονωμένο άτομο ούτε απ' το ατομικοποιημένο, υποκείμενο σε χειραγωγήσεις, πλήθος, αλλά μόνο απ' την τάξη που είναι ικανή να διαλύσει όλες τις τάξεις, αναθέτοντας όλη την εξουσία στην απο-αλλοτριωτική μορφή της υλοποιημένης δημοκρατίας: το Συμβούλιο, μέσα στο οποίο η πρακτική θεωρία αυτοελέγχεται και παρακολουθεί τη δράση της. Μονάχα εκεί όπου τα άτομα είναι "άμεσα συνδεδεμένα με την καθολική ιστορία" μονάχα εκεί όπου ο διάλογος έχει οπλιστεί για να επιβάλει θριαμβευτικά τους όρους του.

Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι

1. *Θ ε ω ρ ι κ ό ς*: α) ο ανήκων στο χώρο της θεωρίας, β) ο αναφερόμενος σε μια στάση απλής θεώρησης κι όχι ενεργού συμμετοχής.
2. *Ε γ χ ρ ο ν ι σ μ ό ς*: η ένταξη στο χρόνο.
3. *Α σ τ ε α κ ό ς*: ο αναφερόμενος στην πόλη ("άστν").
4. *Χ ω ρ ο π ο ι η τ ι κ ή α λ λ ο τ ρ ί ω σ η*: η διαδικασία αλλοτρίωσης του χρόνου σε χώρο.
5. *Α ξ ι ο δ ό τ η σ η*: η πρόσδωση αξίας.

(Το ευρετήριο αυτό έχει σαν βάση το αντίστοιχο index, που συντάχθηκε απ' τον αμερικάνο ριζοσπάστη Κεν Ναμπ κι εμπεριέχεται στην Ανθολογία του κειμένων της Internationale Situationniste (έκδοση του Bureau of Public Secrets, PO Box 1044, Berkeley California 94701, Δεκέμβρης 1981. Οι αραβικοί αριθμοί αναφέρονται στις θέσεις, ενώ οι λατινικοί αριθμοί στα κεφάλαια.)

"Αθλιότητα της Φιλοσοφίας", Η (Μαρξ), 147

Βοναπάρτης, Ναπολέον, 108

"Γερμανική Ιδεολογία", Η (Μαρξ), 81, 137, 177

City in History, The (Μάμφορντ), 172

Γκαμπέλ, Ζοζέφ, 217 - 219

Γκράσιαν, Μπαλτάσαρ, VI

Γουάιτ, Ουίλλιαμ, 192

"Διαθήκη του Λένιν", Η, 112

"Διαφορά των συστημάτων του Φίχτε και του Σέλλινγκ", Η (Χέγκελ), 180

Έγκελς, Φρήντριχ, 79, 84, 89

Έμπερτ, Φρήντριχ, 97

Ερρίκος Δ' (Σαίξπηρ), V

"Ηγεμόνας", Ο (Μακιαβέλλι), VII

Ηρόδοτος, 133

Ήτμαν, Μαξ, 112

"Θέσεις πάνω στον Φόουερμαχ", (Μαρξ), 216

"Θέσεις πάνω στον Χέγκελ και την Επανάσταση", (Κορς), 76

Image, The (Μπούρστιν), 198

"Ιστορία και Ταξική Συνείδηση", (Λούκατς), II, 112

Jenenser Realphilosophie (Χέγκελ), 215

Κένεντυ, Τζων Φ., 61

Κερ, Κλαρκ, 193

"Κεφάλαιο", Το (Μαρξ), 88 - 89, 144, 151

Κίρκεγκορ, Σάιρεν, 206

Καινοβουλευτική Έκθεση για την εξέγερση της 18ης Μάρτη 1871, IV

"Κόκκινη Σημαία", (Πεκίνο), III

"Κομμουνιστικό Μανιφέστο", Το (Μαρξ, Έγκελς), 79, 87

Κον, Νόρμαν, 138

Κορς, Καρλ, 76

Κρούτσεφ, Νικήτα, 61

Λένιν, Βλαντιμίρ Ίλιτς, 98 - 99, 103, 112

"Λένιν και η Επανάσταση", Ο (Τσίλιγκα), 104

Λορέντσο, των Μεδίκων, 139

Λούκατς, Γκέοργκ, II, 112

Λούξεμπουργκ, Ρόζα, 101

Λυσένκο, Τροφίμ, 108

Μακιαβέλλι, Νικολό, 139, VII

Μάμφορντ, Λιούις, 172, 174

Μανχάιμ, Καρλ, 214

Μάο τσε Τουνγκ, 64

Μαρξ, Καρλ, 78 - 81, 84 - 85, 87 - 89, 91, 95, 125, 176, VIII, 206

Μωάμεθ, 136

Μπακούιν, Μιχαήλ, 78, 91 - 92

Μπούρκχαρτ, Τζάκομπ, 139

Μπερνστάιν, Έντουαρτ, 79, 97

Μποσσουέ, Ζακ - Μπενίνε, 136

Μπούρστιν, Ντάνιελ, 198 - 200

Νοβάλις, 131

"Οικονομικοφιλοσοφικά Χειρόγραφα", (Μαρξ), 215

Oráculo manual y arte de prudencia (Γκράσιαν), VI

Ορς, Ευγένιος Ντ', 189

"Ουσία του Χριστιανισμού", Η (Φόουερμαχ), I

Πάνεκεκ, Άντον, 116

Πάρβους (Αλεξάντερ Χέλφαντ), 103

Pursuit of the Millennium, The (Ν. Κον), 138

"Προϋποθέσεις του Σοσιαλισμού και τα Καθήκοντα της Σοσιαλδημοκρατίας",

Οι (Μπερνστάιν), 79

Ράισμαν, Ντέιβιντ, 192

Ρίτσι, Μπρούνο, 104

Rote Fahne, 101

Ρούγκε, Άρνολντ, VIII

Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ, V

Σόμπαρτ, Βέρνερ, 83

Σορέλ, Ζωρζ, 83

Σόρενσεν, Θήοντορ, 61

Στάλιν, Ιωσήφ, 70, 103 - 104, 107

Στίρνερ, Μαξ, 78

Στούαρτ, Τσαρλς Έντουαρντ ("Πρίγκιπας Κάρολος ο Ωραιός"), 140

"Στρατηγός Λουδ", 115

Τρότσκι, Λέον, 103, 112

Τσίλιγκα, Άντον, 104
"Υλικό για μια θεωρία του Προλεταριάτου", (Σορέλ), 83
"Φαινομενολογία του Πνεύματος", Η (Χέγκελ), IX
"Φιλοσοφικά Ψιχία", (Κίρκεγκορ), 206
Φόουερμπαχ, Λούντβιχ, I, 206
Φουριέ, Σαρλ, 95
Φρόυντ, Σίγκμουντ, 51
Χέγκελ, Γκέοργκ Βίλχελμ Φρήντριχ, 76, 80, 127, 206, IX, 215
Χίλφερντιγκ, Ρούντολφ, 95
"Χρηματιστικό Κεφάλαιο", Το (Χίλφερντιγκ), 95
Χριστός, Ιησούς, 136
"Ψευδής Συνείδηση", Η (Γκαμπέλ), 217

...Για να πούμε την αλήθεια δεν πιστεύω ότι υπάρχει κανένας στον κόσμο που να μπορεί να ενδιαφερθεί για το βιβλίο μου, εκτός από κείνους που είναι εχθροί της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης πραγμάτων και που δρουν έμπρακτα με βάση αυτή την τοποθέτηση. Η βεβαιότητά μου ως προς αυτό, καλά θεμελιωμένη στη θεωρία, επικυρώθηκε από την εμπειρική παρατήρηση των σπάνιων και φτωχών κριτικών ή υπαινιγμών που προκάλεσε, ανάμεσα σ' αυτούς που κατέχουν, ή προσπαθούν ακόμα να αποκτήσουν, την εξουσία να μιλούν δημόσια μέσα στο θέαμα, ενώπιον άλλων που σιωπούν. Αυτοί οι διάφοροι ειδικόι τους φαινομενικών συζητήσεων που αποκαλούν με ακόμη, καταχρηστικά πάντως, πολιτιστικές ή πολιτικές, έχουν ευθυγραμμίσει αναγκαστικά τη λογική και την κουλτούρα τους με τη λογική και την κουλτούρα του συστήματος που τους χρησιμοποιεί κι αυτό όχι μόνο γιατί έχουν επιλεγεί απ' αυτό αλλά κυρίως γιατί ποτέ δεν διαπαιδαγωγήθηκαν από κάτι άλλο...